

Олекса Костик

Т О Р К И .

Перемиський відділ
Об'єднання українців у Польщі

Серія „Монографії”
Том 1

Т О Р К И

Олекса Костик

ТОРКИ

Село з-над Сяну

За редакцією Богдана Гука

Перемишль 2003

Копії кадастральних мап і першої сторінки парафіяльної книги:
Archiwum Państwowe w Przemyślu

Коректа діялекту у відділі „Оповідки торських оригіналів”
Лідії Залітач і Надії Костик

Коректа
Юрія Мороха

ISBN 83 – 914404 – 4 – 3

СЯН

Торки, княже село над Сяном. Воно переживало злети і падіння, служило князям і королям, цесарям і царям, президентам і секретарям. З Торк брали вони людей, хліб, худобу. Переходили Торки лихоліття і хвороби, їх чіпали джума й тиф, десяткували холери — Торки відроджувалися і співали знову. Торки завжди знаходили ліки, пили липу й бовкун, і помагало...

Сян

Торки, Торки, ви мали Сян, без Сяну не були ви Торками... Ми жилися з ним і любили його, як повну кольорів вічну казку дитинства. Сян був як золотий потік мрій, що неслися попри село, штовхали в берег, а вночі заходили до кожної хати. Сяном припливали торські сни, легенди, розповіді. На його березі колись заснували наші прадіди оте славне село, що нині сплигло за Сяноюю водою в далечінь...

Ми любили Сян і боялися його. Любили за життєдайну силу вод, а боялися страшної сили хвиль. Сян був, як той вуж, що, оплівши своїм міцним тілом, огрівав, але zarazом і задушував, однак ніколи його порухи не загрозили Торкам так, як люди, що прийшли до нас з заходу, з-за ріки. Торчани ж прийшли над Сян від сходу, не знати коли і як це сталося, але Сян уже плив. І думаю, що мої та всіх торчан предки затрималися тут задля Сянової краси...

Скільки ж ми накупалися в тій ріці, скільки наспівалися над нею, як багато з'їли риби, навозили возами піску, нарубали лоз,

які табуни коней купали, поїли які стада корів? Не зрахувати й не назвати, замало одної людини. Тут треба було б усіх торських поколінь, довгих як сама та ріка.

Сяном припливали до нас гості, аж з Лемківщини, десь з гір. Лемки стягали колоди дерева до Сяну й, вичекавши малої води в ріці, робили прямо на воді „тратву”. Така тратва мала з 6 метрів завширшки й до 50 метрів довжини, тому що в одну тратву входили три прясла, кожне по 10-15 метрів довге, а в'язане між собою на віддаль до 2,5 метра, щоб можна було з прясла на прясло перескочити. На переднім пряслі було прив'язане довге весло, на останнім — подібне. То були керма, якими керувало двох чоловіків, бо один був заслабий. Гірняки пускалися пливти тоді, як підносилася вода на Сяні. На першому пряслі їхав досвідчений чоловік, який вже не перший раз спливав Сяном до Вісли або й далі, не тільки до Сандомира, але й до Гданська. І якраз у Торках при березі вони робили собі ночівлю. На одну ніч могли стояти й 3-4 такі тратви. Ще було далеко до вечора, як від сторони Халупок нісся голос: *на постій! на постій!* Як ми той голос зачували, летіли по хатах давати знати, що приїхали „гораки” (бо гораками ми їх називали). Вони хитро затримувалися. Наперед остання тратва, потім середня, а перша аж накінці. Вони кожне прясло стримували так, що вискакували на берег з гострим дрючком, при ньому була линва. Заорювали дрюка в землю і так ним стримували десь навіть і 50 метрів, поки прясло втрачало свою силу, яку давав йому наш Сян. І так кожне наступне прясло

Родина Івана та Єви Костиків: на руках у мами син Петро, зліва Олекса, справа Стефан; стоять Семен Олешко, Анна Яремцьо, Стефан Олешко: 1930 р.

ставало, забите кілками в землю, нарешті й ціла тратва. Гораки вискакували на берег і зараз міряли, чи вода опадає на ніч, чи ні.

Потім горіла їхня ватра, курилося, варили їсти, співали й розповідали. Можна було в них купувати дерево, хто на господарську будову, хто палити в печах. Ніч спали на господарствах, люди їх по черзі приймали. Я їх любив і шанував, бо вони вміли перескакувати по тратвах, не впадючи в воду. Так, гораки були відважні, але в одному місці Сян недобре давався їм знати й вони навіть молилися, щоб щасливо те місце перепливти. Звалося воно Гак і було у Вірку, недалеко від нас. Там ріка робила гострий закрут, на ньому часом недосвідчені пливачи розбивали свої тратви, розв'язувалися прясла й колоди, бувало, задушували смільчаків. Пливали вони найчастіше десь коло Петра, а потім під осінь верталися додому потягами або й пішки. Жаль було їх прощати. Рано, як повставали, чути було: *рушай! рушай!* Перший горак відбивав прясло від берега довгим веслом, потім відбивали друге й третє, і вже тратва пливла. Ми відпровожували її аж по Кошеру.

І в Торках узявся один відважний сплавляти Сяном дерево з гір. То був мій дід Олекса Чіснок. Він їхав або йшов у гори, десь там за Перемишль, там договорювався з господарями, купляв у них дерево й сплавляв до Торк, якщо хтось хотів мати дерево на хату чи що. Він за один раз привозив стільки колод, що вистачало на цілу будову, не треба було гнати кілька возів — Сян задармо привіз, а дідо їхав собі на ньому.

Дочки Стефана Левця („Бешика”) Анна і Ярослав; 1935 р.

У Сяні водилася велика риба. Ми ловили її вудками й сітками. Ловили сомів, щук, коропів, угрів, плоток, ментусів, но й келбиків. У старому Сяні, де колись плив, водився короп, лин, пискур і щука. Навіть пани з Перемишля приїздили ловити нашу рибу. У нас часто ночував, старий полковник, австріяк. Не раз риба була така велика, що виривала в нього вудку з рук. Треба було гнатися човном, і добре нагнатися, аж риба змучилася. Тоді її підбирали сіткою. То був завжди сом, часом до 40 кілограмів ваги! (коропи водилися до 10 кілограмів).

З сомами бувало й таке, що вони бралися до наших торських качок, чи гусок. На Сяні купалася така собі гуска, а сом підпливав і вмів цілу під воду пащекою втягнути! Люди думали, що хтось краде, що то злодійська рука, а злодієм був один чи другий сом — „звір”. І не було на нього кари. Но, може Дашок, який раз зловив на сітку сома на тих 40 кілограмів.

Сян був грізний, він усе напирався на Торки, наче хотів увірватися до села й щось зробити. За австрійських часів, але вже за мого діда Олекси, Сян так назбирав землі, що частина торських піль, що звалася Малєбра, була по тому боці ріки. Однак наша „бестія” зробила zarazом такий гострий закрут, щоб обмивати зроблений собою круг, що лишилося зі 40 кроків, аби злучитися і залишити нам Малєбру. Тому, як одного разу була повінь, мій дідо Олекса й Лєвєць („Корч”), сіли на крипу й попливли в добре місце перекопати Сянові ровик, аби він туди влився й сам пробрав собі пряму дорогу. Викопали, вернулись, а

до рана Сян уже пішов навпростець, а поле залишилося при Торках.

Сян забрав у нас немало поля, а відомо, що ми з нього жили. Він поривав землю і хати, село втікало від нього, але він ішов за ним „крок за кроком”. А як? Земля в нас була м'яка, добра, вода забирала її легко. Найбільше таким „злодійством” займався наш Сян весною, як пливла крига. Він ніс тяжкі криги, вони вдарили в берег і, як відбивалися від нього, завжди несли пару на собі тачок землі. А потім підрізаний берег звалювався й відносив її водою вже не знати куди.

Сян умів також красти в наших бабів конопель. Жінки виносили мочити їх на берег, залишали на ніч, але часом пішов дощ у Карпатах, а в нас ні знаку, однак вода підносилася й вранці по коноплях... ні знаку.

Найгрізніший Сян був для тих, що жили над ним і мали там землю. То через нього Тимко Пох стратив розум, бо вода забрала в нього всю землю, а його самого ледве врятували. І він потім усе бігав над рікою, з болю роздягався, кричав, проклинав Сян усіма світами, але хати вже собі не вернув. Перейшов жити до жінки, яка мала трохи городу. Менше постраждав колишній австрійський вояк та вояк УГА Іван Франко (разом з Мадаєм сидів інтернований у Яворові). Він був бідняк, а й то Сян забрав у нього землю. Громада за те наділила йому кусок поля, де поставив малу хату, а він за те пас громаді корів. Пішла за хвилями земля Головіда Миколи, Павлуцького Янтошка, Маличівського

Марія Кавецька, Катерина Каспрік, Марія Павлуцька

Данька. І вони мушили перенестися далі від того „зłodія”, бо з такою розхвильованою силою не можна було собі інакше дати ради.

Наша хата також стояла дуже близько до Сяну. Тому я зрісся з ним, а потім став перевізником. Купався по кільканадцять разів у день, знав його броди, вири, корчі, но все. Брід був недалеко нашої хати, добрий брід, та не дай Боже збочити хоч трохи вбік, бо з правого боку вода відразу нуртувала дуже глибоко. Одного разу почув я від броду крик. Прибіг. Потопав Славко Яремцьо. Я кинувся і врятував його. У 1944 році так само витягнув з води совітського солдата. Він не вмів плавати. Однак топилися й такі хлопці, що вмели плавати. Втопився ж Маличівського Данька Стефан у Зелені Свята, а через пару літ Маличівського Сенька син, також Стефан.

Зі Стефаном Данька ще було таке, що хоч шукало його багато людей, то не могли знайти його тіла. То пішли до Вишатич, там жила жінка з таким даром чи з чим, сам не знаю. На другий день свят її привезли. Вона чи щось шептала, чи молилася, потім пустила вінок зі свічкою на воду. Він недалеко поплив і під корчем закрутився. *Тут він є, тут шукайте* — сказала та жінка. Там Стефан на правду був, хлопець чи з 10 літ, і легенький, у труні несли його потім дівчата.

Мій дідо Олекса одного разу пішов у корчмі на заклад з Фоцою, котрий перепливе Сян з двома баняками з глини, як вода буде від берега до берега. А тоді Сян мав чи не 100 метрів ширини.

І попливли. Дідо якось виплутався від баняків, але Фоца ні, і не врятувався, а пішов під воду на очах свідків.

О так, Сян брав страшні жертви, але мав і своє свято, звалося Купала, і чи була ще така річка, щоб над нею стільки пісень виспівати, що ми в то свято над нашою? Ходила туди моя тітка, мене з собою не брала, бо ще замалий був, але чомусь я знав, що там діються прегарні любовні справи.

На Сяні в нас 14 днів по Йордані всі прали. Ішли пішки та їхали саньми, навіть з Поздяч. Рубали ополонку й при ній праниками вибивали одяг чи інше полотно. Одного разу висмикнулася сорочка в дочки Гелети, вона хотіла її зловити, але впала у воду й утопилася. Старі люди відразу сказали, що то богині крадуть дівчат, хлопців, часом прання, що так завжди бувало. Однак по Йордані, казали вони також, найкраще прання, бо тоді полотно до білого випирається. Як наставало літо, прали на стільцях, розставлених на Ріні, а від праників луна йшла далеко вниз ріки.

У 1928 році якихось 150 метрів вище від нашої хати лід зробив запір. Мама оповідали, що крига була в тому місці два метри понад берег. Означало воно, що вода може прорватися в село, люди, що жили над Сяном між цвинтарем і церквою, стали втікати в дальші частини села. І було б з Торками погано, але мороз урятував нас, бо як крига вже цілком збилася в запір, то зараз від полудня почало замерзати й тримало до наступного дня рано. А вдень пустило. А якби ще зі дві години не було морозу, то Сян

прорвався б у старе корито, залляв село аж по церкву, а то й далі, но й забрав би в нас цілу Малєбру.

У 1939 році весною від Сяну аж по цвинтар якась хробачня поїла листя на деревах і траву. Далі в селі все було нормальне, дерева зацвіли, але не дали овочів. А в наступному році нас виселили від Сяну й люди казали, що та сарана якась була віщим знаком про це виселення (проте виселення було аж поза церкву).

Трохи з Сяном, а трохи з чим іншим була в мене пригода на йорданську велию в 1944 році. Стояв тоді великий мороз, наш батько, будучи церківником, пішов у церкву, а ми вдома всі постили. Старшого брата Стефана не було, тому що в Перемишлі кінчав гімназію, тож мені як найстаршому, народженому в 1928 році, випало покормити корів і коней у стайні. Упоравшись у стайні, вернувся до хати. Батька ще не було з йорданською водою, а то значило, що ще не будемо далі нічого їсти. А їсти хотілося страх! І до того мама якраз витягнули з печі пампушки. Запах був такий грішний, що я не міг стриматися й не спробувати їх з'їсти. Та як узяти? Переді мною лежало 8 блях, а на кожній з них 18 пампуків, про яких мама ще як би навмисне проти мене сказали, що *на молоді й сметаню мащені*. Дперва по вечері можна було їх з'їсти, але чорт не спить. Комбіную, як... украсти. Уже знаю, що скраю взяти одного рядка не можна, бо буде коротше й мама здогадається. Думки літають по голові й одна з них була ненайгірша: дідо оповідав, що й у йорданську велию риба лізе до продуху й можна її ловити голими руками, тож піду за рибкою, а

по дорозі... *Мамо, іду з хати й не верну аж до вечора, бо як буду дома, то не витримаю, а хочу постити де вечері* — сказав я мамі, яка погодилася, бо не було вже мені роботи. І сама трохи відійшла, а я тоді хвиць! за цілу одну бляху пампушків та всунув її за пазуху, під кожух. *Як зайде сонце, будь вдома!* — ще гукнула мати, але я вже мацяв першого пампуха. Не пішов я селом, а полем Закалининою. Сніг рипів під ногами, а мені в роті рипіли набухлі, солодкі кулі. Поки їх скінчив, був уже над Сяном. Спустився під берег. Там спробував лід сокирою, води під ним не було, то значить, що можна сміло йти далі. І я пішов серединою корита, але трохи ближче до нашої сторони, де був очерет. Раптом — трісь! Лід затріщав під ногами. Сяном пролетіла тріщина-блискавка, а в моїй голові друга! Стою і кроком не рухну. Луна від тріску давно затихла, а я ногою не можу рушити. Нарешті опам'ятався й давай втікати до очерету, до нашого берегу. При очереті у воду запхав одну ногу, а потім другу, однак води в чоботи на набралось.

Вискочивши на берег, я цілий трусився зі страху. Однак ще оглянувся на те місце, де впали мені ноги. І що побачив? Хребти наче вужів, що один при другім кружаться, а їх аж густо. Я боявся брати рукою, то вирубав верболозу й викинув одного, а потім ще два на лід. На льоді вуж зараз замінився в щупака й застиг на доброму морозі. Усі три прив'язав до пояса та пішов додому. Там уже світилося, батько поїв худобу. *Звідки риба?* — спитав він. Я сказав, що знайшов рибне місце, але не мав де брати. *Иди*

напийся води й заїдж квасу, а я запряжу коней і покажеш, де воно є — зрозумів справу мій батько й зараз зробив сітку при вилках. Ми поїхали саньми, мали немалі мішки з собою, десь по 100 кілограмів кожен. У ті мішки батько набрав риби повно-повно, вибирав з Сяну, як з бочки, а я тільки мішки тримав. Набрали ми два, а риба далі йшла до продуху. Однак треба було вертатися, бо вже був час вечері, а мали до нас приїхати стрико Сенько та Стефан з Перемишля.

По вечері мати каже: *Як добре тебе Господь нагородив, що ти так постив.* Я не відповів, але зрозумів, що мама не пізнала браку цілої бляхи пампушків. І аж по літах признався їй, уже на Західніх землях, де в 1969 році прощалися з білим світом і торськими споминами. Почувши, мама сказали: *Такий був ти малий, такий і тепер.*

Но а рибу витягали ми ще цілий тиждень. Нарешті стало її менше, однак скільки ми наміняли її на сіль чи нафту, чи ще там інше потрібне для господарства!

Ще треба мені признатися до снів про цю найпрекраснішу з річок. Що б не снилося, то все ж снився Сян або Торки. Найбільше вже потім, на чужині. А почалося з дитячих снів, що скачу до води, нуркую, але чомусь напився води й душуся... Прокидаюся, а я, мала дитина, мокрий у ліжку лежу. На Заході одного разу приснився Сян, я над ним, курю, а в воді потопає вуйка син Олекса Чіснок. Я взяв човна пливти й рятувати, але побачив тільки руку з води, досить далеко. Я кричу: *тримайся!*

Анна Чіснок; на Західніх землях, поч. 50-х рр.

але вже його не побачив. Крикнув ще раз: *де ти!?* — і пробудився. Наді мною стояв батько з лямпою та світив і питався, чому так кричу уві сні. Я розповів. До рана ми вже всі не спали, а згадували. Про свій сон зараз написав я до вуйка в Україну. Звідти прийшов лист, а в листі, писала його вуйна, а не вуйко, написано, що він тої ночі, коли мені снився, якраз помер.

У мені все залишилося живим, навіть тут, на страшній землі Заходу, де не пливе живою водою Сян, де нема Торк і щораз менше торських людей. Тільки не знаю, як довго я ще буду жити й зберігати їх у споминах і снах, і коли сяду в човен пливти Сяном в останню дорогу...

ЛЮДИ – ВІРА – ЗВИЧАЇ

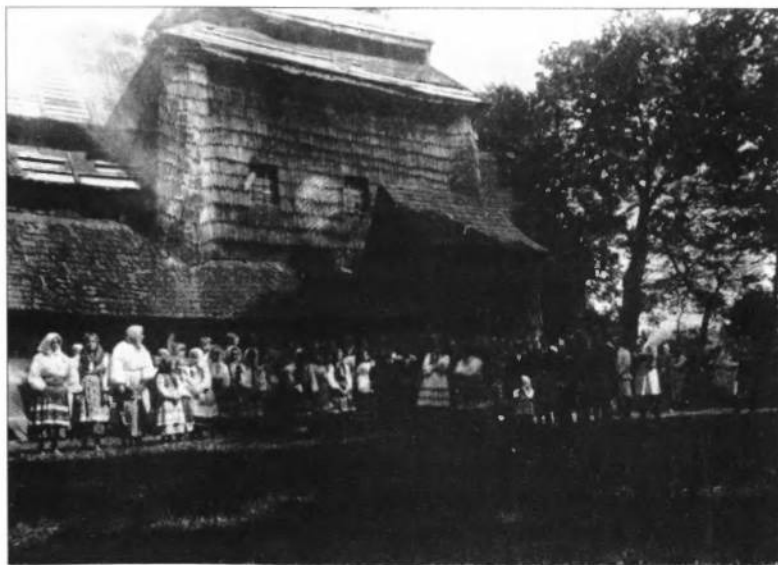

Рисунок церкви з кінця 19. ст.

Церква

Свою розповідь про Торки почав я від Сяну — він був перший, і то над ним вони потім розляглися. А як іти в тій повісті далі, то мушу розповісти про вже згадану церкву. Наперед стояла в нас стара церква, дерев'яна, міцна, дубова, і не дуже була потреба її розбирати й будувати нову. Однак Торки були багаті й могли виставити муровану, могутнішу. Хтось там на розібрання не погоджувався, але тітка мого батька Анна, віддана за Андрія Чапельського, дала на церкву 22 морги поля, а Пашкович ще 8 моргів. Будівельний комітет конечно хотів будь-що ті морги продати й гроші призначити на будову нової церкви. Однак, як будувати нову, коли стара стоїть? І, як оповідали моя мама, в суботу пішли й витягнули стовпи з-під хорів. У неділю була всім несподіванка, коли люди, які влізли на хори, поспадали додолю. Тоді почали розбирати. Казав мені Іван Залітач, що вона була дубова, міцна, а колоди мали по 80 сантиметрів грубости. Люди дивувалися, звідки таке дерево, і ніде ні цвяха — усе на кілках. Стали копати фундаменти, разом з землею викопували людські кістки й черепи, бо, як переказували, колись на тому місці був цвинтар. Приїжджали вчені, усе фотографували, дивувалися, як бачили такі здорові черепи й здорові в них зуби.

Будову нової церкви запам'ятав я десь від 1932 або 1933 року, бо ходив до школи й любив забігти на риштування. Під час будови

Обхід навколо старої церкви: поч. 20-х рр.

Святкування 40-річчя „Просвіти”, на другому пляні — мури новобудованої церкви; 1932 р.

Служби Божі відбувалися в Народному Домі. Освятили нову церкву чи не в 1936 році, тоді була в нас місія. Лишився по ній хрест, поставлений по лівій стороні. У 1938 році поставили хреста на 950-ліття Хрещення Руси-України. Наперед носили його кругом усього села. Запам'ятав я таблицю, що стояла коло ікони св. Миколая. Таблиця мала бути вмурована при вході під час тинкування. Проте церкви не обтинкували, хоч уже й вапно було готове — прийшла війна. Таблиця залишилася, а на ній напис, який відтворюю з-пам'яті:

*Вікам віків на спомин
Марія Чапельська
з роду Костик
сповняючи волю
свого Мужа
Андрія Чапельського
жертвувала на цю церкву
12 моргів поля
а разом з примулиськом 22 морги.
І головне за ту жертву побудовано церкву.*

Як був я в Торках у 1993 році, таблиця валялася в дзвіниці. І не зміг її забрати, бо щось стало на заваді. Потім дзвіницю розібрали й перенесли до Хотинця. А де поділася таблиця? Згинула, а разом з нею й остання пам'ятка по роді Чапельського

Вид на церкву: 50-ті рр.

(його жінка, Марія, сестра мого діда Стефана Костика народила йому одного сина, але він поляг у Першій світовій війні).

Священики

Як церква — то й священики. З оповідань батька знаю, що були в Торках священики Вахняк, Константинович, Михальчук, Стедишин (лежить на нашому цвинтарі), Миколайчук, який був убитий якоюсь польською бандою за Перемишлем у 1942 або наступному році. Уже перед війною був у нас о. Теодор Гура, добрий священик, хоч не раз сварив чи й палицею на людей махав, любив порядок. Його жінка дуже багато навчила наших сільських дівчат і жінок, ревно працювала в Народному Домі й „Просвіті”. Наш парох тримав 4-6 коней, мав 70 моргів поля, двох парубків, дві служниці, а також чотири дочки, до яких улітку приїздили студенти з Перемишля Сяном на човнах. З-поміж названих священиків, запам’ятав я тільки його. У Торках парохував понад 15 років.

З вірою в Торках по-різному було, хоч узагалі село було дуже віруюче. От про процесії на Кальварію. Як ішли, то випроваджували їх з села з процесією та хоругвами до самого Загального хреста, що стояв з півтора кілометра від села, ідучи до Перемишля на Торські Халупки, по правій стороні. На Кальварії завжди разом або хтось сам фундував до церкви ікону, фелон чи хоругву. Вертаючись село зустрічало знову процесією та

Місія: прибл. 1936 р.

хоругвами кого того хреста. Співали, а дзвони давали Торкам знати: богомольці вернулися. За тиждень чи два відбувалося посвячення купленого до церкви подарунку. Як купувало кілька осіб, то всі були кумами, а як одна особа, як, наприклад, Ілько Яремцьо чи другий Яремцьо („Подоляк”), то та особа сама вибирала кумів. Вони тримали стонжки, прив’язані до подарунку, о. Гура його хрестив, а потім записував фундаторів і кумів у книзі.

Про Кальварію розповідала мені мама таку історію. Дівчиною пішла туди з братом Василем. Родичі дали їй грошей на Службу на світло, а дідо на свічку для св. Миколая. Ідуть, а Василь каже: *Чи ти маїш гроші? — Маю. — Дай мені, ти мала, тобі вкрадут, я довідавсі, що ту є злодії. Як будеш хотіла, то я тобі їх віддам.* Мати, дурна, дала. Потім шукає Василя — його нема, дурпав. А Василь проїв свої та її гроші й сам пішов додому. Однак він дуже боявся св. Миколая на стіні й думав, що він усе знає. Мама вернулися, брат просить не казати нічого родичам, бо в нього всі гроші таки злодії вкрали. *Тільки Миколай усе знаї* — зі страхом сказав Василь. А мама нічого не сказала, бо брата любила.

З вірою або зі звичаями не кожен міг собі дати так скоро раду, як то люди, а ще й наші такі скорі до жарту торські люди. У Василя Левця („Осадульки”), як ще був кавалером, мама вмерли. Вони ще за життя заплатили собі „суруковуз”, а то є сорок Служб Божих по смерті. Но й Василь ходив до церкви на той „суруковуз”, бо по таті й мамі тримали в Торках жалобу рік часу.

Хрест на пам'ять знесення панцидини (колись подвір'я Івана Гиранського; 2003 р.)

Родина не йшла на забаву, не співали, не робили іменин. Василь був гуляка, не міг витримати. У Торках не співав і не гуляв, але як була забава в Поздзячах, він ішов і там співав і гуляв. Як звернули йому увагу, що нема ще року, як мама вмерла й жалоба ще не скінчилася, Василь сказав: *мама змерла в Торках і я тримаю за мамув жалобу в Торках, а ту сун Пуздечі й жалоби німа.*

Триднівка

Триднівкою називали в нас три дні цілковитого посту на Великий Піст. Тримати її могли люди великої віри. По-різному бувало. Сладан Петро постив раз триднівку і як рубав лозу в батька над Сяном, заслаб, нічцю його шукали. Ніхто йому не міг заборонити, він повторяв кожний рік. У Йордан він ліз у Сян у воду вмиватись. У його хаті, старенькій, під стріхою, курній хаті з глиняною підлогою, з віконними рамами на синьо мальованими, мальвами та соняшником під тими синіми вікнами, у тій хаті з плотом з верболозу кругом неї — по стінах у ній висіли ікони одна при одній, навскіс повішені, бо хата низенька, ні одна ікона під склом. Перед Великоднем Сладан мив їх у Сяні й мастив олієм. Ніде я не бачив так багато ікон. Він ходив по відпустах і на пам'ятку приносив нову ікону: ніколи з паперу. Займався бляхарством, дротарством, клеював побиті глиняні горшки й вони не текли, вставляв шиби в вікнах.

Будущий парох о. Степан Гіра з широким Андрієм (сином дочки Оксани та Мстислава Головідів): Балччі, кінець 40-х рр.

Коли в сороковім році нас виселили від Сяну, Сладана перенесли під Плешавичі на хату по кольоністах, яких виселили в Сибір. Стару хату син розібрав, але де ділись ікони? Той син Федько в 1942 році поставив нову хату, але ікон там уже не було. Отакий-то був наш сусід Сладан Петро, цїсарський артилерист, якому цїсар подав руку на війні.

Триднівку ще постив Яремцьо, вуйко Стефана Левця („Бешика”). Він був у цїсаря санітаром, а в Торках і на цілу околицю не було лікаря від зломання рук чи ніг, то Яремцьо наставляв кості, натягав стегна, а навіть виправляв хребти. Його часто забирали з поля й везли по селах в цілому повіті й робив там лікарську роботу. А на Великий Піст він постив триднівку й не виходив з хати.

Не пережив триднівки Мигаль Стефан зі Складу. По трьох днях наївся квашеної капусти й помер. Наш отець Гура кричав, щоб так не постити, але не помагало. Було таких людей твердих вірою більше, ще був хоч би Дякович Іван, паламар, що також постив триднівку.

З жінок я про таких не чув. Нашу маму мали за тверду вірою, бо мама кожної п'ятниці йшла до церкви, але не пам'ятаю, щоб так постила. Вона стримувалася від м'яса, молока, страви робила на олії, їли ми рибу, що приносив Чіснок. Він ловив рибу до макуха.

Триднівку міг постити не будь-хто, тільки люди тверді в вірі, а не, наприклад, Стефана Левця („Бешика”) батько. Розповідав мені Стефан так: *Знаїш, як у нас пустілі? Мама гурнеу кропум*

Учениця перемиської гімназії Марія Карп'як (молодом жінка о. Гури): 1916 р.

Привітання перемиського єпископа Й. Коциловського під час місії; пасовисько від сторони Поздич, 1936 р.

випарилі, жиби зу скварку і запаху ні билу й на муроз на пліт винесли, зварилі бульб, накришили чіснику, нінамащинуї, ні мож ликнути. Тату взелі кілька лижук і пушли, а я їм хліб та п'ю воду. Так день-два, аж якомсь сів я в стайні. Пришли тату, міне не віділі. Крают сулуніну і з хлібум, їдет. Ії, к... його мать, їдет тату, буду їв і я! Так поки піст сі скінчив, ми з татум салу з'їлі. А потім бив піст, бо сала ні билу, алі біла вже вісна, бив квасок, язуда і так сі жилу.

Майже святом була в Торках субота, тому що то було приготування до неділі. Навіть до полудня не всі виходили в поле. Дівчата прасували спідниці, чистили чоботи та йшли до церкви маїти ікони, мити й воскувати паркет. Господині мили вікна, підлоги („пусацку”), пекли на неділю пиріг, а на свято „восух”. Як челядь була вдома мала, то сусіди змовлялися й пекли разом в одній печі, але кожна господиня тісто робила своє й тільки приносила пекти. Як хтось увійшов до халупи, казав *Слава Ісусу Христу!* Як був час не до обіду, сніданку чи вечері, то відповідали тільки *Слава навіки!*, а як був час до обіду чи іншого поживку, відповідали *Слава навіки!* сідайте з нами. Ложка завжди чекала й гість сідав за стіл, але брав мало, кілька ложок, а потім вставав від столу. І казав, що там хоче. Пополудні нікого не було на полі, може, як хтось трави поїхав накосити. Так у нас тривало в суботу, чи в передсвяткові дні, бо до свята треба було гарно приготуватися.

Свідцтво Першого Причастія священичої дочки Дарії
Гури: 17 червня 1934 р.

Жінки з Торк на прощі в Гошеві

Дяки

Головним дяком був Стах Длябога. Він був по дяківській школі в Перемишлі, але хору не провадив. Мав помічників: Захарка Івана, Касприка Івана, Журавського Михайла, Головіда Павла, Салука, Румінського, Ривака Петра, що був Гуків зятем. Ці дяківські помічники школи дяківської не мали, але всі читали староцерковні книги. Дуже гарно було в церкві, як вони співали всеношну, утрєню або вечірню.

Кожну неділю Длябога брав якогось хлопця, щоб читав „Вірую” сам. Як добре співав, брав другого, щоб навчити і його. А потім учив Апостола. Щоб добре вивчитися, хлопці йшли на цвинтар до каплиці, один вбирався на священника (там були старі ризи, книги й свічки), другий відповідав, так тренували. Такий Мадай не міг вимовляти „л” і співав „аріуя” замість „алилуя”, то й зістав прозваний „Арій”.

На великі свята „Вірую” чи Апостола співали Мадай Іван, Ривак Петро, Головід Павло та Дахновецький, а як приїхав Горечко Андрій, то вже ціла церква оглядалась, так співали. Два останні мали гарні й сильні голоси, як співали в „Просвіті” — гасли лямпи.

Раз сталося в нас з Костюком. Він приїздив до Торк з Шегинь учити хор у „Просвіті” й церковний хор. Як церква в 1939-41 роках була в приграничній полосі, не приїздив. Прийшли німці — знову приїздив, робив проби, і раз у неділю по „благословенно

Царство” хор заспівав *амінь*. Тоді о. Гура обернувся від престолу й сказав: *Хай співають дяки і люди! і миром Господу помолімся*. А в церкві тихо-тихо, може з мінуту, може зі дві, але дуже довго. Урешті дяк: *Господи, помилуй!* І молитва пішла далі, але хор Костюка вмер. Його в Торках я більше не бачив і долі його не знаю.

З Костюком наш парох зробив тоді свій другий блуд, як був у Торках. Перший був у 1938, а може рік пізніше. Тоді студенти вивчили вертеп і ходили по селі з колядою. Не бачив я, як і які ролі вони грали, але бачив я, як отець Гура бив акторів палицею, і то так, що ангелу поламав крила. Інтелігенція не могла йому того „бою” забути.

А дяки були важні, як люди хоронили мерця. Вони йшли тоді читати Псалтир. Був я кілька разів на такому читанні Псалтиря. Читали його по парастасі, з перервами. Як у перерві люди співали похоронні пісні, дяки пили по чарці й запивали чаєм. У якомусь часі всі очі зверталися на мерця, бо як дяки читали якісь слова, мертвець порушався, і говорили, що тоді душа розлучається з тілом. Як померли мій дідусь і сусідка Павлуцька, я стояв дуже близько й хотів бачити, як прощається душа з тілом, але нічого не бачив, а інші люди бачили.

Читання над померлим тривало дуже довго, зі 3 або 4 години, приходили люди прощатися з померлим. То називалося „видження”.

Фестин, хором диригує Костюк; кінець 30-х рр.

Мерця хоронили на третій день, скоріше не вільно було ховати. Квітів ніхто не ніс. Труну прибирали барвінком, по боках ставили вазони й свічки.

По похороні хлопці, що несли мерця, і близька родина йшли на обід. Помолившись, обідали, випивали по чарці, відспівували „Вічну пам'ять” і розходилися.

По сорока днів справляли трапезу. У церкві наймали Службу Божу. До церкви несли два хліби для священника, а по одному для дяка й для паламаря. Бідніші половину хліба або зовсім не несли.

Дзвіниця і дзвони

Наш торський паламар Іван Дякович щорана йшов і дзвонив на Службу Божу. У будний день дзвонив тільки одним великим дзвоном. Він його „хрестив”, то значить: ударяв серцем три рази бав-бав-бав, потім раз не вдаряв і далі вже дзвонив до кінця, а під кінець перерва й знову „хрестив” бав-бав-бав!

У неділю, коли перехрестив найбільшого, дзвонив далі всіма трьома. Це давало рівномірний звук павліня-павліня-павліня. Під кінець два менші дзвони мовчали, а великий ще кілька разів ударяв сам і, востаннє перехрестившись, замовкав.

У маю на маївку вечором дзвонив Іван Дякович малим, а в червні, на молебень — третім, але тих уже не „хрестив”. На обхід грали всі три дзвони.

Прицерковна дзвіниця; 50-ті рр.

Коли хтось помер, Дякович в обід і вечором дзвонив великим дзвоном, але його не „хрестив”, тому що село, чуючи „нехрещений дзвін”, знало відразу про чиюсь смерть. Як несли мерця, Дякович дзвонив тільки великим дзвоном — чи йшли до церкви, чи на цвинтар. Хто не був на похороні, то на дзвін принаймні капелюха знімав.

На пожар летів хто-небудь на дзвіницю й тривожив великим дзвоном, але вдаряв тільки в одну його стіну. Називалось це „реве на творж” — і люди бігли з поля на рятунок. Так само до однієї стіни били, як ішла чорна хмара, щоб її розігнати, а з хат виносили коцюби, лопати до садження хліба й помело.

Торки мали 5 дзвонів. Два взяв цісар, два Гітлер. А тепер нема ні дзвіниці, ні дзвонів, і нема 1000-літніх Торк.

Цвинтар

Віддалений від церкви зі 150-200 метрів. На цвинтарі стояла каплиця, а в ній були старі ікони й ризи, стіл і старі книги. Як був дощ, служився там парастас і панахида за покійником.

Від Глиниськ, такого поля, була на цвинтарі трупарня. Знайденого на Сяні потопельника несли до неї, приїздили лікарі та поліція. Тримали його, аж хтось з якогось села не зголоситься й не розпізнає. А як ніхто не зголошувався, ховали такого потопельника в самому кінці цвинтаря, де й вішалці ховали.

На Ріні був другий цвинтар — холеричний. Лежали там люди, що під час Першої світової війни впали від тої хвороби, а впало їх у нас тоді багато. Деякі хати залишилися навіть пусті, бо вимерли цілі родини. Стояли на ньому три високі хрести, аж до Другої війни. Однак не знаю, як вони пропали. Чи зрізали їх більшовики, коли зробили 800-метрову граничну полосу від Сяну? Так чи сяк, але як нас виганяли в 1947 році, то тих трьох христів уже не було.

Поля

*Поле, як торчани любили Поле.
Кілько співу чуло наше Поле.
Співали йому дівчата й парубки.
Співали господарі з господинями.
Звідусіль чути було спів з Поля,
Господар хрестив перед кіньми Поле,
Хрестив Поле, як закладав серпа.
Прадіди дідам, діди батькам,
Батьки синам передавали Поле.
Дробили на куски, щоб усім було Поля.
За Поле діти любили батьків.
Як женились, просили Поля.*

*Не одна дівчина не мала весілля,
Бо не лежало під нею Поле,
Їхали за Велику Воду на заробіток,
Верталися й купували Поле.
Казав дідусь до тата, що як має дітей,
То хай купує Поле.
Я босий ходив до школи через Поле.
По війні виганяли Торки на Схід і на Захід,
І торчанам снилося Поле,
Чорне торське поле,
Що тепер і назви йому нема...*

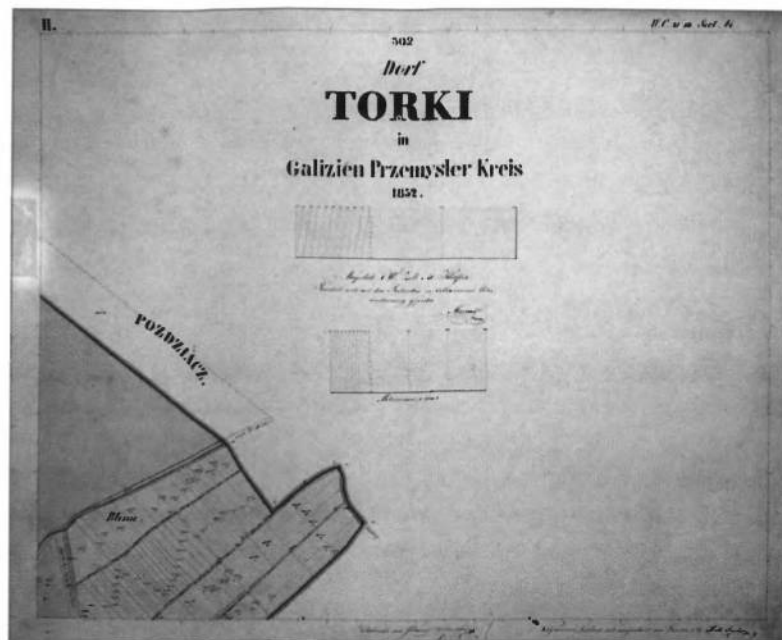
Не знаю походження більшості назв піль, люди з різної причини давали ті назви. Наприклад, мій батько мав десь 10 гектарів землі, але вона була в 36 кавалках, бо до них належали ще кавалки стрика Петра й тітки, яка була за інженером Мадаєм. Щоб їх обробляти й знати, що де зроблене або має робитися, треба було дати назви. Переважно були вони прості, наприклад Загорда певно від того, що то було поле „за городом”, Підсади — бо зараз недалеко був панський сад.

Поле від Сяну на північ називалося Загорда, а далі лежала Рінь, потім Шнури, Малєбра й Моргі. За Малєбрамі стояв присілок Склад Торський, а поле коло нього звалося Склад. Над Сяном було поле Сольне — колись містився там склад

перевоженої річкою соли. Далі був присілок Бандакі й поле такої ж назви. На північний схід лежали Загомінкна, Закалинині, а над старим коритом Сяну — Помірочок. Далі Городи й Зади. На схід — Підкружна, Болоні, Болоні в Пасіку, Пасіки, Новіна й Луки. Луки межували з пасовиськом Болонем від Поздзач. У сторону Поздзач був також Обшир, Кірина, Струги, а далі Чортове й Чортобарані, Кубасета й Кубаса. На південь від Торк був Помірок, Помірок Шалуватий, Крижовичі, Дубакова, Вили, Лізга й Підпастівнічі. На південний захід: Передсіле, Підсаді, Панськуй, Болоне від Медицьких Халупок. Над Сяном були там три хати, звані Торські Халупки, а за Сян Торки вже не сягали й не мали там ні поля, ні хат.

Малебра

Назва того поля пішла з австрійських часів, коли-то на тому місці жовніри мали свої вишколи. Вони, ідучи туди, казали, що йдуть „на маневри”, але люди, як думаю, перевернули то на своє та й стала Малебра. Колись вона була по тому боці Сяну, бо Сян усе пхався в село, але як Левець і мій дід перекопали рів для нового корита, Малебра лишилася по торській стороні. Тепер там озеро.

Перша сторінка кадастрової мапи Торк 1852 р.

Шарганівка

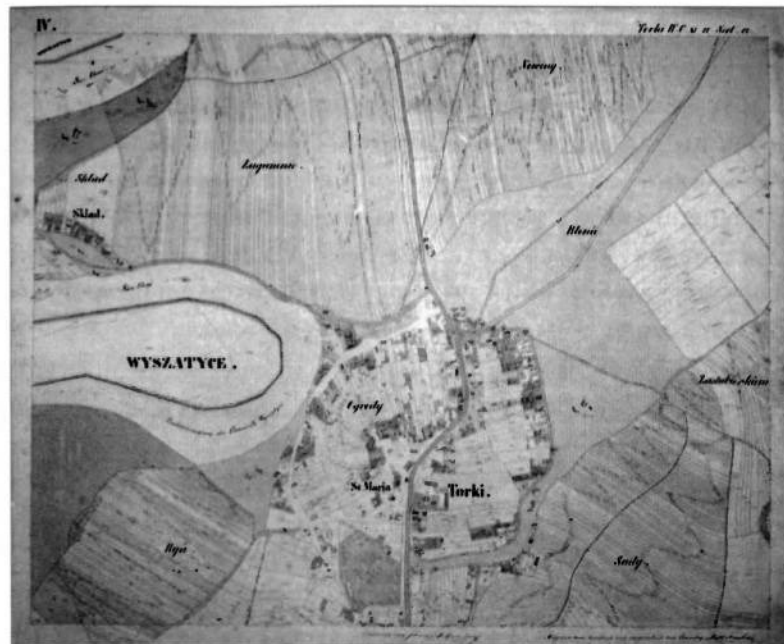
У тій частині села стояло найбільше болото, казали про тих, хто звідти прийшов, що він „зшарганий”, значить охляпаний болотом, а звідси й назва поля. Як хлопці вечором не мали що робити, казали: *підем на Шарганівку повйокати*. Пішли й кричали: *війо, Сивий! війо, Каштанка! пхай-пхай! війо!* А Петро Гожий крикнув: *Не мучте худоби, я зараз іду!*, бо не знав, що ми вдавали. Узяв ліхтарню та прийшов, а ми вже на іншому місці „війокали”. Було темно й він нас не бачив, але ми чули, як казав до себе: *Чи мені сниться? чи мене блуд чіпився?*

Лутік

Не знаю, від чого пішла назва цього місця, де ми сходилися на спів та забави. Улітку хлопці грали там в кічку, били м'яча, вечором співали. Зимом їздили на леді, бо там усе весною та зимою стояла вода.

Кошера

Так звався десь 30-аровий кавалок поля над Сяном, огорожений плотом, бо туди возили здохлих коней, корів чи свиней. Про все треба було повідомити солтиса, який вислав наглядача за тим, чи падло глибоко в землю закопане.

Фрагмент кадастральної мапи Торк

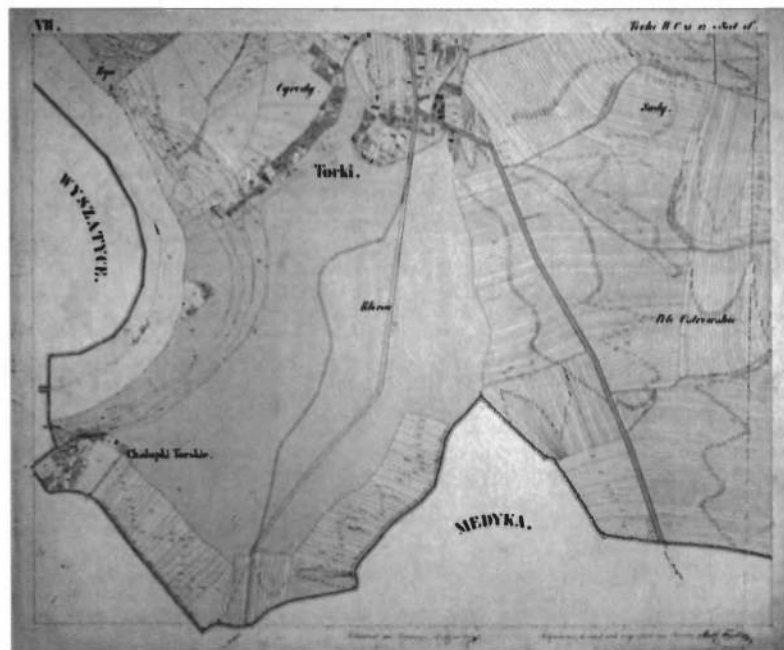
Кобань

Як їхати з Торк до Медики, коло хреста, якого звали Мадаїв хрест, уліво дорогою на Вили, починається від рова в ліву сторону діл. А ще за ним уліво тягнулося поле, що звали ми Острівці й Острови. Тягнулося на схід десь на 500 метрів. Один його берег, правий — гострий, а лівий — легко сходить до води, там ростуть шувар і очерет. Це Кобань. За переказами, там у старину було село, що запалося разом з людьми й церквою. Коли піти у Велику Ніч і притулитися до землі, чути підземні дзвони й спів „Христос воскрес!”. Знали про це цілі Торки, а мені розповідав старий Сладан Петро.

Могло й справді так бути з тим селом, тому що на правому березі викопували цеглини й черепки з глиняних горшків. Кобань виглядала так, якби там колись плив Сян. Певно й плив, бо звідки назви Острівці й Острови?

Сусіди

Торки жили серед інших сіл. Найближчим для Торк був Поздяч. Торки з Поздячем женилися-переженювалися від давнього часу й аж по мої дні. Моя бабця, Анна Костик-Яремцьо, з дому Олешко, походила якраз з Поздяч. Поженилися з Поздяч до Торк Сенько Мазник (був комендантом вогневої сторожі), Крицький, який узяв жінку від Чуби, прийшов до нас і Савка Сенько, згадана моя бабця, Микола Левець з Олешків, Стефан

Маличівський узяв жінку від Матейків, Василь Яновський пристав до нас, Іван Сливинський узяв жінку від Самуїлів, Стефан Сливинський узяв жінку від Мазурчиків, Іван Журавський матір мав з Поздьяч, Данько Стахняк мав жінку також від Мазурчиків, так само й Петро Горечко взяв собі жінку від Гука, Василь Касприк від Мазурчиків ще раз, В'єндз і Андрій Дашок так само мали.

З Торк до Поздьяч пішло вже менше, бо оженився туди Петро Кушнір (батько Андрія, що потім був вояком УПА, ішов у карпатському рейді разом з Залітачем Стефаном). Оженився туди й наш Сидор. І ще бачу перед очима одну жінку з Поздьяч, але прізвища ніяк не згадаю.

До Другої світової війни в Поздьячах видний був поділ на українців і кацапів. Ходили вони до одної церкви, але читальні мали вже дві: національну і „Качковського”. Як у 1939 році прийшла червона влада рад, на приходстві в Поздьячах завис червоний прапор. Старого священика тамтешнього підозрювали в москвофільстві, але чи він повісив пропора? Не знати.

Цікаво було в Поздьячах у 1940 році, як червона влада гнала людей на форшпани в гори возити дерево на будову протитанкових ровів. А от кацапи не їдуть. Кличуть їх у сільську раду, до влади. Чому не їдеш? — Не їду, бо я кацап. — Ти кацап? — Так, і решта також кацапи. — А ти знаєш, що то кацап? — Знаю: не українець, а кацап. — От я тобі скажу: ви, кацапи, хочете батюшки-царя. Ви хочете буржуазну Росію. Ви пам'єцікі! — сказав накінець представник влади й дав кацапам подвійну норму

Іван Наконечний, Анна Наконечна, Іван Муштук, сидять
НН, Ксеня Горечко; кінець 30-х рр.

Жіночий хор при читальні в Поздичі

вивезти дерева. Ліпшого ліку проти кацапства в Поздзячах ніхто не вдумав...

Женилися торчани також з іншими жінками з навколишніх сіл, бо таке в нас було сусідство з ними, що наші хлопці брали собі часто неторських жінок. До Селиськ, однак, пішов Горечко, і вдова по Миколі Осьмаку пішла до Селиськ. До колоністки-польки під Селиська пішов Микола Журавський (вояк з 1939 року, а потім вояк армії Андерса). А взяли собі жінок зі Селиськ Янтошку Ривак (другу) та Стах Горечко (також другу). На Барич пішов за зятя Микола Пусьо, який був добрий колодій і боднар. До Вишатич за Сян пішли Сеньо, заміж Ксеня Тиранська, а Юрко Горечко привів собі з-за Сяну жінку. Так само Сладан Петро, який узяв польку, а та полька ніколи не розмовляли по-українськи, щонеділі йшла до костела до Вишатич, а тільки на свята до торської церкви, де, однак, гарно співала. Наш парох, о. Гура, ставив її за приклад того, як треба шанувати своє. На ім'я мала Юзка, ходила за кухарку по весіллях і співала наші весільні пісні. До Медики оженився мій стрик Сенько Олешко, який був бляхар і гарно покривав бляхою дахи. Він був Олешко тому, що бабця була вдовою по Стефані Костику, тож коли народився Сенько, то о. Миколайчук записав його на бабці дівоче прізвище, Костика ж уже не було, а Яремцьо ще не оженився.

Польку з Медики мав Василь Маличівський. Ніхто її не любив і не знати чи вона когось любила. Саме в нього були славні наші весільні жупани, у яких їхали князі на весільних конях на весілля

просити. Не всі знали, що Маличівський то Маличівський, а не „П'єтка Бзюм”. Такий Юзик Вірбан з Бандаків хотів позичити опанчі. Стефан Левець йому каже: *Иди до П'єтки Бзюма, він тобі позичить*. Юзик пішов і в Маличівського питає, чи добре трафив. Василь його питає, до кого, а Юзик каже, що до „П'єтки Бзюма”. А Василь був нервовий. Почув, заїкнувся, узяв кола в руки й Вірбан утік.

З Шегинь на Торські Халупки оженився коваль Макаловський, інвалід з І війни, гроші пропивав, а сам валявся в болоті. Як інвалід мав концесію на монополь, але віддав її Стефанові Микитишину.

Медика

Тамтешня „Просвіта” містилася недалеко школи. По другій стороні школи була церква, де парохував о. Малецький. Відпуст медичький припадав на Спаса. Кооператива була йдучи від центру в сторону Медичьких Халупок. Лікарював у Медиці Володимир Любінецький, який потім служив у дивізії „Галичина”. З тамтешніх провідних людей пам'ятаю ще Гулу, Маланича, Малаховського. Добрим музикантом був Римар, а різником Шумелда. У Медиці стояв двір і парк, а в парку росло дерево, під яким сидіти мали Ягайло з Ядвігою. Жиди мали в Медиці свою божницю, а поляки „Кулко рольніче” й постерунок поліції. На луках від сторони Торк сідали літаки — „кукурузники”, а члени

„Стшельца”, щоб потім добре поборювати українство — провадили вишколи.

Перед I світовою війною дорога до Медики йшла польова й часто болотиста, хто йшов, той простував через наше Болонє. На Болоні був діл, де стояла вода. Одного разу спішився до Медики вчитель Макогонський (поляк), якому не хотілось роззуватися. Побачив на Болонні нашого пастуха Пикулицького й попросив, щоб переніс. *Лізьте на плечі, пане* — сказав пастух. Макогонський уліз, а на половині калюжі каже: *Як добре їхати на хлопі*. Почувши, Пикулицький „ненавмисне” послизнувся й каже: *У калюжі хлоп з паном*.

Медицькі Халупки пишалися своїм Народним домом на цілий повіт, бо не було кращого ні в Торках, ні в Поздяхах. Він стояв при дорозі з Торк до Перемишля, по правій стороні, якихось 300 метрів від залізниці. З потягу можна було прочитати гарний напис жовтими літерами на синьому тлі: „*Народ собі*”. Той гарний Народний Дім зруйнували совіти, як Халупки знайшлися в прикордонній полосі. А була в ньому також кооператива й, певно, ще щось, але аж так добре мені не знати. Зі свідомих людей пам’ятаю Юрчака, коваля, до якого я ходив по серпи, що він зробив для батька.

І ще мешкали там Красота, Петрик, Смішкевич (мав млина за колією при цісарському гостинці, його син служив у дивізії „Галичина”, а потім жив в Америці).

Наша влада

Запам’ятав я розповіді про такого Станька, ще австрійського часу війта, неграмотного, зате з Горечком як писарем до помочі. Останній провадив громадські книги й усе писав потрібне, хоч Станько ще брав когось іншого письменного, щоб йому прочитав якесь письмо, поки поставив печатку.

Його син Олекса поїхав до Америки, вернувся по Першій світовій війні, як багато з тих, що перед тою війною з Торк разом виїхало. Тоді писар Горечко видав за нього дочку, а сам Олекса взявся годувати бички й продавав з них бутаїв. І покрив усі будинки бляхою. Жінка привела йому троє дітей. Петро пропав у Червоній Армії. До Анни залицявся Сенько Журавський, але Олекса не хотів його за зятя. То Сенько виривав йому цибулю й усе на городі, аж Олекса здався.

Як Олекса виїхав до Америки, Станько зрікся війтувати й новим війтом став Новаківський. У той час усі коні мали свої книжечки, однак по околиці злодії коней крали й продавали, бо Сенька брат брав татову печатку й бив її на книжечках. Злодії гнали коней на Мадярщину, а поліція нічого не могла зробити. Новаківський за печатку брав, однак, гроші й добре пив-гуляв, аж попав, але як попав, так і втік, і десь пропав. Як сталася війна й наші люди пішли до Сербії боронити цісаря, Іван Залітач пізнав у якійсь тамтешній церкві Новаківського як священника. Не мав ніякої теологічної школи, але тамтешні люди не мали

Родина вїйта Миколи Головіда: Єва, Катерина, зять Микола Маличівський з дочкою Анною на руках, Анна і Ксеня; сидять Марія (жінка), Іван, Микола (вїйт), Стефан (згодом лікар); прибл. 1936 р.

просто ніякої школи, а він був письменний, то помагав їм вірити в Бога.

Потім вийтував у Торках Микола Головід. Він вернувся з війни, умів рвати зуби ліверком, бо при армії був санітаром. Його за те люди любили, він умів навіть уночі встати й зуба витягнути. За те його й горілкою частували, нарешті він її полюбив та потягав гроші з громадської каси. Нарешті Стефан Маличівський („Гопса-Кубаса”) відкрив брак грошей у касі. Тоді Микола затягав довги в жидів, заставляв землю, бо до школи треба було послати дітей, яких шестеро послав йому Господь за посерединцтвом Мариськи від Ддябоги. Уже й проценти добрі вирости від позичок, жиди стали за Миколу братись, але тимчасом вибухла війна, за жидів узялися німці, і Головід на ній виграв, хоч вийтом перестав бути. Помер перед акцією «Вісла». Я ніс його труну на цвинтар. Син Іван скликав нас на стипу, ми помолилися, потім випили самогону, а коли мали розійтися Миколіні товариші, Василь Горечко („Следзю”) каже: помолімся й заспіваймо Миколі „Вічну пам’ять”. Ми так і зробили, але потім Василь затягнув... „Многая літа”.

Зараз потім вийтом громада вибрала Михайла Ривака. Міхалку був пристійний, у його гарних вусах господарі кохалися. Поки не був солтисом, носив сорочку наверх порток, як усі господарі в його віці. Але як став солтисом, сорочку вложив у портки і мав вигляд влади. Він був добрий господар, у нього на подвір’ї зі свічкою не найшов би стеблини. Стефан з мотором і молотаркою заробляв по людях молотінням збіжжя. Удома мав паровий мотор.

Усе робив своєю силою разом з жінкою й трьома синами: Стефаном, Дмитром та Іваном (Дмитро та Іван пропали в 1945 році на Дуклянському перевалі). Землі мав з 10 моргів, найбільше на Складі.

Люди

А над ким та влада панувала? Я в іншому місці нарисував з пам’яті мапу Торк, а на ній зазначив усі прізвища. Вони там один біля одного, так, як жили. Подаю імена і прізвища господарів, що я їх запам’ятав з Торк, а запам’ятав, маю надію, усіх:

Стефан Онисик — Олекса Станько — Стефан Микитишин — Стефан Горечко — Петро Горечко — Кирило — Павло Горечко — Байла (жид) — Яремцьо — Василь Тиранський — Хитра — Данько Гавришко — Мариська Олешко — Олекса Дякович (сторож і паламар) — Пазя Кавецька — Ясько Бордовський (свій поляк) — Стефан Кулик — Іван Левець — Микола Луньо — Сенько Мазник — Олекса Олешко — Микола Олешко — Михайло Муштук („За курчмов”) — Янтошку Ривак — Василь Сладан („Палюга”, від палки) — Дмитро Маличівський („Червоний”, від лиця) — Критчі Яремче („Єна”) — Петро Родак (писар) — Пикулицький (пастух) — Гарин (жид) — Ілько Горечко — Стефан Левець („Бешик”) — Іван Муштук — Гожий („Серба”, бо оповідав про воювання в Сербії в Першу війну; кравець) — Андрій Микитишин (Капусьцінік) — Микитишин —

Гелета – Стах Горечко – Костецький – Андрій Мадай – Іван Мадай – Іван Тиранський („Горбатий”) – Стефан Родак – Микола Головід – Іван Наконечний („Яндрух”) – Василь Костик – Муштук – Микола Микитишин – Колодій – Данько Родак („Дзяню”) – Стефан Горечко („Каліта”) – Мордко (жид) – Іван Салук – Марія Грициняк – Павло Головід – Єва Новаковська – Малаховський – о. Т. Гура (приходство) – Сенько Савка („Маршалик”) – Василь Яремцьо („Згурбочка”) – Іван Павлуцький („Сяйко”, бо все сякав носом) – Микола Захарко – Михайло Журавський – Юрко Горечко („Качагулі”, бо його жінка так усе гусей кликала, він грубий, жінка суха) – Михайло Левець – Чирхавський – Сенько Левець – Горечко („Духі”, бо в них ворожили) – Пашкович – Іван Кшик – Василь Наконечний – Янтошку Горечко („Клінка”, від жінки) – Янтошку Тиранський – Андрій Наконечний – Дмитро Маличівський („Чарнічка”, від овоча) – Журавський („Дябуже”) – Яремцьо („Сліпичка”, „За калужув”) – Стахняк – Гожий – Микола Мадай – Стефан Кавецький – Сенько Потажний – Василь Левець („Осадулька”, від співу) – Андрій Наконечний („Срачка”) – Ксенька Новаковська („Самоїлікі”) – Іван Касприк – Михайло Ривак – Іван Олешко („Красий”, від плям на лиці) – Іван Кавецький („Гальо”, так звертався все до людсї) – Іван Луньо – Іван Родак („Бзьора”) – Дмитро Маличівський („Дідьку”, бо казав *а дідьку би тебе не взев!*) – Мартин Ривак – Федько Горечко – Дахновський – Горечко

(„Баб’єк”) – Василь Горечко („Айну”, бо заїкувався й казав: *айну-як, байну-як*) – Фрим Микитишин – Ривак („Ривачок”, бо був малий) – Анна Грициняк – Марта Гасе – Каська Кусьцьова – Андрій Снайчук („Сьлепий”) – В’єндз – Янтошку Левець – Петро Левець – Іван Левець – Юстина Ривак – Пазя Петрунцьо – Возняк – Сенько Гавришко – Дмитро Павлина („Гаврила”) – Стефан Зарічний – Іван Станько – Сенько Родак – Іван Залітач („Колодач”) – Стефан Мадай („Шрубстак”) – Василь Гавришко – Андрій Дашок – Іван Козак – Гриць Сидор – Данько Журавський – Петро Сладан – Іван Костик – Сенько Павлуцький – Іван Мадай („Брутьо”, бо вимовляв „б” замість „п”) – Дмитро Цікала – Пусво – Менчак – Каська Микитишин („Скрипочі”, бо ходила поламана, як скрипки) – Сенько Маличівський („Кубаса”, співав „асаса кубаса”) – Янтошку Дябога – Іван Родак („Шмит”, від прізвища жінки) – Василь Горечко – Стефан Яремцьо – Микола Осьмак – Капустинський – Олекса Дякович – Микола Дякович – Кукурудз – Янтошку Румінський – Пох („Ладило”) – Гелета („Савіха”) – Олекса Бордовський (поляк) – Олекса Журавський – Михайло Горечко („Наконечний”) – Ілько Яремцьо („Пацмайлу”) – Василь Щурко („Феська”, від імени жінки) – Сенько Румінський („Онохрий”) – Онисик („Куличок”) – Василь Яновський – Микола Левець („Корч”) – Юрко Гелета – Каська Матейка („Москалик”) – Андрій Крицький („Пізьо”) – Михайло Левець – Іван Франко – Петро Кшик – Стефан Родак – Мулярчик –

Михайло Фоца („Купа Руботи”) – Стах Дябога (дяк) – Андрій Снайчук – Маличівський – Пазя Ковалева – Василь Левець – Василь Маличівський („П’етка Бзюм”) – Іван Сливинський – Горечко Михайло – Роман Чісок – Іван Журавський („Журавшик”, бо малий був) – Петро Яремцьо – Іван Головід – Смотрич („Смутручета”) – Гавраник (директорка школи) – Данько Стахняк – Теодор Микитишин – Гнат Мадай („Арій”) – Методій Маличівський – Стельмах – Стах Гожий – Сенько Муштук – Василь Касприк – Іван Муштук – Іван Яремцьо („Подоляк”) – Лейба (жид) – Михайло Гелета – Стефан Румінський – Іван Фоца („Романець”) – Михайло Пекляк – Василь Чісок („Пронько Бозя Кохам”) – Петро Гавришко – Іван Родак („Пітрунцьо”) – Муштук – Петро Родак – Тимко Онисик („Щурко”) – Петро Ривак – Андрій Костик – Стахняк – Стефан Чісок („Пронько”) – Янтошку Муштук – Вовк („Софка”) – Іван Дякович (паламар) – Петро Гожий – Олекса Ривак („Шаргала”, бо ходив заболочений) – Іван Тиранський – Наконечний („Нуна”) – Василь Худьо – Іван Румінський – Микола Пітрунцьо – Яцух – Теодор Підлужний – Еміль Павлина.

На Торських Халупках жили: Іван Яремцьо – Марта Микитишин – Макаловський – Маркіза.

На Складі Торському жили: Янтошку Павлуцький („Калівошка”) – Олекса Підлужний – Яцко Пелех – Микола Маличівський – Данько Маличівський – Салук – Стефан

Павлина – Стефан Мігаль – Дмитро Смотрич – Іван Яремцьо – Петро Дябога („Длябожик”) – Давид Кушнір („Лесик”) – Микола Кшик – Данько Скороденський – Іван Чирхавський – Василь Родак („Пайпаечка”) – Стефан Дякович („Іванцьо”).

Поляки

Їх у Торках не було. Не почувався поляком Ясько Бордовський, про якого знали, що він... поляк. Він був у нас такий поляк, що ще в 1918 році пішов з нашими хлопцями розбирати залізницю, щоб поляки з Перемишля не могли їхати на Львів. Потім брав участь у сутичці з правдивими поляками на Болонні, де торчани здобули авто, а поляки втекли. Наші авто запахали аж до Народного дому, але ніхто не вмів їхати, то авто стояло даремно. Його пильнували, але по кількох днях поляки наїхали з Перемишля в більшій силі й самохід той забрали, а Торки пограбували. І Ясько далі був наш. Був членом церковного братства, а його син Олекса, отримавши від ОУН наказ переїхати десь на польське село, щоб не мав через якийсь випадок кривди, волів їхати в Україну. І поїхав.

Було в нас кілька польських жінок: Юзка Сладан, Анелька Маличівська (жінка Василя, тобто „П’етки Бзюма”), мати Івася Тиранського, жінка Юрка Гелети, яка була вбита.

У 1938 році в нашому селі хотіли створити Загородову шляхту. У нашого сусіда Дмитра Цікали одного вечора зробили зібрання й запросили на нього тих, у кого прізвище мало на кінці „цький”

або „ський”. У нас таких прізвищ було на правду немало, але на тим і кінець. Одна з так „закінчених” жінок, Журавська, закликала нас, дітей, до себе й стала нас учити так:

*Ти, Яндрію, за куліюв,
Твоя жінка полька.
Наварила гурнец смуку,
Заклікала Бойка.
Бойку гмер, дупу здер,
Бойкуві дзвунілі.
Як сі Бойку зірвов з ловкі,
Ледву дугунілі.*

Мама мої то чули, на вуйну кричали, але вуйна до неї: *стуль писк, я знаю, шо роблю* — і далі вчила. Нам то подобалося, урешті навчилися. Тоді, як стемніло, вуйна підпровадила нас під Цікалову хату, сама стала за вербою й показала нам співати. Ми врзали — вибіг Дмитро з мітлою! Ми втікати, ледве містилися у хвіртці, але Журавська казала ще співати. Прийшли Павло Мадай і Петро Пусьо, розставили нас одних на браму, а других на перелаз. Ми знову врзали. Дмитро знову нас погнав, але ми вже не відступили й співали далі. Як приїхав делегат з Перемишля об’яснювати ті „цький” і „ський”, то нічого з того не вийшло. Потім спробували ще раз переводити торчан на ту дурну „шляхту”, але закінчилося тим, що її вибили в тому домі вікна, хоч і поліція стерегла.

Анна Наконечна: поч. 40-х рр.

У 1930 році відбулася парцеляція панської землі, яка в нас належала до Михайла Павликовського, польського пана. Однак не продавали нам, а надали кредит польським колоністам, які в нас відразу й з'явилися. Найбільше наїхало їх на Медицькі Халупки й під Медику, де поставили собі будинки — усі муровані. Тих колоністів ми звали „мазурами”. Вони не вміли говорити нашою мовою й різнилися цим від наших поляків, які жили тут з діда-прадіда, свobodно говорили українською мовою, ходили з нами до церкви, на Йордан ішли з костела зі своїми хоругвами, біля будинку „Просвіти” в Медиці кланялися й лучилися з нами та йшли на Ветлу біля двора святити воду.

З мазурами не вийшло в нас такої згоди. Пам'ятаю, як у 1938 році пішов я до 5 класу в Медиці. Ходило разом зі мною багато мазурських хлопців. Як тільки було можна, вони, переходячи коло групки наших дітей, кричали: *русіни! кабани! Мазена! Петлюра!*, а ми: *ляше! по Сян наше!* І ми від них зараз потім обривали. Так до часу, коли сильно збудований хлопець з Медицьких Халупок — Красота, якому ми поскаржились, дав їм лупця на колії. Донеслося до директора школи Леопольда Федика, який закликав нас усіх до себе, випитав про все, а потім наказав молодим мазурам перестати, бо не допустить їх до вищої класу. А як прийшли перші совіти, то всіх мазурів вивезли „на ведмеді”.

З оповідання мами я довідався, що як ще вона була дівкою, у Торках були 4 корчми й 14 жидівських родин, і всі мали свої крамниці. Розповідали в нас люди, що пияків нарobili в нас жиди. Торчани пили б і далі, якби якийсь цїсар не скасував старого звичаю, що слідом про нього була в нас удома бочілка з двома денцями. Вона валялася на горі хати (горищі). Я одного разу запитав у батька, що в ній було. І тато розповів, що перед кожним Рїздвом і кожним Великоднем його батько брав цей „ванталік” на плечі та йшов до корчми по горілку. Жид наливав повний ванталік і записував, що батько горілку взяв. Як хтось горілки в жида не взяв, то давав тим знати, що сам удома робить, а такого робити не було можна. І так люди горілку брали й випивали, бо ж не виливали.

За моєї пам'яті торські жиди були бідні. Лейба ледве заробляв на життя. Мав трохи землі, а колись, як мама казали, мав склеп. Йосько також мав землю, а ще старого батька, жінку й Дудка та Цильку, дітей своїх. І в нього ще за моїх часів був склеп, але мало хто до нього ходив, но, може, як хлопці щось удома потягнули, то несли продати до нього.

Інший жид, Гарин, мав тільки город, ходив по хатах, збирав яйця, сир чи масло й носив продавати до Перемишля. Умів трохи майструвати: вставити шкло до вікон. У нього були Янцьо й Сальця. Янцьо робив по господарях або по жидах у Перемишлі.

Салька мала школу, але сиділа удома й ходила до буряків і бульби (як прийшла Червона Армія, стала секретаркою в сільраді). Десь до 1937 року мав ще склеп Байла на Бараку. З-поміж торських жидів був, можливо, найбагатший, дітей послав по школах і десь до них у 1939 році виїхав.

У Поздячі та Медиці не чув я про багатих жидів, бо знищила їх кооператива й „Просвіта”. У нас було гасло „Свій до свого по своє!” Якось, попри все, утримався в Медиці Йонас, який мав щось як будку, де продавав насіння соняшника, гарбуза, цукерки, ковбасу та булки, а скуповував залізо й старі підкови від коней.

У Медиці була божниця, жидівська святиня. До неї раз запровадив мене шкільний товариш Дудек, син Йоська й брат Цильки. І заборонив сміятися, а також клякати. Я постояв трохи при порозі, побачив жидів у шапках, вони цілий час кланялися, хоч ніде не побачив я образів.

У 1939 році у Пекляка на плоті побачив я напис: „Бий жида в пейса”. Я зараз сказав про це вуйкові й разом з Пекляком ми напис стерли. Чи ще був десь у селі такий напис? Видно був, бо в неділю о. Гура кричав, хто смів таке написати!..

Був гарний жид у Перемишлі на Колясі, за Вігром. Він купував курей, гусей і кроликів. Муштук з Торк зловив бузька й раненько пішов з ним до жида. Жид зважив бузька за гуску, дав два злотих, навіть не торгувався, але як дістав бузька в руки, зараз відв'язав йому крила й кинув у повітря, а птаха собі полетіла й була назад у Торках швидше від Муштука.

Петро Родак і Стефан Горечко; кінець 30-х рр.

З жидами розправився німець. Спочатку загнав їх до Медики. Молодші робили на полі, а дорослих повели на розстріл дорогою, що йшла з Медики на Крижовичі. Постріляли їх при дорозі. Я сам бачив, бо ми якраз робили при сіні на Валах. Не знати, скільки їх там упало, але німці вертали по другу партію на розстріл.

Клички

Клички, що я їх усюди так ліплю, так чіплялися людей, як гівно чобота. І перед тим, як розповідати про наших людей, треба щось про клички.

От хоч би Фоца. Прийшов до хати, його просять: *Сідай, Михайле. — Ні, не буду сідати, в мене купа роботи* — відповів і вже був „Купа Руботи”.

А от з чого пішла на Маличівського кличка „П’єтка Бзюм”. Одного разу він шов з корчми, а його сусід до корчми, і сусід питає: *Чого так скоро додому?* Той відповів: *Я мав п’єтку, а вона тільки забзюмчала, більше нема, то йду спати.* Сусід зачув, зайшов до корчми й уже каже: *Маличівський мав п’єтку, але вона йому забзюмчала.* Вистачило, зате, як кличка на ціле життя.

Стефана Сливинського дідो мав першу в Торках оліярню. Вона була старого типу й треба було молотом вбивати такого клина, якого звав він „смуцом”. Вбивало його двох хлопців, а

Сливинський командував: *бий смуца!* І вже тим „Смуцом” зістав. Мого батька якийсь час після того, як вернувся з неволі, звали „Москаль”, але воно не прийнялося.

А от „Самуїлікі”. Усі так звалися, бо їх дідо мав на ім’я Самуїл. Наконечний, якого кликали „Срачка”, був нездоровий. Що з’їв, то зараз бігав, отак його й назвали. Один повторяв усе „айну”, то й став „Айну”. На мою маму не казали інакше, як Євка „Пронькува”, бо десь її дід чи прадід мав нам ім’я Пронь. І вже вся родина звалася „Проньками”. У тих кличках було трохи й вигоди, тому що в селі немало прізвищ багато разів повторювалося, наприклад Яремцьо, Наконечний, Ривак, Горечко та інші. Без кличок не можна було б їх розрізнити та знайти людям порядку.

Ремісники

Ткачі

Ткали в нас гарне полотно з конопель, бо льону в Торках не сіяли. А ткали найкраще Іван Родак („Пітрунцьо”), Мулярчик, Іван Яремцьо („За калужув”) та Сенько Павлуцький.

Кравці

Добрими кравцями були два брати Гожі, такими середніми Стефан та Іван Яремці, а накінці був Іван Родак („Шмит”). І жінки кравцювали: Анна Фоца, Анна Касприк, Каська Левець (сестри), Феська Щурко, Каська Муштук, а може й інші.

Шевці

Треба було в чомусь ходити. Найкраще шевцював Пусьо („Файфус”), він був і швець, і римар, умів мотузи крутити, а ми йому помагали, за що давав нам покопати футбол. І все люльку пикав.

Нові чоботи робив Онисик („Куличок”), а старі направляв Петро Кулик.

Ковалі

Добрим ковалем до плугів був Макаловський. Олекса Бордовський слюсарював, а Маркіза був на громадській кузні за Народним Домом. Він умів добре коней кувати.

Але найліпшим ковалем був Василь Худьо, який узяв собі вдову, яка вернула з Америки, поставив будинки, між ними й кузню добру, де мав учнів. Василь походив з Медики, не знаю, де вчився свого ковальства. А знав свою справу так добре, що сам зробив мотора до вогниська, і всі приходили оглядати. Умів зливати у вогні різні речі на мосендз. У 1940 році взяли його москалі будувати укріплення під Селиськами й Шегинями. По війні знайшовся на Уралі як директор якогось воєнного заводу.

Бляхарі

Петро Сладан робив відра, ванни й горшки, а дротував і нітував глиняні. Іван Румінський крив дахи бляхою. Дахи вмів покривати й Сенько Олешко, а також парники, але потім оженився до Медики.

Ксеня Горечко („Чуба”): сер. 40-х рр.

Столярі, колодії, боднарі

Майстром від хати був Данько Журавський: ставив хату від підлоги аж по дах.

І мій тато був майстер до будівництва, колодій він був, боднар, столяр, але на заробітки ніде не ходив. Братам і шваграм зробив вікна й двері, а в господарстві вдома повно було всяких малих вітряків і літаків. Робив також візки прясти кужіль, бо мав токарню до дерева.

Добрим колодієм був Микола Пусьо, бочки робити навчив його якраз мій тато. Спочатку не мав свого верстату й робив на татовому, а потім десь став за челядника.

Кукурудз зі Селиськ був стельмах, Андрій Снайчук — столяр і колодій. Столяркою займалися також Іван Муштук, Іван Станько і Стефан Зарічний, який гарно різьбив нашою вишивкою рамки до образів.

Лікарі

„Файфусова” жінка, писалася Пусьо, вмiла дітей при породі брати, мене відбрала. Збирала зілля, сушила попід хату, умiла й масувати, а також зіллям лікувати. Відбирала дітей і зіллям лічила ще Гелетиха. Від дітей була й Дахновська.

Зуби рвав Чіснок („Пронько”), рвав кліщами, а мав свою „професію” до часу, як Микола Головід з війни вернувся й привіз ліварок зуби рвати. Тим ліварком потім ще на Заході його син Іван рвав зуби й ходили до нього більше, як до дентиста.

У австрійській армії санітаром був Яремцьо („Бешик”). Він умів наставляти зломані кістки рук і ніг, натягав скручені руки й ноги, наставляв хребет, так що навіть по повіті його з тим умінням возили.

Музики

Торки не мали своїх добрих музикантів, але грати вмiли й часто грали за кулісами під час вистав. На забаву чи фестин треба було брати музик з Вишатич — Ямника або Снозика. Найбільшим музикантом усе-таки був Іван з Малкович.

У торських музиках були Дмитро й Олекса Дяковичі, Горечко („Баб’єк”), Данько Родак („Дзяню”), Василь Родак („Пайпаєчка”), Грициняк. На органках вигравали Івась Ривак і Олекса Ривак. Одного разу грала в нас оркестра з Медики. То було тоді, як Торки грали в м’яча з Медикою на Болонні від Поздяч (виграли Торки!).

Ворожбити

Правдивих ворожбитів у нас не було. Два брати Наконечні, Стефан та Іван, умiли передбачувати погоду й до них за тою погодою люди ходили. Виходив Іван на подвір’я, оглядав звізди й хмари, і казав: *На найближчі дні буде погода*. Брав за то на папіроси. По ньому виходив на подвір’я Стефан, також оглядав звізди й хмари, і казав: *Спішітьсья з роботою, бо буде кілька днів дощ*. І брав на пиво.

Члени товариства «Січ»; припл. 1938 р.

Спортовці

Спортова група в Торках була дуже сильна. Розповідали, що одного разу ми виграли з Перемишлем. Капітаном копаного м'яча був Петро Гавришко. В обороні грали Михайло Пекляк й Сенько Румінський, воротарем був Андрій Мадай. Ще грали Івась і Михась Кавецькі, Стефан Румінський, Олекса Тиранський, Іван Тиранський, Кирило, Сенько Яремцьо, Михайло Пусьо, Сенько Левець, Іван Родак та багато інших. Через футбол померли брати Кавецькі (принаймні один зараз після мачу напився холодного пива...). Наша група перестала існувати в 1939 році. Грали в нас також у сітку, але найбільшим спортом була в Торках „кічка”, у яку грали дорослі й діти, кавалери й господарі, грали на вулиці, на подвір'ї, на пасовиську й на площі перед школою.

Каліки

Калік у Торках не було, крім інвалідів з цісарської війни. Були трохи інші каліки, як Козака Івася жінка, що захворіла на голову. Він мучився, може, і не менше від неї, але не хотів її віддати до психічного шпиталю. Зате відмовляв її в церкві. Як прийшов, то як би нікого не було, крім нього й Господа. І як він Йому співав, як гаряче на середині церкви молився, просив жінці за здоров'я, однак вона померла ще перед виїздом в Україну.

Зваріював і Тимко Пох („Ладило”). А зваріював від Сяну, коли вода забрала в нього і землю, і хату. Люди тільки з хати все

винесли, а хата поплавла за водою. І він зваріював. Мав коло цвинтаря кусок городу по жінці. Там жінка поставила хату, бо він уже не дав ради нічого зробити: він усе бігав понад Сяном та кричав хату собі віддати. І помер.

Жила в нас дівка, гарна й робоча Пазя Пітрунцьо, але мала якусь дивну хворобу, коли йшла до церкви. Яких 50 метрів перед церквою її починало мучити. Вона піяла, душилася й мусила скоро бігти до церкви, бо як уже перейшла браму, заспокоювалася. У церкві вже чулася свobodно й додому верталася здорова. В Україну вона не поїхала. На Захід з нами також. Де поділася?

Ще в Куличка Петра була така Ганка, звали її „Капатинка”. Вона не була розвинена, хоч дурною також не була, тільки що сама ходила по селі на роботу, хоч її не просили. Не просили, але вона йшла та робила. Родина виїхала в Україну, а вона залишилася. Люди її годували, але не знаю, де потім поділася.

Жебраки

І торських жебраків не було, але вони в Торках часто з'являлись зі Стібна, Медики й інших сіл. Уже від брами молились за кусок хліба. А в Торках зі своїх по жебрах не ходив ніхто. Були бідні люди, але з торбою не йшли, а позичали в багатших та їм відробляли.

Злодії

Важко зарахувати їх до якихось там ремісників, вони, може, більше були артисти. І де ж їх не було? У Торках також були й

тягли з домів та комор. На всю околицю злодієм був Бордовського Яська син Іван. Ішов не з голими руками, а зі зброєю. Одного разу він разом з іншими обікрав кооперативу в Поздичі й поліція на нього засіла, то відстрілювався й був важко поранений! І навіть помер. Брат Олекса поставив йому вічний пам'ятник: з колієвої шини, який донині стоїть.

Багачі

Набільше поля мав наш священик о. Гура, але він не був торчанин. Натомість торчанином був уже Василь Гавришко, який вернувся з Америки, а пан якраз продавав землю. Купив Василь 40 моргів у однім кавалку. Крім цього мав ще свою та й жінчину землю. У нього був син Вовтик, привезений уже з Америки, дочка Ганя була в нього й син Петро, народжені вже в Торках. Служив у Василя Гавришка парубок, працювали чотири коні. Василь любив випити й поспівати „Чиї то коники по полі літають”. Як у Гавришка були дожинки, були гарні музики й бочка пива на 200 літрів. Бавилися цілі Торки! На жаль, багатство не дало щастя ні Василю, ні дітям Василевим.

По Гавришку до багачів можна було зарахувати: Дмитра Маличівського („Дідька”), потім Михайла Ривака (солтиса), Івана Журавського („Журавлика”), Дмитрунця Маличівського („Червоного”), Янтошка Ривака, та ніхто з них не мав більше 8-12 гектарів поля. У мого батька було його з 10 гектарів, але, як розповідав батько, Сян забрав більше 20 гектарів у нього та в

„Вічний хрест” на могилі Івана Бордовського; 2003 р.

інших господарів наших. І правду казав, бо коли в 1956 році приїхав я до Торк і пішов шукати місця, де стояла наша стодола, а стояла більше 50 метрів від Сяну, то вже була вона у воді. Так-то Сян брав усе за собою.

Пияки

За моєї пам'яті їх було небагато. Зачну від себе. Мій дідо Чіснок („Пронько”) любив випити й мама все тримала для нього горілку. Одного разу дідо прийшов додому: мама йому наляля. Дідо випив і каже: *добра*. Дідо пішов. Мама горілку на п'єц, а я за нею на той п'єц поліз і спробував. І мені смакувала, так я її смакував... шукали мене по студнях, по Сяні, уже й при ліхтарнях шукають, бо від обіду ніхто до ночі не бачив. Нарешті я з п'єца впав і зачав кричати, бо не знав, де я є. Збіглися люди, але задоволені, но і я задоволений, що на світі знову знайшовся.

Був у нас пияк Левець, тато Михайла („Корча”). Він влазив до товариства, а грошей не мав. Як напився, любив цілу компанію тягнути до себе. Раз поїхав до Перемишля на торг, там напився, дивиться, а вже возів з Торк нема, поїхали. Стояв возом якийсь селянин, Левець у нього питає *що робите?* Селянин каже, що хотів коней продати, бо син їде до Америки, треба на шифкарту. Левець коней оглянув, добив торгу, але каже, що грошей з собою не має: *їдьте зі мною до Торк, то там заплачу* — каже. Селянин поїхав, була зима. Левець гарно до Торк собі приїхав й каже: *їдть до хати. загрійтесь*. а сам до корчми. У хаті жінка

селянина питає хто й звідки, і чому. Той розказав. Жінка відповідає, що хотіла б йому на дорогу хліба дати, але й того за пияком не має, пияк усе пропиває. Отакий-то був Левець-пияк.

Два Дашки, Андрій і Стефан, були рибалками — усе на Сяні, і пияками, але у воду жоден ніколи не впав. Там у Андрія кухня велика, сходяться товариші в карти грати і пити. При трьох столах грали, а діти на підлозі або на стільчиках. І я часом з ними. На печі була риба сушена, а за ту рибу я з сином Андрія грали поки мій батько не вимацяв, що підкрадаю йому гроші й не врізав мені бічиськом по сраці. А добре різав, то й добре боліло.

Довголітній вїт села Микола Головід пив-гуляв, пропив громадські гроші, жиди за довг у суд подали. Сусід його, Скороденський, хотів ще своє відібрати, комірник уже кірат забрав, але вибухла війна й жидів та комірника не стало, а Головід лишився.

Пив немало тато Анни Залітач Микола Мадай, вона сама про це мені розповідала, уже на Заході. Витягав з хати, що можна було продати й за те пив. Усі робили, а він пропивав. Брат її, Василь, був у Перемишлі в школі, вона з сестрою Марисею були дівки, хотіли убратись, гроші всім були потрібні, а ще й Іванові, кавалерові.

Одного разу вони мали йти в поле, тато прийшов п'яний. Щоб за той час він не витверзів і знову не напився, узяли його до пивниці. Принесли соломи, настелили, щоб тато не замерзти. Закрили дверцята й повісили на них великий цебер води, щоб тато не вилізти, а самі в поле. Навіть добре до обіду не були, як

зажурились, що він там замерзне. Пішли відчиняти, дивляться, а на столі спить п'яненький: розібрав люфт та з пивниці вийшов. Нарешті родина так за него взялася, що Микола в церкві присягнув не пити. Як присягнув, так присягнув, і не пив, зате наливав собі до миски й ложкою сьорбав...

І мій дід, як уже я написав, любив випити, але з дому нічого не тяг. Був майстром від усього, ходив по селах, будував кірати, ловив рибу, заяців, тхорів, куніць, але, як мама казали, користи з нього й того зробленого чи зловленого не було багато: колеги чули в діда гроші, а дід був щирий — усіх напоїв та й сам напився.

Макаловський, австрійський інвалід, брав добрі гроші, бо ковалем був, але пив і тільки те, що жінка п'яному витягала, то врятувала. Гірше було, як він уже наперед пив і треба було віддавати.

„Просвіта”

Вона була в Торках заснована як перша в цілому перемиському повіті — у 1892 році. Будинок „Просвіти” ставило ціле село. Майстрами при будові були Чіснок Олекса та Журавський, вони найбільше вложили в цю будову також і кошту. Якось у той час бував у Торках Іван Франко, знався з моїм дідом Олексою. Потім один про одного згадували: Франко у творах, а дід в розповідях мені.

Не знаю, хто був першим головою нашої „Просвіти”. Я запам'ятав найстаршим Янтошка Дялогу, але його викинули, як

він став комуністом (потім єговою, а в тих єговях на Заході навіть мав якогось біскупа). По ньому був Василь Горечко („Айну”), далі інженер Мадай Стефан, далі Іван Яремцьо („Подольк”), який був останнім головою.

„Просвіта” трималася на нашій інтелігенції, на тих наших „добродіях”, які, хоч і не мали праці, бо Польща не давала, то працювали принаймні в „Просвіті”. Було для кого й було де. У її будинку були ж ще кооператива „Надія”, ощадна каса „Віра”, бібліотека, гурток „Сільського господаря”, Кружок жінок, а влітку навіть садочок, що його вела Стефанія Кучерепа з Вишатич.

Мені найцікавіша була бібліотека, бо я вже малим любив книжки. Торська бібліотека: дві повні шафи і ще зверху. Книжки для дітей, молоді й старших. Провадив її два рази в тижні мій вуйко Стефан Чіснок („Пронько”). І от що сталося з нашою бібліотекою. Сталося, як з цілими Торками. У 1939 році зайняла будинок „Просвіти” совітська погранзастива. Зайняла також наш Народний Дім, де була школа, канцелярія, заля до забави чи зібрань, а ззаду вогнева сторожа мала сикавку. Застава зайняла будинки, а з ними все, що там знаходилося (хоча б піки, що з ними хлопці сторожували біля Плащаниці). Нашу родину виселили потім від Сяну, щоб зробити там кордонну полосу. Мешкали ми в діда Чіснока. І звідти я підкрадався до бібліотеки, щоб виносити книжки. Так кілька разів, аж зловив мене пост. Під шафою в шухляді та в шафі було трохи врятованих книжок. Прийшли та забрали ті з

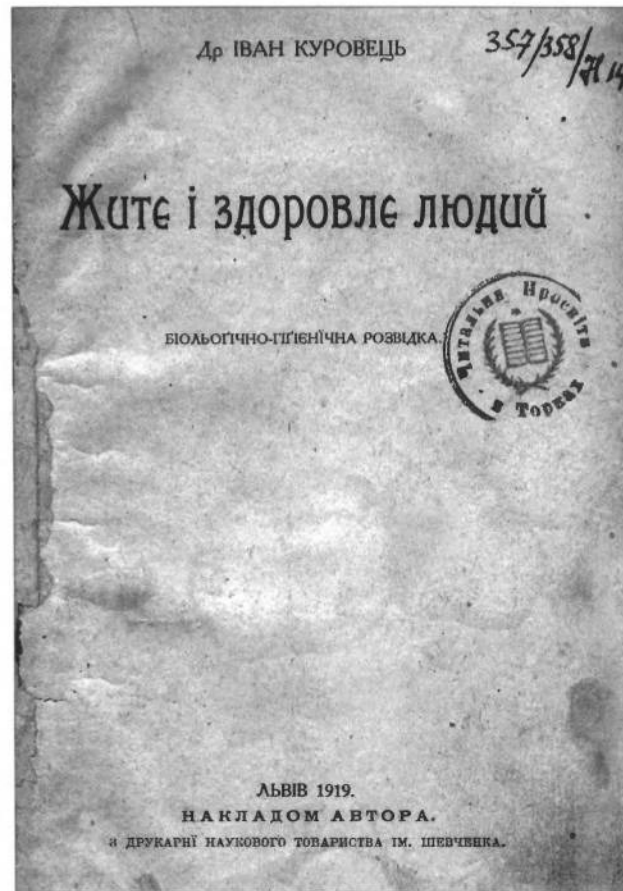

Відзначення 40-річчя від заснування читальні „Просвіти”: д-р Б. Загайкевич з Перемишля, М. Онисик, члени управи, інж. С. Мадай (голова в 1930-1935 рр.)

шафи. І були б пішли, але мала сестра Марія каже: *ше там є*. Отож витягнули й ті з шуфляди. Узяли все. Залишилися тільки ті книжки, що я вже розпозичив людям.

А потім було з торськими книжками так. Одного вечора погранзаства зробила на Лутоці мітинг. Нагнали людей, розпалили вогонь великий, а біля того вогню політрук Євдокименко брав книжку по книжці в руки й тлумачив народові, що такий чи такий автор то буржуазний націоналіст, запроданець і зрадник народу. Потім кидав книжку в вогонь. Не пощадив навіть Шевченка, тільки не знаю, що йому приклеїв: буржуазний націоналізм чи зраду народу... Однак діти підлізали до вогню та витягали з нього книжка по книжці. Нарешті політрук побачив, що так справа далі не піде й перестав по одній кидати: наступного дня спалили все без усякого мітингу.

Совіти заложили бібліотеку в школі. Навезли творів Леніна й різних комсомольців, але разом Сосюру й Рильського. Як москалі відступили в 1941 році, то прийшли німці. І знову палили книжки. А тому в 45 році люди в нас нарешті щодо книжок „змудріли”: хто мав удома українську книжку, той її палив або ховав, щоб поляки не побачили. Скільки згоріло тоді й старих фотографій з Торками на них?! Пішли у вогонь славні образи з битви під Крутами. Тільки відважніші клали книжки чи образи в скриньки й закопували, сподіваючись, що колись для них добрий час настане. Так і ми зробили, але як приїхав я в 1956 році на те місце, побачив, що його

Печатка торської читальні на одній з книжок

Сян, той наш Сян, що „ні читати ні писати”, уже забрав з собою.

У „Просвіті” відбувалися театральні вистави, забави та весілля. Режисером вистав був переважно інженер Стефан Мадай при співпраці з жінкою о. Гури Марії (з дому Карп’як, родом з Порохника ярославського повіту). Разом з ними займалася режисеруванням вистав Ксеня Горечко, трохи горбата, але ж розумна й освічена дівчина. Грали ми „Невольника”, „Кармелюка”, „Дай серцю волю, заведе в неволю”, „Сватання на Гончарівці”, „Довбуша”, „Ой не ходи, Грицю” та інші вистави, їздили з ними до Медики, Медицьких Халупок, Вишатич. До нас зі своїми приїжджали Поздячі чи Медика.

На „Просвіті” завжди було оголошення що в який день буде: чи забава, чи вистави, чи читання „Історії України” або „Історії українського війська”.

Кооперативу „Надія” провадив Стефан Мадай. На такій справі знався добре, бо закінчив у чеській Празі вищу лісну школу (і Новаковський разом з ним). По якомусь часі Мадай, якому польська влада не визнала чеського диплому, перенісся до Перемишля, а кооперативу перебрав провадити його брат Іван („Бруть”), потім робив то Іван Тиранський, укінці Іван Яремцьо („Подоляк”).

Завдяки інженерові Мадаєві став провадити Ощадну касу „Віра” Михайло Пекляк, який робив свою роботу до самої війни.

Гурток „Сільського господаря” провадив Павлуцький Іван. Він кликав з Перемишля агронома, який навчив наших господарів

садити на спеціальному полі на Ріні біля Сяну, стосувати добрива та садити нові рослини. Сіяли там нові відміни збіжжя, бульби, а потім на фестині була вистава таких спеціальних плодів та називали назвисько того, хто що вирощував.

У „Просвіті” все сидів та провадив „Січ” Данько Павлуцький, наш сусід з-над Сяну. Він носився по-панськи, одяг на ньому все був такий, як на свято, а як упала йому в тарілку муха, то вже не їв, а все виливав. Одного разу мав іти з хлопцями муштруватися над Сян, але як хлопці прийшли, то він ще спав на бамбетлі. Вони бамбетля взяли та поставили серед калюжі на Болоні, а самі сіли під вербами й дивилися, що буде. Данько спав-спав, але як баба подоїли корови й вигнали пастися, одна корова підійшла до бамбетля й полизала Данька по лиці. Він як не зірветься зі страхом. Як не гепне в калюжу! Може і втопився б, але не так від води, як від страху.

У Торках люди читали нашу пресу. Приходили три „Народні Справи” (одну тримав мій батько, другу Пекляк Михайло). „Народна Справа” виплатила Пеклякові 20 злотих, як йому грім забив корову на Болоні. Інші також часом діставали від неї допомогу. Моя мама тримала „Місіонера”, а я з братом Стефаном „Нашого Приятеля” та „Дзвіночок”. З Перемишля приходив також „Бескид”, але не знаю кому й скільки. Батько кожного року купував календар „Червоної Калини”.

При Народному домі, як уже згадував, була сикавка. Вогневим сторожем був у нас Мазник Сенько. Був також сторож від вогню

Учасниці куховарського курсу; кінець 30-х рр.

та крадежі, оплачуваний громадою. Сторожував отак Олекса Дякович, а на заміну був Василь Горечко.

При Народному Домі „Маслосоюз” поставив центрифугу, на якій відбирали з молока сметану. Її кожного дня відставляв до Стібна Каспрік Василь і привозив машлянку.

Школа

У нашій школі були тільки дві шкільні залі, де вчилися кляси третя з четвертою та п'ята з шостою. Отак до обіду, а по обіді, знову разом, перша й друга кляса. Як хтось скінчив у Торках шість кляс, то до сьомої в Медиці вже не приймали.

Директором була в нас чешка Гавранік, яка ніколи не йшла до церкви, бо, можливо, не була католичкою. Другою вчителькою була Марія Мельник, але не з нею, а з директоркою їздили ми до Перемишля оглядати катедру, цвинтар і фотопластикон. Завдяки ній міг я бачити в перемиському музеї старі двері з розваленої в 20-х роках дерев'яної торської церкви, а в них наконечники татарських стріл. Відвідали ми також Накло, оглядати військовий цвинтар з І війни, коли там пішли на багнети й полягли росіяни та німці, до Стібна, де пан у дворі тримав... верблюда!

Поляків у Торках не було, але казали нам учитися польської мови, читати нею та писати. Ходили зі мною жидівки Цилька й Дудек, також училися польської мови, а як була релігія, то не

Сторінка з „Книжки складової” Товариства взаємного кредиту „Віра” в Перемишлі на прізвище Петра Костика: 31 травня 1912 р.

виходили. Однак по якомусь часі наш отець Гура, поговоривши з ними по-жидівському, звільнив їх з релігії.

Торки не лише господарювали й співали та дивилися в Сян — Торки також училися. Наші господарі знали науці вагу й посилали своїх дітей у школи, а до того мали їх за що втримати. У такий спосіб виникло в нас те, що ми звали „торська інтелігенція” (до речі, вона зверталася до себе *пане добродію*). То були в нас такі люди, як уся священнича родина о. Т. Гури, якого дочка Оксана закінчила перемиський Дівочий інститут, а потім Академію мистецтв у Загребі; її сестра Надія закінчила під час війни ярославську гімназію; ще одна його дочка, Олександра, закінчила також Дівочий інститут у Перемишлі, потім працювала на пошті, жила, як і Оксана, у Львові, а по чоловікові мала прізвище Голіш; остання священнича дочка, Дарія, також закінчила знану вже перемиську школу. Той же Інститут у Перемишлі дав освіту ще й Ксені Онисик, Анні Журавській, Марії Костик. Не знаю, де закінчували вищі школи, однак з пам'яті знаю, що мали вищу освіту також Стефанія Олешко, Ксеня Родак, Ксеня Горечко (дочка Петра, писаря), Ксеня Родак (дочка Ілька), Єва Головід, Анна Ривак, Катерина Левець.

Чоловіки вчилися в Українській державній чоловічій гімназії в Перемишлі, бо то була наша найперша школа: Семен Вахняк (священничий син), Стефан Гавришко, Степан Головід, Андрій Горечко (член ОУН, розстріляний німцями в Турці в 1943 році), Дмитро Дахновський (січовий стрілець, потім професор у гімназії

в Дрогобичі), Данько Дахновський (летун), Михайло Дябога (дивізійник, співавтор спогадів про бій під Бродами), Степан Залітач (провідник I району „Холодний Яр”), Ярослав Константинович (син священника, доктор філософії, потім викладав у якійсь львівській гімназії), Стефан Костик (у гімназії тільки в 1938/39 навчальному році, докінчував у 1939-1944 роках у торговельній, інвалід Червоної Армії), Стефан Кшик (вояк дивізії „Галичина”, потім на Заході), Богдан Мадай (учився за німців у гімназії в Ярославі, член ОУН), Теодозій Михальчук (син священника, магістер філософії), Стефан Мадай (вояк УГА, інженер лісництва), Новаковський, якому забув ім'я, також інженер лісництва, вояк УГА, працював потім в дирекції державних лісів у Варшаві), Василь Ривак, Стефан Ривак, Василь Родак, Мирон Родак, Петро Стахняк, Олекса Тиранський.

Ті, що про них напишу далі, можливо, також училися в чоловічій гімназії в Перемишлі, але не міг я знайти про них згадок, подаю лише те, що запам'ятав сам або довідався від інших. Отож училися по різних школах поза Торками дяків син Іван Дябога (потім у нашій поліції та в УПА), Івась Яремцьо, Хитра (редактор якоїсь газети в США), Василь Мадай, Іван Ривак (служив у Дивізії), Сенько Каспрік (учився на священника, виступив, учився на будівничого мостів, потім у Канаді), Стефан Ривак (від Петра „Ривачка” служив у дивізії, потім на Заході), Петро Мулярчик (учився на священника, виступив, потім у Львові), Володимир Дябога (дивізійник, перейшов на Захід), Микола Ривак (син

Шкільні діти з учителькою Марією Мельник; 1 червня 1933 р.

Учні третьої класи; поч. 30-х рр.

Петра, мав вищу освіту й збожеволів, у Львові), Василь Залітач (січовий стрілець, згинув) Тиранський (також с. стрілець, згинув), Петро Родак (торський писар, вояк УГА), а може й інші, але вже нема кого спитати, бо повимирали. (Вищу освіту мав ще нашого священика брат Адам, але він не з Торк родом).

Різдво

На різдвяний час люди чекали довго-довго, а його наближення чулося найкраще від 4 грудня, коли в нас наставав піст. Уже не було весіль ані веселих забав. Тоді в Торках били олію. Господині ходили до оліярні мого вуйка Василя Чіснока й били олію. Оліярня давніше була ще в Сливинського, але вона вже застарілася, а коли вуйко відкрив свою, Сливинський мусив закрити свою. У вуйковій оліярні били олію спочатку день і ніч, вуйна з вуйком мінялися. Олія була з конопель або маку. При нагоді відбувався цікавий звичай „закручувати макуха”.

От як його закручували, відпочатку. Ішли, переважно жінки, з сім'ям чи маком, і несли сніпок соломи. Сім'я мололи млинком, який мав дві добрі корби. Як до корб прийшло більше людей, по 2-4 на корбу, відсували засуву й скоро мололи, але як не було кому, засуву засували, щоб легше корби крутилися. Змелене сім'я матували (місили в жолобах) і робили „галки”. Як котрась жінка слабо пильнувала, то хлопці відразу вкрали таку галку або хоч ловили в жменю, бо була дуже смачна. Вуйко знав, скільки галок

іде на макух: або виходив один більший, або два чи три менші. Не раз матувало 6-8 жінок, поливали змелене сім'я теплою водою. З того виходила „матівка”. Її висипали на бляху на кухні, а під кухнею палили принесеною соломною. Дві жінки весь час мішали матівку, щоб не пригоріла, а тільки випарувала з неї вода. Вуйко щораз рукою справджав, чи вже добра. Біля кухні стояла форма на макуха. У форму вуйко наперед клав чисте полотно, потім насипав матівку й скоро гарячу ніс у пресу, де також була форма. Уклавши, другою рукою сягав за дрюка й скоро пхав, щоб притиснути. Як сам не міг уже, то другий брав і бігав з дрюком навколо, потім ще двоє-троє. Матівка ж не могла вистигнути. Під кінець „закручування макуха” при дрючках було й до восьми осіб. Одні перли, другі тягнули. А йшло щораз тяжче. Тоді вуйко кричав „*рааазом! рааазом! щее раз, хлопці! щееее раз!*” А як макуха в оліярню закрутили, щоб потім стікала з нього викручувана олія, вуйко затягав стрілецьку, козацьку або просту народню пісню. І співали ген-ген до ночі. За свою роботу брав вуйко макух, а хто хотів забрати, то щось там платив. Брали ті, хто ловив зимою рибу, або для малих телят.

Одного разу вуйко попросив закрутити макуха для сирит. Прийшли самі спортсменці. Сильні хлопці: так наперли, що зірвали шрубку, а залізо через повалу та дахівку полетіло в небо. Казав вуйко, що хлопці „славно закрутили”, і ще того ж дня поїхав до Перемишля. Купив друге залізо, два ковали за ніч зробили все,

як треба. Але тепер вуйко трохи притяв дрючки, щоб хлопці вдруте так міцно вже не тягнули.

Дівчата перед Різдвом вечорами все прями або вишивали сорочки, сердаки вибивали коралями та бляшками, щоб гарно блистіли, або з коралів робили під свої тонкі шиї „гернати”.

Ми, діти, теж нюхали запах щораз ближчого Різдва. Училися в церкві по вечірні співати на хорах коляди, від ученого дяка Длябоги ми вчилися їх співати. Після 4 грудня мій батько привозив з Перемишля великі чуда: кольорові папірці й „різдво”, а це був великий аркуш паперу, на якому вимальовані всі різдвяні особи: у яслах Дитя, його Мати, Йосиф, царі, пастушки, ангели, ягнята, і жид був, і чарівниця. З „різдва” ми витинали наше дитяче „різдво”, бо знали, що потім, на Велику, підемо з вертепом по хатах з колядою. Інші діти робили звізду, а на звізду наклеювали ті містичні різдвяні особи. І ще робили ми з того кольорового паперу ланцюжок на ялинку, прикрашали її також потятою на 4-5 сантиметри соломкою, яку надівали на нитку, перетикаючи паперовими метеликами. Вішали на ялинку орішки, цукерки, різні фігурки з тіста, що їх мама пекли.

Під Свят-вечір у церкві робили порядок. Прибирали квітами темні ікони, квітчали й хоругви церковні. До кожної ікони були дібрані дівчата, до хоругов так само. На одну випадало 4 дівчат, то і як гарно виглядала кожна така ікона чи хоругва! Уся церква тяжіла квітами. Блиск ішов також від начищеного свічкою паркету на підлозі.

Олекса Чіснок з жінкою та дочкою Євою (згодом жінкою Івана Костика); 1920 р.

І наставала Велия. З самого ранку — строгий піст. Мама давали їсти тільки дітям до 7 літ! Старші діти з притягнутими животами чекали Святої Вечері, щось помагаючи, нюхаючи пахучі страви й виглядаючи вечірньої Звізди. А вона завжди засвічувалась, поки ми ще все обробили й чисто помилися та одягнулися, як треба: то все мама так залишала за собою порядок, коли перед Великою йшли ще до церкви. Залишали нас чистими та ялинку прибраною. Вертався з матір'ю з церкви і батько. То вже от-от мало статися ... батько приходив з сіном і дідухом до хати, а як входив, то казав: *на щесьці, на здуровлі, на той рік куледу!* Мама відповідали: *Дай, Господи, опровадити і другого дочекати!* „Христос раждається” три рази і „Славім його” три рази. Тато клали сіно, мама стелили обруса на стіл, на обруса давали сіна, а тато вже верталися з серпами, різачками від січкарні, блискучою сокирою та вуздою, що пахла конем. Усе клали під стіл, де також лежало сухе сіно (ще пахтіло літом). Мама вже поклали на стіл паляниці, пампухи, проскуру, чісок і свічку. Як мама свічку ту засвітили, ми клякали й голосно молились. Скінчивши, уставали, і тато ділили проскурою, а ми брали чісок (конечно з лушкою!), мачали його в солі та їли.

Першою подавали в нас кутю, а потім капусту, горох з яблуками, рибу. Ті страви їли ми ложками, а як вони скінчилися, ложки ми відкладали й бралися за мачку з грибів, мачку зі сливок, у які мачали завиванці й дбали, щоб не скапувало. Страв конче мусило бути не менше й не більше, ніж тих 12, а по них наливали по келишку виноградного вина, що його моя мати вміла робити. Накінець ми

знову молилися, тітка збирали ложки й немитими разом в'язали. На столі лишалася одна ложка й миска одна, які все були на столі й чекали на гостя. Діти нарешті допадалися до страв, яких уже попробували і якими засмакували. Тато виходили з хати. У руці мали паляницю, з якою йшли до стайні ділитися зі звірятами. Ще хвилину потім постоювали, закурювали й дивилися на зорі. Як вернулися, ми починали колядувати й колядували до пізньої ночі.

На Різдво вдосвіта всі йшли до церкви на всеношне й утренью. На Службі Божій дівчата брали ікони, хлопці хоругви й стояли посеред церкви. Як скінчилося богослужіння, люди разом колядували й розходилися, як надворі вже цілком засвітало. У перший день свят ніхто нікого не приймав у гості, сам також нікуди не йшов — усі сиділи родинами по хатах і святкували, хіба що дочка йшла до мами або мати до дочки. Уже добре вечором ішли хлопці та господарі шукати по хатах якоїсь Марії та обходили її іменини. Натомість діти й молодь не дармували. Хлопці збиралися по кілька груп, але то були групи по двох у кожній. Кожна мала дзвінок, хрест і кошик. Зайшовши під хату, дзвонили під дверми, а вже вдома співали „*Рождество Твоє, Христе Боже*”, усім давали цілувати хреста. Узамін господар давав гроші, а господиня яйце й пампухи. Це йшло на бідних студентів. А тих, що на них збирали, називали „похресниками”. Переважно й були ними ті бідні студенти. Крім Різдва, ходили вони так само також на Великдень, але тоді співали вже воскресний тропар „*Світися, світися, новий Єрусалиме*”.

На другий день Різдва під вечір співали Торки від Складу по Халупки, від Шарганівки по Лутік і стару Пірію. Співали старі й малі. Молодь співала на церкву, „Просвіту” або Народний Дім. Широко знали в нас таку світську коляду:

*Вселенная веселися,
Бог від Диви днесь родився.
В місті Вифлеєм, в Давідовім домі —
Пувітай, пувітай, пувітай!*

*Чи чулі люди на селі:
Гриць Паранька на веселі,
Всьому спокій далі,
На той час збігались —
Торжество, торжество, торжество!*

*Сінько гойний — в вуса стройний
Просіт Бога: даруй воїни,
Фідько і Фідюдька
Виправляють дютька
На банькі, на банькі, на банькі!*

*А Паранька — паланіці:
Пудай, пудай і Владиці.
І каші в кушику*

*І кури на лику
За дарі, за дарі принеслі.*

*Зазулі в гаю кувала,
Марія діте купала.
Гурубці в яліні
Сьпівають так дівні,
Так дівні, так дівні: цьвір-цьвір-цьвір!*

*Бонкі в бубін набівають,
Мухі їсті дунушають,
Кумарі худілі
І гостей прусілі
Зажийті, зажийті тих дарів!*

На третій день було Стефана. У „Просвіті” ставили якусь виставу. Артистів у нас не бракувало, бо було багато молоді, студентів по школах. Вони вивчали різні театральні „штуки” й показували торчанам та їздили по сусідніх селах.

У 1938 році студенти вивчили один вертеп, і не знати, що в ньому було, бо я не бачив, але священник розігнав їх палицею на дорозі. За те була серед молоді та інтелігенції образа на нього.

Освячення плодів під час празника Успіння Пресвятої Богородиці: поч. 30-х рр.

Новий Рік

У церкві відбувалася відправа. Хлопці ходили по хатах і сіяли зерно по підлозі, бажали господарям здоров'я. Но й справді нічого такого би не діялося, якби не ті жарти і не ті сміхи, коли сусіди вранці будилися в темноті, бо вікна були заслонені, або не могли в печі запалити, бо комин був затканий. Не один господар високо задирав голову, шукаючи свого воза, і бачив його на даху. (Ті вози „самі” перестали лізти на дахи, коли замість стріхи появилася на них бляха або дахівка). І на вулицях по Новому Році було смішно, бо можна там було побачити не один виходок, до того з написами, наприклад: „Товар блаватний”, „Залізо”, „Машини”, часом „Ресторан”. Щоб віз чи виходок вернувся на своє давнє місце, господар мусив ставити могорич. І не міг на хлопців гніватись, бо то все мало бути для сміху.

Ясна річ, відбувалася „Маланка”, у „Просвіті”. Забава йшла за квитками, був буфет, але без горілки, пиво, лемоняда, ковбаса і солодоші. Забаву переважно провадив Петро Гавришко. Крім нормальних танців, були різні спеціальні танці, як „білий”, „солодкий”, „з котильйоном”. Опівночі прикручували світло в лампах. На сцену виходила дівчина в вишиваній сорочці з вінком на голові, стяхками на грудях і плечах — Маланка. Коло неї зараз появлявся голова „Просвіти”, дякував за минулий рік та бажав, щоб новий рік був такий здоровий, як та дівчина коло нього. Просив оркестру заграти, брав дівчину й закрутився з нею кілька

разів, а потім пустив другому-третьому. Як Маланка всіх на щастя в новому році перетанцювала, Гавришко заповідав „білий вальс” та провадив її до нього, а за ним ішла решта. (Не всі, бо хлопці старалися хоч трохи десь випити). „Маланка” завжди відбувалася в суботу.

Перед Йорданом

Господарі відвідували один одного, збиралися купами й ходили віншувати своїх ровесників, видумували різні забави. Як побавились, то розказували господині варити бульби з юшкою, але господиня так ті бульби доправляла, що й пес не з'їв би. А господарі їли, ще й господиню хвалили, що так смачно їсти готує. За таку потіху господиня ставила могорич. Випивши, старші сідали на санки та їхали до іншої хати.

Йордан

У Торках називали це свято м'яко „Йордань”, а не „Йордан”. Крім м'якоти, було в ньому багато тепла, яке бухало від печі, коли мати, так само як на Свят-вечір, варила 12 страв. Ніжність ішла також від того, що не треба було аж так строго постити. На йорданську велию зранку було в церкві мале водосвяття, і мама, як вернулися з неї, давали нам їсти квас з паляницею. Це було

страшенно пісне, але такий був звичай, що як на Різдвяну, так і йорданську велию все мало бути пісним пісне, усі страви варилися на олії. Цього дня навіть молока ми не попивали.

У хатах жінки пекли й варили, а чоловіки йшли громадою на Сян, зараз коло нашої хати, то я й добре бачив, як рубали лід, як сипалися з-під сокир білі блиски, а потім бралися в лід пилами й вирізали білого хреста. Ще добре Сян не обтік з нього, як уже стояв на льоді, обмерзав. Чоловіки робили льодовий престіл, на якому ставили вирубаного з льоду хреста, а дівчата зараз його маїли.

Вечором була йорданська вечеря, зараз по ній співали коляди й щедрівки, ходили, як і на Різдво, з музиками та комедіями. Як заходили в нашу хату, то я, малий же ж, ліз зі страху під ліжко.

Усю ніч у кожній хаті світло горіло, а то на знак тому, що приходить Святий Дух. На Йордань було багато світла. Удосвіта йшли ми до церкви, у кожного дзбанок або якась посудинка в руці. У церкві утрєня, всеношна та Служба Божа — такі повільні й довгі, якось прекрасно ліниві. І зараз по них зчинявся рух: хлопці та дівчата брали хоругви, ікони, церковні брати та всі люди свічки в руки. Співаючи, ішли Торки над Сян. Там відбувалося Велике Водосвяття. Дяки з хором співали міцними голосами йорданські коляди, а о. Гура святив воду. Люди брали її відкривши голову — бо свята, а потім так само з відкритими головами бігом бігли додому, вливали її до криниць, до відра, і господар з кропилком у руці ходив по господарстві й виганяв святою сяною водою злого духа й всю біду, приказуючи: *свят, свят, свят Господь Саваоф!* У нас біда

довго сиділа, бо тато зі Сяну йшли ще до церкви, і святити обійстя, аж як вернулись. Тоді я або брат Стефан ішли за батьком з відром у руці. Під таку пору можна було часом почути дзвін з перемиської катедри. Називали його в нас „Іваном”, а Перемишль дзвонив ним на Йордань та на Івана, 7 липня. Як у нас той дзвін зачували, то був певний знак, що перемишляни якраз ідуть над Сян святити воду. І от яку співали Торки пісню на Йордань:

*Хрищаюсі Владико і во Йордані.
Його милість на небесах і над водами.*

*Його милість присвящен і від Йоана,
Которий нас випровадив з пекла Адама.*

*А Марію з пльондрію попід небеса
І зі страхом, і з великим, де Бог приказав.*

*Приказав нам дорогу без моря жида,
Которий нас воспровадив Царя Давида.*

*Грають море і Йордань назад вернувся.
О, юж нам Пан Збавитель, юж охрестився.*

*А десь тая водиця вся вином стала,
Де пречиста Діва-Мати сина купала.*

*А ми тую водицю днесь почерпаймо,
Хрещеному во Йордані поклін віддаймо.*

*Бог ся нам об'явив в трьох святих особах,
Де Христос ся хрестив у Йорданських водах.*

*А горою Божий Дух голубом літає
І на землі воздух світлом наповняє.*

*Здивувався Йордань, що то за новина,
Що Предтеча Йоан хрестить Бога-Сина.*

*На Йордань виходім по воду священну
І свою обновім душу хрещенну.*

*Бо священна вода всім нам допоможе,
А Тобі навсегда честь най буде, Боже.*

По Йордані, на Івана, тато виносили дідуха з хати, молотили його, брали солому в жмені й ходили по саді, обв'язуючи деревця. Решту соломи спалювали під вітром, щоб дим занесло на весь сад, бо завдяки цьому весною сад міг не обмерзати. Було в нас на той час ще й так, що господарі та господині, що належали до Братства Святого Івана Хрестителя йшли на навмисне богослужіння до церкви. Потім разом з о. Гурою йшли до

„Просвіти” й бавилися до рання. Тоді ніхто, крім членів Братства, не міг туди увійти, але дехто старався підглянути у вікно, і бачили, як їх батьки чи дідусі, немічні нащодень, танцювали, аж сорочки мали мокрі.

А ще було так, що по обіді хор приходив над Сян, ставав на березі та колядував „Голос Господній на Йордань глашає”. Це було достойно, велично. По тій коляді йшли з-над Сяну на дві групи та по хатах колядували на „Просвіту” або на церкву. Як приємно й гарно ставало, коли входило на подвір'я з 20 осіб, і на голоси співали для господаря коляду... Я вірю, що якби нас не вигнали з наших земель, ми й досі святили б у Торках воду на Сяні й так собі колядували „Хрищаюся, Владико! на Сяні!”

По святах

По Різдві, по Йордані, торські господарі поволі готувалися до весни. Кінчали молотити, ладили плуги, вози. Діти їздили собі санками. Не пам'ятаю, щоб не було снігу якоїсь зими, хоч моя торська пам'ять не аж така довга: перервало її вигнання. Однак пам'ятаю і санки, і нарти, і ковзання на Сяні, де сніг не западав і не було примерзлих галузок, які стримували їзду й вивертали не одного на твердий лід, який нині мені м'який, як і щільний цей спомин.

Дівчата пряли, шили й вишивали. Збирались вечорами по 5-6 в одній хаті, засвічували свічки, витягали пряжу та пряли. А як добре глянути, то не знати, чи більше пряли, чи більше співали,

однак і пісні, і пряжа вимотувалася гарним білим світлом. На те світло збиралися хлопці під малими вікнами. Заходили в хату, жартували. Як було вже близько до кінця свічок, пряжі й пісень, запалювали лампи, щось допряли, кінчалася нафта в лампах, тоді хлопці брали хто яку міг та й відводили до хат. Це були вечорниці.

А інші в „Просвіті” вивчали нову виставу, читали історію України. Це були поважніші вечори, у них брали участь бувші вояки УСС, УГА чи й австрійської армії. У кооперативі інші слухали радія. Складалося на нього ціле село. Завдяки ньому Торки знали, що діється на світі. Жінка о. Гури, тобто імость учила в „Просвіті” молодих дівчат варити, а також жити в чистоті. То був „Кружок жінок”. Два рази в тиждень можна було зайти до „Просвіти” по книжки до бібліотеки. Провадив її мій вуйко Чіснок Стефан.

Отак наближався Великий Піст. Перед ним господарі різали свиней, тоді Торки квичали. Бувало, тато верталися з кооперативи й казали, що хтось там зарівав свиню, мала на 4 пальці солонини, а в того там — на 3 пальці. Робили шинки, ковбаси й вудили. Тоді Торки пахли вуджениною. Як повудили, то жінки носили кусок м'яса чи ковбаси по сусідах, по родині, які пізніше й самі йшли зі своїм до них. Було тоді про що поговорити, найбільше ж про свиней. Бо така свиня була годована часом і 3 роки й могла важити з 300 кілограмів. Як зарізали — було на рік.

Перед Великоднем

Великдень приходив тоді, коли цілий світ мав бути новий і гарний. Великдень приходив весною. І люди теж мали бути гарні, а тому шевці й кравці дбали за торських людей, які замовляли в них новий одяг і черевики, чи шапку, чи сорочку. Дехто й до Перемишля вмів по щось нове поїхати. Дівчата закінчували зимове вишивання й сорочки тяжіли їм в руках від чорних хрестиків на білім полотні. Хлопцям у голові були тоді списи, потрібні до сторожі біля Господнього Гробу. Кожен мав мати свого, тож гарно дбали, щоб був прямий, вимальований. Не цікавилися скриньками, де дівчата в той сам час сіяли овес. Тримали вдома, де було тепло, щоб доріс якраз на Великдень на 10-15 сантиметрів. З таким зеленим новим вівсом ставили ті скриньки біля гробу.

Закладини Святого Гробу відбувалися в повазі, була процесія тричі навколо церкви. Найстарші брати церковні несли Плащаницю, при свічках несли. Боками обступала їх сторожа зі списками. (Часом було на Великдень так тепло, що ті сторожові хлопці йшли в самих сорочках).

Як уже заклали Святий Гріб, залишалося по 4 сторожів. У нас було так, що 2 хлопців було з „Лугу”, а 2 з „Січі”. Так цілу ніч. Так було у Велику П'ятницю, а в Велику Суботу ще вночі господині пекли паски, готували ковбаси й виписані кілька днів раніше писанки, щоб зробити свячене, бо о. Гура по обіді їздив по хатах святити. Починав від Складу, але не був у кожній хаті, а в

Члени спортивного товариства „Луг” біля церкви; 1939 р.

10-й чи 15-й, де сходилися люди з інших хат, бо інакше він би довго всіх Торк не обійшов. А так — на Великий День усе було підготоване, як треба.

Великдень

Удосвіта, як завжди на свято, ми вставали, щоб встигти поцілувати Плащаницю та, як то діти, подивитися на хлопців зі списками. Цікавило нас те, чи рушаються, чи ні, бо дивувала їх кам'яна постава. Уже відправлялося надгробне богослужіння, сторожа мінялася що пів години. Як надгробне йшло до кінця, брали хоругви, ікони та свічки й виходили всі люди надвір, за ними йшли брати з Плащаницею, з цілою сторожею по боках. А ми, діти, з деркачами й „бузьками” деркотили й калатали на весь голос. Церкву обходили три рази вправо, потім ставали біля дверей, а священник співав „Христос воскрес”. Сторожа давала знати на дзвіницю, звідки зараз майже так само співали дзвони. Старші хлопці з самопалів угору стріляли. Подзвонили, поспівали, постріляли і входили заново до церкви й клали Плащаницю на престіл. Починалася воскресна Служба Божа.

Як відмолилися, то йшли до хат, але дехто завжди ліз на дзвіницю подзвонити, бо того дня можна було дзвонити. І не один хотів спробувати, бо штукаю було дзвонити всіма дзвонами в такт.

Удома батько зрізали з чотирьох боків паски шкірку, яку потім переховували в скрині, бо як хтось захворів, то давали

йому такий кусок на поміч від хвороби. І помагало. Тато ділилися з нами яйцем, а починали від найстаршого. Потім ішло масло й сир, накінець м'ясо. Я завжди тоді спішився, бо кортіло йти під церкву. А тато не пускали, бо ще мали прийти похресники, як і на Різдво, і міг я вийти аж тоді, як поцілував хреста. Я поспішав під церкву на хороводи, які вже ходили й співали. То не було будь-що: усі три дні Великодня біля церкви цілі Торки стояли. Старці й немічні, нездатні власною силою прийти, трималися на молодших і сильніших. Навіть діти малі на руках — теж приходили з матерями, бо під липами водилися хороводи: старші дівки з парубками в одному колі, доріст у другому, а коло них, дивлячись на старших, малі діти. Усі ходили колесами й співали. Це були гаївки, у нас називали їх „соба”, „у собу бавитися”. Соба була гучна, бо хлопці, які не ходили в хороводі, набивали самопали та стріляли. Соба от так виглядала. У одно коло ставало 20-30 осіб. Починали легенькою ходою вправо. Як уже закрутилося ціле колесо, починали співати гаївки. А один хлопець поза колом ходив, ходив з патиком-лозою й коли захотів, підходив до кола й ударяв цією лозою дівчину, яку собі вибрав. Дівчина коло покидала та втікала між юрбу людей, у липи навколо церкви, але як хлопець її догнав і вдаряв ще раз лозою, вона ставала, брала в нього патика собі й, вернувшись до кола, вибирала лозою хлопця. Попередній уже був на її місці в колі. Старші пильно придивлялися та вгадували по тій лозі, хто з ким женитися буде.

Ще бавилися у „стовпа”, теж ходили колом, а коли заспівали „терном, терном”, половина кола йшла, міняючись руками, у другу сторону. У той час інші стояли в черзі на дзвіниці, чекаючи, щоб потягнути за шнура.

Гаївки

*Летів качур понад беріг,
Понад нашу нивку,
Понад нашу нивку,
Вибірайсі, качурику,
Щонайкращу дівку,
Щонайкращу дівку.*

*Ой нема тут найкращої,
Як нашого війта,
Як нашого війта,
Хорошая, прибраная,
Алі нерубітна,
Алі нерубітна.*

І співали ще таку гаївку:

*На поповій Рябіноньці
Пси брехалі, пси брехалі.*

Анна Залітач і Анна Родак

*Вийдіть, вийдіть, паніматку,
Шось придалі, шось придалі.*

*Ой придала Рудачиха
Дівку свою, дівку свою
Вийшла, вийшла Слівиньчиха:
„Куп'їт мою, куп'їт мою”.*

*Ми вашої не хочемо,
Бу лініва, бу лініва,
Штири ночі горці мочит,
П'єтий мила, п'єтий мила.*

Попередня була вільна, а наступна вже швидша, і така:

*Мишка, мишка, ду ями,
А ти, коцур, за нею.
Скоро її дугоніш,
Лабонькі їй пуломіш.*

*А я хліба напічу,
Твою жону пугуцу.
Ми хліб роз'їмо —
Тіб'ї жони ні дамо.*

Стоять: Анна Ривак, Марія Горечко, Анна Залітач,
сидять: Ксеня Зарічна і Стефанія Родак, кінець 30-х рр.

Тих кілька стрічок я запам'ятав, але було їх більше. Співали про качурика, що його заганяла дівчинонька батіжком, про чабана, який вівці зганяє, а також і козацькі чи стрілецькі пісні, хоч то все вже не були правдиві гаївки, бо гаївок було щось з десять, не більше.

Очевидно, усі були одягнені у вишиваний одяг. Трудно мені про них писати, бо я чоловік, але й не писати не можна, тому що ніде не було таких пишних вишивок, як у Торках. Могли рівнятися тільки з торськими піснями. Узір, думаю, був наш, торський, бо, крім Поздях і Накла, ніде інде не було такого взору. А оповідав Олешко Михайло, сам з Поздях, що Поздяхі все брали з Торк. Медика вишивку мала вузьку, дівчата медичькі носили вузькі спіднички, а хлопці такі самі штани. Вишатиці, що за Сяном, носилися вже більше по-панському, жінки носили широкі спідниці, але в Сяні купалися „на Адама” й ми бігли з Торк у неділю їх з нашого берега підглядати. Тільки молоді вишатицькі дівки купалися в спідничках. І весело було.

До Торк на собу приїздили люди з далеких сіл, товариші наших студентів, сам Франко один раз був! Біда була не тоді, як не було Франка, але тоді, як був дощ і не можна було собі біля церкви робити. Зате був у нас Народний Дім або „Просвіта”. Туди перед дощем утікали всі, тільки дзвонів не могли затягнути за собою.

Забава тривала до вечірні. Як сонце ховалося, усі змовкали, а діти бігли до хати з їсти свяченого, бо як сонце сховалося, то вже свяченого їсти не можна.

На третій день Великодня, по вечірні, усі Торки йшли процесією на цвинтар. Там перед могилою о. Стецишина відправлявся парастас за всіх, які спочили на торському цвинтарі. Дехто просив о. Гуру відправити навмисне на могилі своєї рідні. Завжди знайшлося таких немало, то священник довго обходив увесь цвинтар, аж поки люди вернулися до церкви та поклали ікони й хоругви.

А тоді відживав давній переказ: хтось крикнув коло церкви „татари!” Хлопці-„татари” зараз витягали шаблі. Витягали й козаки, що ї обороняли. Татари люто наступали. До кожної сторони прилучалися все нові борці, потім старші господарі та й діти. Боротьба йшла хитро: не можеш ударити в голову, ні по руках, а вдарити можеш аж тоді, коли зайдеш „ворога” ззаду й по задку вдариш його шаблею. Так давали собі хлопці й чоловіки по задках добру годину, бо не одному на тілі лишалися „п'явки”, а це був знак, що добре обороняв церкву й село від татарів. Той звичай йшов з сивої давнини, але не знаю, з якого сторіччя, бо де ж мені докладно пам'ятати.

Не менш цікавий і давній, мабуть, звичай мали засянські Вишатиці. Також на третій великодній день. Тоді, як сонце сходило, на вишатицькому боці бачили ми, як вибиралися кіньми на поля при Сяні вишатицькі хлопці. У руках тримали кропила й горшки чи відерця та кропили з них поля. Як зрівнялися через Сян з нашими Торками, кликали *Христос воскрес!* Наші відповідали, що *воістину воскрес!* Так три рази вони до нас та ми до них. У наших Торках такого звичаю не було й ніде інде також.

По Великодні

Уже на третій день Великодніх свят священник читав міцним голосом заповіді про тих, що мали замір вступити в стан подружній. Ясна справа, що щось мусило діятися між молодими ще перед тими заповідями, бо би їх ніяк не було. Бувало, що молоді самі любилися, бувало, що батьки наперед договорились щодо своїх дітей. Так чи сяк, але йшли старости від хлопця до дівчини. Було їх двох, мужчини, один „презентував” хлопця, а другий дівчину. Но й один з них мав пляшку, пляшку горілки. Як підійшли під дівчинину хату, хлопець — бо він ішов з ними — залишався надворі, а старости заходили в хату. Там „виталися” та промовляли. То було про те, що вони шукають гарної телички, яка кудись-то в них поділася й хтозна, чи нема її якраз у тій хаті. Як усе було добре — пляшка йшла на стіл, а як ні, то йшла надвір, назад до „молодого”. Як договорились, то відразу йшла мова про весілля, скільки людей просити, який посаг молода дістане, чи дадуть поле, чи до поля додадуть рогату корову, а чи до корови, сподійся, теля не пристане або пара поросят, чи гарна скриня в молодій... багато-багато собі гадали. Як усе пішло на лад, викликали молодого, запивали все горілкою, підписували угоду й могли нести на заповіді до нашого отця.

Не завжди мова між старостами та батьками молоді була доладна. Не раз через кусок поля старости забирали пляшку геть та ще тої ж самої суботи йшли іншу дівчину сватати, їм що — сватати як і сватати.

І от як було в Торках одного разу. Моя тітка Анна Яремцьо, сестра мого батька, любилася з Мадаєм Стефаном, колишнім вояком, який щось з весіллям не спішився. Тато взагалі не вірили, що він візьме Анну, бо вона мала всього 6 клас, а Мадай мав високу освіту. Аж тут приходять старости Олекса Чіснок та Василь Костик, татів стрик. Тітка сиділа в покої, старости зайшли в кухню. Мати нічого не знали. А я, малий на 11 літ, усе запам'ятав, і додумався, що то не від Мадея старости. То Івась Тирянський її сватав, один удома, нові будинки, землі немало, тільки що носив він горбик собі на плечах немалий. Хлопець добрий, старости добрі, але тітка Анна його не схотіла. Як її викликали до кухні з того покою й спитали: *чи підеш заміж за Івася Тирянського?*, тітка не сказала ані слова, пішла до покою й принесла маленького гарбуза. Поклала його на стіл перед старостами й мовчки вийшла.

Як за тіткою замкнулися двері, старости за пляшку хвиць та й вийшли. А тато взяли шнура та й тітку били, чому відмовила таку добру партію. Я ніколи вперед, ні потім, не бачив свого батька в такій злості. Урешті тітка вирвалася й втекла. Утекла й нема! Батько також десь пропав. Давай ми тітки шукати по сусідах, по Сяні. Прийшов тато й він теж шукає, шукають сусіди. Нема. Нема цілу ніч. Уранці тато не йдуть до церкви, а все Анни шукають...

Аж коло обіду приїхав з Перемишля інженер Мадай (мав там бавовняну крамницю від 1938 року). Сам приїхав, з татом посварився та казав дати собі тітчин одяг, бо тітка втекла в чім була побита. І поїхав назад до Перемишля, а десь за два місяці вони повінчалися.

Весілля не було, бо наставала війна, Мадая змобілізували до польського війська (по війні це подружжя померло у Львові).

Натомість у Гната Мадая („Арія”), була дочка Анна, а ця дівчина любилася з Левцем Петром. Мадай не хотів її за Левця дати, підібрав іншого хлопця, від якого прийшли старости. Прийшли старости — Анна вікном утекла! Не сама, бо з Петром, який потім її три дні переховував по родині. Но й зараз повинчалися, бо, як у нас казали: *Левець зробив по-козацьки, украв свою дівчину*, а на те було в нас якесь старе право, якого я знову не пам'ятаю. Зате пам'ятаю, як воно правувало.

Весілля

У церкві йшли заповіді, а в двох хатах готували весілля. Молода вибирала собі дружок і свашок, молодий дружків і підкошульників.

На кілька днів перед весіллям молода з дружками й молодий з дружбами йшли всі по селі гостей просити. Вона з дівчатами ходила, молодий зі своїми їхали кіньми. Не дарма ж звали їх „князями”. Підкошульники несли кошулю на жердці від молодої до молодого. З музиками. (За тиждень, на поправинах, несли подушки й перину від молодої або від молодого, за що молодий мусив дати викуп, торгувалися за фляшки, але завжди кінчалося на одній). Як під'їхали під двері, співали: *вутварей, вутварей, няй я не калачу, бо як ся роззложу, двері погарачу*. Господарі, що ж, відчиняли двері. Князі сходили з коней, кланялися й казали

Інженер Стефан Мадай з жінкою Анною в Перемишлі:
серпень 1939 р.

таке: тато й мама просять Вас на весілля, і я Вас прошу.
Тоді господарі просили в хату й частували горілкою чи вином.
Відходячи, князі співали їм:

*Бивайті здуровий,
А ні забивайті,
Добримі слувамі
Міне спумінайті.*

*Добрий люді билі,
Шо нас пугустілі.
Шо малі, ту далі,
Намі не гурділі.*

Від'їхавши трохи, ще приспівували:

*Дружба я сі дружба,
Де ж мі з коня вузда?
В стайні на кілочку,
Моя куханочку.*

*Дівчетку, дівчетку,
Шо нісеш в гурнетку?
Дай мі сі напіті —
Буду ті любіті.*

*Жаню я сі жаню,
Алі сі ні тішу:
Куму жи я свою
Куханочку влішу?..*

*Вужинів би я сі,
Як би ні Марисі,
Чорний вочі маї,
Пудобала мі сі.*

За князями завжди бігла громада дітей. Князь усе їхав сивим конем, обидва дружби вороними або гнідими, на конях густе зілля за прикрасу, і пахло зіллям та кіньми, коні форкали а зілля пахло. Як когось стрінули на дорозі, з коней не зсідали, а тільки знимали шапки і з коней кланялися. Князі їхали в жупанах-опанчах, про які казали в нас нібито вони заховалися з козацьких часів. Одна була в Журавського Михайла („Журавлика”), одна в Маличівського Василя („П'єтка Бзюм”), третя в Ілька Горечка. Вони кому треба позичали, а ті опанчі були зі значних козаків, тому що страх гарні були на них прикраси. Бувало, що й без опанчів ходили, але тоді у вишитих сорочках та завжди в баранковій шапці.

Княгині, дівчата, ходили пішки, а як треба їм було на сусіднє село, то везли їх возом. На головах мали вінці з букшпану, оздоблені коралями, бляшками та стяжками. Як літо — у сорочках вишитих, як холод — у сердаках. Княгині не співали. Як ішли

Іван та Анна Наконечні: прибл. 1943 р.

вулицю та стрінули когось старшого, кланялися три рази й молода просила благословити. А як та зустріта особа мала бути прошена на весілля, то казала: *мама й тато просять Вас на весілля, то і я Вас прошу*. Як та особа не мала бути запрошена на весілля, молода казала: *мама й тато просять Вас на шлюб, і я Вас на шлюб прошу*. Як треба було заходити в хату, усі три кланялися три рази й так гадали: *прошу Вас о благословенство*. Їй відповідали: *хай Господь Бог тебе благословить*, а потім, як усім відкланялися, казали: *мама й тато, і я Вас прошу на весілля*. Господарі дякували, просили за стіл, питали за час весільний і давали грошей на варишку. За ці гроші вона могла щось купити до кухні, щоб варити. Однак завжди було так, що вона купляла за них цукерки й кидала на всі сторони по виході з церкви. Цукерки звалися „любчики”. Хто з’їв, у того життя мало бути солодке. Відходячи, молода зі своїми ще три рази кланялася.

А весілля відбувалося переважно в четвер по обіді. Перед ним у молодої сходилися дівчата, дружки та свашки й, співаючи пісень, робили їй вінець, і не один, бо один на двері під хатою, другий на обряди до церкви. Заходили й хлопці в ту дівочу хату, але вже під кінець, щоб відпровадити дівчат додому. У молодого, як і в молодої, пекли тоді коровай, різали курей, свиню та якогось бичка. І все співали: як коровай печуть, як ріжуть курку та скубуть її пухке пір’я, як пряжуть муку на мачку. Одна кухмістриня розказує, свашки виконують — і до вечора вже столи та лавки для гостей стоять прикрашені. Господарі ж ішли спати по сусідах

Княгині Марія Мадай та Пазя Мадай з молодою (НН) посередині йдуть просити на весілля; кінець 30-х рр.

або на горище, аби не заважати. З'їли й випили гості — музика грає. Усі йдуть у гульню. На гульню йшли цілі Торки, гулялося або на подвір'ї, або, як погоди не було, у „Просвіті” чи Народному Домі. Для непрошених дружба брав фляшку й чарку, а дружка перекуску й всіх частували. До хати непрошені не йшли, навіть як просили, зате радо танцювали. Під вечір молодий брав своїх гостей та йшов до молодої. І якраз тоді мусив показатися староста, промовляючи славу для молодого та молодої перед гітьми, вихваляючи їх красу, чесноту й працьовитість та рід їхній, називаючи його заслуги для Торк та України.

На кожному весіллі хтось мусив удавати жида й циганку, а ті постаті були дуже шановані. *Без жида й циганки торське весілля не мало би смаку* — казав Бешик. А смак мусило мати неабиякий, бо тягнулося три дні. А як три, то загачало б за неділю, якби починалося в п'ятницю. От наш отець Гура тому й казав починати справу в четвер, щоб на неділю дійшли люди до церкви і до ладу.

Уранці вдома молодої вже всі чекають на молодого. Невдовзі його і бачать, бо от їдуть князі кіньми, з ними й староста, найважливіша особа на весіллі: і розвеселить, і порядку пильнує. Музика грає марша на мелодію „Гей там на горі Січ іде!” З хати виходять батьки молодої вітати молодого з хлібом-сіллю та всіх гостей. Просять до хати, де свашки зараз подають перекуску. За столом сидять батьки молодої (як не було батька або матері в живих, то заступав хтось з близької родини), до них староста кличе підійти молоду пару. Молоді клякають перед батьками, а ті

іконою їх благословлять на довге та щасливе життя, за що молоді їх щиро цілують. Свашки й дружки навпереміну співають весільних пісень. Як до церкви не було з хати далеко — йшли пішки, а як дальше, то сідали на вози прикрашені барвінком, ясеновим гіллям. Порядкував усім старший дружба. Вибирали на нього переважно когось з родини, але як був якийсь файтлапа, то старшим дружбою переважно були Стефан Горечко („Каліта”) або Андрій Микитишин („Капусьцінік”), бо то були люди вмілі до співу, жарту й порядку. У церкві для молодих Служба Божа, і вінці над головами, і благословенство від Бога. Як усі заспівали їм накінець „Многая літа”, гості складали їм побажання, презентів не дарували, бо не було такого звичаю. Потім ідуть до весільної хати, одні до молодого, другі до молодої. Музики вже наперед знали, куди мають іти. У тій хаті — уже все на столі. Гості, співаючи, заходять, сідають, молодих саджають і найперше сягають по мачку, беруть з одної миски пирогом, печеним у печі. Мачка була з курячого м'яса, праженої пшеничної муки й так добре приправлена, що вдома такої не з'їсти. Мені мати сказали, чому вона так смакувала: *то є, дитино, наспівана мачка, бо над нею ти знаєш як і скільки свашки співали*. Наспівана мачка не могла бути недобра.

Як поїли мачки, ставили горілку та закуску, драглі, сало з цибулею, м'ясо, сиру капусту, сир зі сметаною. Тісто — тільки білий хліб, який звався в Торках „восух”. Дружба доносив горілку, підкошульники (помічники) пиво. Вина не давали. Пили при столі

з одного келишка, тому не було ні разу п'яних на весіллі, бо перший келишок другого нелегко доганяв. На весіллі свашки навпереміну співали так:

*Дружбові, дружбові,
Ви би дружбували,
Якби ладний дівкі,
Ви би цілували.*

*Старий я сі старий,
Борда в мені сіва.
Як за мені підіш,
Будіш ніщасліва.*

*Хлопці мої, хлопці,
Я ваші дівчина,
Як мі сі шось стані,
То ваші причина.*

*Сталу мі сі, сталу,
Шо сі малу статі,
Широкій фартушок
Не може обстаті.*

*Перши ми обсталу
Іщи і збивалу,
А тєраз ні можи,
О мій милий Боже.*

*Стара дай, стара дай
Стара парадойку.
Дала-с ми на тютюн —
Дай іщи на файку.*

*Івасю, Івасю,
Якой з тебе лилу:
Стуїш кулу мені,
Якби ти ні билу.*

*Ти знаїш сьпіваті,
А я відсьпіваті,
Ти підеш за свіньмі
Курита лізаті.*

*Сьпівайті дівчєта,
На Зілений Сьвета,
А я вам пуможу
Аж на Матку Божу.*

Дружки на весілі

Стара баба ліра,
Хочи каваліра,
Кавалір їй не хуи:
„Почкай, бабо, іщи”.

Стара баба, стара,
Ні буді мулода,
Бу їй пусівіла
Зі заду борода.

Пу ставку, пу ставку,
Взела вода лавку.
Куди я парайду
Зі своїм Михавкум?..

Марись моя, Марись,
Куму рибку вариш? —
Свому міленькому,
Бу він мій тувариш.

Стара баба срала,
Трави сі тримала.
Трава сі гвірвала,
Стара в гівно впала.

Янтошку Горечко з жінкою Клінкою; 30-ті рр.

*Ганю моя, Ганю,
Ти сі тримай за ню,
Бо я юж ні можу
Триматись за рожу.*

*Ти сі мислиш, дурню,
Жи я ні рубітна.
Я сі насаділа
Зілі пупід вікна.*

*Зілі пупід вікна,
Рожі за халупув.
Ти, багацкій сину,
Пуцілуй мі в дупу.*

*Вужанись, Івасю,
Дай ті Боже щесьці.
Як сі ні вужаніш,
Спіткай ті ніщесьці.*

*Спіткай ті ніщесьці
З високугу неба,
Жи сі ні заробіш
На кавалук хліба.*

Стефан Чіснок з жінкою; кінець 20-х рр.

*Зарік я сі, зарік
Гурівоньку піті,
Іно-м сі ні зарік
Дівчетук любіті.*

*Дівчетку, як рожі,
Рубіті ні можи.
Гурівкі нап'єсі —
Ду хлопці смієсі.*

*Ти сі мисліш, дурню,
Жи ти найфайніший —
За моюв студолув
Пасе свіні ліпший.*

*За моюв студолув
Місічук, як колу,
Де сі ні вуберну,
Всюді мі вісолу.*

*Марисю, ясочку,
Схувайсі за бочку.
Схувайсі за двері,
Жиби ті ні взелі.*

*Петро Маличівський („Чарнічка”) і Стефанія
Павлина; поч. 40-х рр.*

*Заграйте, музики,
Дана моя дана,
Няй сі пугуляї
Моя нарічана.*

*За ліс сонці, за ліс,
І я іду зараз.
Сонці за ліщини,
А я від дівчини.*

*Рубай, тату, дрова,
Я буду ліщину.
Любі, тату, маму,
Я буду дівчину.*

*Шумігай, шумігай,
Як їсь шумігала.
Заживай рузкоші,
Як їсь заживала.*

*Чи я ніщаслівий,
Чи мій конік сівий,
Чи моя кульбака,
Чи дівчина така.*

Петро Станько та Марія Горечко; прибл. 1943 р.

*Ні ти ніщаслівий,
Ні твій конік сівий,
Ні твоя кульбака —
То дівчина така.*

*Ту Дунай, ту Дунай,
Ту бистра вудонька,
Ту мі сі втупіла
Моя куханонька.*

*Куханні першуй
Ту є найліпшуй
Жиби билу десіть,
Жедну ні такою.*

*Жиби билу десіть,
Жиби билу дваццїть,
Жедну ні такою.
Як билу першуй.*

*Вісіле, вісіле,
На вісілю люді,
О мій мілий Боже,
Кулі ж мої буді?*

*Василь Чіснок (власник оліярні) з жінкою і дочкою; поч.
40-х рр.*

Старосьціна старості
Вубіццела на мосьці,
А староста ні глупий:
Давай бабу в халупі.

Ой, мамуню, дайте мачкі,
Бу пулізу ду вас рачкі.
Ой чи рачкі, чи ні рачкі
Ой, мамуню, дайте мачкі.

Пішов дід на гриби,
Баба на підпеньки.
Дідуйи сі пусушілі,
А баби сурувенькі.

Як сі баба руззлустіла,
Пішла сі тупіті.
А дід борду підгулів —
Пішов сі жиніті.

Гоя туй дана,
Гоя туй дана
Гоя туй дана
Ду самого рана.

Марія Маличівська; 1944 р.

На іншу мелодію співали таких пісень, з яких мені мало
запам'яталося:

*Є муроз, є муроз,
Ой буді гостра зіма,
Ой буді гостра зіма.
У моєй дівчини з суломи пірина,
У моєй дівчини з суломи пірина.*

*У моєй дівчини,
Ой у моєй, у моєй,
Ой у моєй, у моєй.
Мальовані вікна обоє, обоє
Мальовані вікна обоє, обоє..*

*Мальовані вікна,
Ой і рамкі, і рамкі,
Ой і рамкі, і рамкі.
У моєй дівчини, у моєй куханкі,
У моєй дівчини, у моєй куханкі.*

Весілля весіллям, але на ньому завжди хтось мусив бути
хворий. Як такий об'явився, а завжди якимось об'являвся, зараз
знаходилися санітари й клали його на стіл, роздягали. Дівки й
жінки втікали, але були й відважні та дивилися на лікування.

Приходив лікар, на носі окуляри з дроту. Як літо — лікував з
санітарами кропивою, як зима — шилом або бодяками.

Щоб хворий не кричав заміцно, санітари добре його тримали.
А лікар робив застрики. Як вілізували, то ще давали випити ложку
трану, а потім здорового кликали до чарки й довго обговорювали
хворобу, так що від сміху можна було знову розболітись.

Тиждень по весіллі були „придани”: молода (або й молодий)
забиралися на своє господарство, де мали жити разом. Приходила
близька родина, дружби, дружки, клали добро на віз, скриню,
подушки, перину, до воза в'язали корову та й їхали зі співом то
сумним, то веселим, з чого запам'ятав я мало:

*Заплачиш сі, Марись,
ой звечора і рано, ой звечора і рано,
Бо ти ше ні знаїш,
шо то чужа мама, шо то чужа мама.*

*Чужая матуся
ой схочи вигудоньки, ой схочи вигудонькі,
А ти, мулуденька,
ні даш сі радонькі, ні даш сі радонькі.*

Пісня була сумна та довга, але далі її не знаю, так само, як не
знала свого майбуття при свекрусі молода, а вони їхали та їхали.
Підкошульники несли подушки й перину, потім це треба було в
них фляшкою горілки викупити.

Теодозія та Євстах Длябоги

По Великодні

Маївки

Від першого травня вечором у церкві служилися маївки. Ми, діти, ходили лівими дверми, щоб не нищити паркету при вхідних воротах. Ходили ми босі й тихо-тихо йшли поміж прекрасними піснями — Торки чудово співали. 16 травня по Службі Божій Торки йшли на Шарганівку. Ішла процесія з церкви з хоругвами до хреста, поставленого на пам'ятку знесення панщини в 1848 році. Там отець правив молебень.

Зелені Свята

На Зелені Свята ми несли громадському пастухові хліб і масло на пасовисько, у Зелену Суботу. І в Зелену Суботу йшли ми в Дубакову, де ріс шувар. Ми його різали й несли до хат, закладали за ікони та клали на стіл і підлогу. Біля дверей тато чіпляли гілля ясенове, щоб було зелено. І зараз по церкві бігли ми на Сян! Казали, що *Святий Дух у воду бух!* Урешті можна було купатися! До Зелених Свят забороняли, а то мені було найтяжче, бо наша хата стояла, може, до 50 метрів від Сяну й, коли вже наставляв добрий час, я міг купатися й по 10 разів на день у ньому. Однак як важко було дочекати того сянового часу!

Пикуличі

А потім приходив пикулицький час. Торки йшли та їхали на Пикуличі, де були поховані вояки української армії, їх інтернував

у 20-х роках польський уряд, а тиф убив їх сотні в тому таборі смерті. Так польська влада віддячилася своїм союзникам. Стефан Мадай розповідав, що з могил, де вояки хоронили померлих, бувало, ще виходили живими. Люди з Пикулич лікували їх у своїх домах. І з Торк там помер один на прізвище Пашкович.

Я їздив на Пикуличі з дідусем Олексою, який ходив на палиці, бо мав недобру ногу, то в далеку дорогу їздив усе возом. По дорозі поліція кілька разів нас перевіряла. Поліцаї вмiли сидіти по житах, по хатах, усі стежки й дороги обставляли, щоб ми, український народ, не понесли до Пикулич тернових вінків. Однак дідусь мав у розворі розверчену дірку, куди все ховав кілька тернових гілок. Як приїхали серед людей, серед тисячі людей, там тих кілька гілок додавав до вінця, нашого, торського, бо з кожного села був терновий вінець. Один, від ветеранів, виносили на сам хрест. Священики служили на могилі панахиду, потім промовляли різні значні люди, а хор співав „Як ви умирали”. У 1939 р. наш священик зорганізував Торки, які цілі пішли процесією. Яку це мало силу!

„Охота”

А було ще можна торську силу в той час інакше показати: на „охоті”. Як наш господар хотів ставити стайню чи мав якусь яму на господарстві, чи якось треба йому було піску чи глини, то йшов на два-три дні перед суботою до „Просвіти” й казав, що *в суботу роблю охоту*. І в суботу наїхало на його подвір'я хлопців з возами,

Торська процесія біля могили в Пикулічах: 1939 р.

інші прийшли з шуфлями й лопатами. Усі сідали на вози та їхали на Сян по пісок або на Глиниська по глину. І через день такому господареві привезли й 40-50 возів того, чого йому було треба. На вечір він наймав музик, господиня виносила пирогів та мачки. Молодь їла й танцювала. І тому всі охоче йшли на „охоту”. Найчастіше робив її Стах Гожий — він отримав від громади кавалок землі, де була велика калабаня. Він сам мусив би її кілька років завозити, а охота зрівняла її за кілька субот.

Купала

І так приходило Купала. Дівчата йшли на Сян. Я не був ні разу, бо це було під вечір і тітка мене з собою не брала. Дівчата йшли пускати вінки аж на Торські Халупки. Там була Рінь, звідки легко можна було їх пускати. Однак легко могли до них і богині-мавки підпливати та у воду за собою втягати. Ті мавки, ті богині водяні були колись дівками, що через любов топились у Сяні. Дівчата співали тоді багато пісень, а я звідкись одну й запам'ятав:

*Гей на Івана, гей на Купала
Красна дівчина долі шукала.*

*Долі шукала, віночок вила,
Далі водою його пустила.*

*Плинь же, віночку, по бистрій хвилі,
Плинь же під хату, де живе милий.*

*Поплив віночок долі водою,
Серце дівчини забрав з собою.*

Уранці тих вінків хлопці шукали. Одні пливли цілі водою, інші пливли човнами аж то Вишатич. Хто знайшов вінок, брав зі собою, а потім дівчата пізнавали й на Петра на забаві та пара з собою танцювала.

Петра і Павла

На Петра і Павла була, ясна річ, церковна відправа. Потім усе на пасовиську хлопці вправляли з топирцями і шаблями, а дівчата з серпами. До вправ пригравала оркестра, переважно з Малкович. Ті вправи звалися фестином. Наближалось літо.

Дожинки

До війни жнивували Торки серпом, а косою косили тільки низенький ячмінь. Косили двома способами: „на грабки”, прикріплені до коси, і „на стіну”, коли лягав високий покіс і треба було швидко відбирати скошене, щоб косити другий. Як скінчили косити жито чи пшеницю, ставили три снопи докупи колоссям угору. Усі, хто косив, починали ходити кругом снопів, витягали колоски зі снопів та співали. Запам'ятав я одну таку пісню:

*Парапілоньку мала,
Парапілоньку мала,
Де ти будеш сі хувала,
Де ти будеш сі хувала.*

*Схуваюсі під межу,
Схуваюсі під межу,
Головонькув прилежу,
Головонькув прилежу.*

*А ви, господарі, знайте,
А ви, господарі знайте —
Кватирку гурівки дайте,
Кватирку гурівки дайте.*

*Бо з нас добрі женці білі,
Бо з нас добрі женці білі —
За сонця вінець увилі,
За сонця вінець увилі.*

*Благослови вінець Боже,
Благослови вінець Боже —
А Мати Божа поможе,
А Мати Божа поможе.*

*Просимо женців до хати,
Просимо женців до хати —
Просимо за стів сідати,
Просимо за стів сідати.*

Та пісня була довша, але її кінця вже не пам'ятаю. Коли всі обійшли три рази кругом колосся, давали висмикане одній особі тримати, а друга плела з соломи солон'яну золоту косу, потім зав'язували її червоною стрічкою. Кінці соломи відрізали серпом, клали на землю навхрест, а середину притискали землею. І цілий час співали. Ішли до хати й також співали. Господар і господиня вже там були, щоб прийняти вінець. Женці співали й кланялися, просили прийняти вінець, за що зараз же під хатою отримували почастунок келишком горілки. Господарі потім вінці несли до церкви святити, несли освятити й інше, зібране з поля. А як восени господар їхав сіяти, брав вінець з собою, трощив на своєму полі зерно на плахту й розкидав навхрест. Порожні колоски складав навхрест і, перехрестившись, сіяв з плахти зерно, де було й зерно з колосків (правда й те, що перед війною було вже кілька сівників).

Забави

Без „кічки” не було життя: до школи йшли ми з палицями й кічками, ховали їх у траві або кропиві. Як тільки була перерва, „били кічку”. Ідемо додому, але по дорозі кидаємо торби й вже б'ємо кічку. Били її діти, парубки й господарі. Кілько вікон вибили?

Дожинки в Надажицах на Західніх землях; зліва направо стоять Ярослава Левець, Іван Головід, Анна Журавська, Стефан Левець, Анна Фільц-Родак, Олекса Костик; 1958 р.

На Великдень, крім „соби”, усі бавилися в „стовп”. Ставало до нього 15-20 пар з хлопців та дівчат. Одна пара в коло не ставала. Хлопець або дівчина мали прута й ходили кругом. Другий з пари приставав спереду, а задній утікав і ставав знову спереду, а втікав той третій ззаду й знову ставав спереду іншої пари. Завданням того з прутом було вдарити третього. Якщо його вдарив, той забирав прута й ставав спереду. І так собі здорово давали по задках, але треба було сприту, бо третій, битий, щоб не дістати, утікав і ставав спереду, а задній, як зорієнтувався, утікав. Під час стовпа всі співали якусь пісню, а бавилися в стовпа і парубки з дівчатами й господарі з господинями.

Уже новіші забави відбувалися в Народному Домі або в „Просвіті”. На забаві був один, який провадив. Я запам’ятав таким Гавришка Петра. Він кликав: *вправо!* — і всі танцювали вправо, *вліво!* — ішли вліво. На залі було одно велике коло попід стіною, друге, менше, й третє, також менше. Саму середину називали „решето”. У решеті йшли в танець найкращі танцюристи. У перерві ставали в коло й співали, інші йшли до буфету по пиво, горілку й закуску. Дохід ішов на „Просвіту” або на Народний Дім.

На забаву, хлопцям до 18 літ та дівчатам до 16 літ, звечора дозволяли на безплатний вступ, але ввечері вже не можна їм на забаві бути. Як на забаві хлопець закурив відкрито, а не був при війську, хто-небудь вибив його по писку й забирав тютюн. Так прийнято навіть тоді, як хлопець був сильний чи багатий, бо була така дисципліна й добрий звичай. Якби хтось не хотів слухати, то

не тільки діставав по писку, але й не допускали його потім у товариство. Хлопці в Торках курили, але ховались. Я курих від 14 року, але перед татом закурив, як приїхав з війська на відпустку й мав 23 роки.

Літом забаву робили на Болонні під вербами. Звалося воно „фестин”. Відбувався він зараз по Службі Божій, а головним був завжди матч копаного м’яча. Команди приїжджали з Медики, Поздзяч, Бикова. Під час перерви дівчата й хлопці під звуки оркестри виступали з показовими вправами. Дівчата вправляли з серпами або стяжками, хлопці з топірцями або шаблями. Дівчат провадила Ксеня Горечко, хлопців Данько Павлуцький або Іван Салук (пізніший „Сніг”). Під час фестину вкопували також стовпа на 6-7 метрів високого, а на ньому вішали фляшку горілки й ковбасу. Хлопці змагалися зняти їх зі стовпа. Відбувалися також льотерії з парасолями, тарілками чи кроликами. З Перемишля привозили навіть „льоди”. Хлопці купували їх дівчатам. На фестин до Торк приїздили люди з Поздзяч, Медики, Вишатич, Медицьких Халупок та інших сіл.

У такий час люди з Торк їхали також на інші села грати в м’яч чи з театральною виставою. І була це чудова нагода похвалитися своїми кінями. А Торки мали чудові коні, найгарніші на всю околицю. Їх напередодні виїзду господарі чистили, чистили й смарували хомути, упряж, шори, на хомутах були мідяні коники й кільця, і при вуздах так само. Поза вузди прив’язували стрічки й цвіти, зілля, запахали галузки з дерев. А коні, як би про все знали,

що їдуть напоказ і мають триматися гарно, форкали й перебирали ногами.

Вози Торки мали дерев'яні з мальованими полукішками (ніхто не мав скрині на віз), драбини також мальовані. Їхало таких возів 10 і більше, везли куртини, артистів, одяг на виставу й самих артистів.

Таких гарних коней торчани навчилися годувати в австрійській та польській армії, де багато з них служило в кавалерії. Цісарськими уланами були Стефан Родак і другий Стефан Родак. На їхніх конях пописувалися їздою Петро і Стефан Горечки, які були молодші й служили в польській кавалерії. Часто купували в нас коней до польської армії. А як ті коні блищали, коли князі йшли просити на весілля!

Марія Горечко. Стефанія Родак. Анна Залітач; прибл. 1943 р.

„Бандерія” на конях: 1936 р.

ІСТОРІЯ

Торської давньої давнини пам'ятаю небагато: що козацьке село, що не робило панщини, що набігали татари — на церковних воротах залишили наконечники довгих стріл.

З пам'яті виринають трохи живіше розповіді наших вояків з часу I Світової війни. Однак думаю, що ота рекрутська пісня чи не старша від тої також уже старої війни.

*Ой закувала сіва зазуленька
Над явором зелененьким,
Над явором зелененьким.*

*Ой заплакала мулуда дівчина
За рекрутом мулуденьким,
За рекрутом мулуденьким.*

*Ой ви, хлопчики мулуді, бранчікі,
Та додому повертайтесь,
Та додому повертайтесь,*

*Ой гризай, коню, гризай піді мною
І розбивай тугу мою,
І розбивай тугу мою.*

Австрійським часом пахне натомість наступна. Коли брали того рекрута до війська — не знати, але він співав собі так і торчани співали за ним, незнаним, так само:

*Ясне сонце засвітило і чорний ворон закрякав,
І градом сльози, сльози покотились, останній раз „прощай” сказав.*

*Прощайте, очі чорненькі, прощайте, уста рум'яні,
Прощайте коси, коси жовтенькі, останній раз я бачу вас.*

*Кажуть люди, що я хорую, і кажуть мені лічитися.
А хто любови не розуміє, кажуть „сухоти взялися”.*

*Не на сухоти я хорую, не на сухоти я умру.
Через любов я умираю, через любов в могилу йду.*

*А як умру, то поховайте і парканом мя обведіть,
І на хресті моєї могили золоті букви напишіть.*

*Нехай читають проходящі, нехай читають про мене,
Нехай читають про любовциру, котра умерла з кохання.*

Ще співали пісню „Як мі прийшла карта наруковать”, але її всі знають і нині, хоч нема цісаря, царя та їхніх війн.

За цісаря пішло з Торк служити немало вояків: підфіцера дослужився Стефан Онисик, Микола Олешко — нічого, Петро Родак, вернувшись з фронту, пішов ще до УГА, Яремцьо („Бешик”) був санітаром, уланом Стефан Родак, санітаром Микола Головід, сапером Янтошку Тиранський, про службу

Павлуцького Івана не знаю нічого, Ривака Михайла (у 1936-1939 роках солтисував) так само, Горечка теж. Дмитро Дахновський відслужив своє цісареві й став летуном в УГА, Василь Горечко („Айну”), В’єндз, Янтошку Левець, Андрій Дашок і такий же Стефан, Гриць Сидор, Олекса Журавський, Ілько Яремцьо, Гнат Мадай — про них також нічого не запам’ятав з їхніх воєнних днів, натомість Стефан Зарічний був ще в 1944-1945 роках солтисом, Іван Станько попав у російську неволю, Іван Залітач був у 1941-1944 роках солтисом, Сладан Петро оглух від артилерії й зрікся цісарської ренти, так „любив” цісаря, за якого воював. Мій батько Іван Костик попав у російську неволю, так само й Петро Маличівський і Янтошку Дябога, до УГА перейшов з цісарської армії Іван Франко, кавалеристом був другий Стефан Родак, Петро Яремцьо наперед був цісарським вояком, потім був у Галлера, а потім ще попав у російську неволю, артилеристом був Василь Чіснок. Іван Касприк мав після втрати ока концесію на монополь і тютюн, але віддав її до кооперативи. Мадай Стефан, наш інженер, служив потім в УГА. Це не всі. Два згинули біля дзвіниці на Великдень, як стріляли з гармати. Один писався Журавський. Їх залізні хрести валялися в ній ще в 1993 році, а потім пропали, як і пам’ять про I Світову війну.

Тоді торчани переважно боронили цісаря в Сербії, стояли проти православних. Іван Залітач оповідав, що пильнували моста. Як надійшов наш Великдень, почули „Христос воскрес!” з якоїсь сербської церкви. Зібралось трохи наших галичан та й пішли на

той спів. Надійшли якраз на обхід. Зайшли в церкву, клякнули й молилися. Усі затихли. По відправі обступили наших вояків серби, а як довідалися, що вони не австріяки, а тої самої віри люди, то вже до кінця війни не впав у наших ні один жовнір, а стояли там ще чотири роки. Скоріше стріляли їх як зайців.

Мій вуйко Василь Чіснок, який теж там боронив цісаря й розповідав, як стріляла кожна верба, казав, що після падіння Австрії проголосилася Галицька Держава й наші вояки зорганізувалися у свої відділи та сіли на потяги їхати її боронити, їхало їх кілька транспортів. Бракувало вугілля в потягах — виходили й рубали ліс та їхали далі. Аж до Чехословаччини, де чехи далі їх не пустили. Одної ночі навіть украли нашим паровози. Вдалося їх повернути назад, але як доїхали до Станиславова, то Львів уже впав і поляки їх роззброїли. А жаль, казав вуйко, бо ми були добрі вояки й мали зброю, і поляки Львова не дістали б, а так то ще здобули зброю на наших.

Перша світова війна — то й Талергоф. Забрали австрійці до Талергофу Хитру з родиною. Чи він був русофіл? Як повідали, він тримався віри дідів, називав себе русином і православним. У Талергофі народилася йому дочка, яку охрестив латинський священник. Коли в 1939 році вона виходила заміж за Івана Горечка, о. Гура доповнив хрещення нашим миропомазанням. Як довідалися польські ксьондзи, дали проти о. Гури до суду, бо вкрав у них душу, але суд не відбувся, бо тоді починався інший суд, страшний: Друга світова війна.

Родина писаря Петра Родака; середина 30-х рр.

Зате по Першій війні вже остаточно не стало в нас кацапства. Як воно виглядало? Не пам'ятаю, а з розповідей мами знаю, що її дідо Олекса Осьмак не хотів прийняти унії, а був багатим і шанованим господарем. Він намовляв торчан не приймати унії й мав ходити по селах та намовляти інших так само. Не сподобався за таку справу польським панам. Якось Осьмака не було вдома, панські форналі загнали його худобу на панське поле, потім зайняли й погнали до двору в Медиці. Пан зажадав великої суми за викуп тої худоби. Осьмак не погодився й пішов шукати правди до цісарського суду. Свідки, що їх мав, побоялися в суді правду засвідчити й він справу програв. Відкликався аж до Відня — і там нічого. За довг пан забрав у Осьмака землю коло самої Осьмакової хати й поселив на ній поляка Бордовського, щоб пильнував непокірного русина. А половина села стала за ним — то були православні. Друга половина ні — то були уніяти. Як потім пішло, уже не знаю, може й мати моя не знали, бо мені не розповіли.

Однак до моїх днів дійшов поділ у селі. Дивний був той поділ, бо вже не було православних, однак, хоч усі йшли до одної церкви, то одні стояли по одній половині, а другі по другій. Ще дивніше було те, що поділ існував тільки в церкві, у будень усі разом працювали й гадали з собою, як треба. Поділ існував так довго, доки не почалася будова нової церкви в кінці 20-х років. У новій усі були вже правдивими греко-католиками й усі були одно. Тільки згаданий Яремцьо Хитра („Бешик”) і може ще хтось ще в 30-х роках називав себе русином.

Торки ходили на всі війни, яких не проголошували, а тільки мусили посилати на них своїх людей. Багато забрав і цісар на оборону свого цісарства під час I Світової війни. Про то не один раз ішли в нас довгі спомини, як походилися ті наші цісарські вояки. Одні воювали десь там над річкою П'явою, у Босні, під Тернополем чи в Карпатах. Цісаря там не було видно, але вони його всюди боронили. І мій тато боронив, але недовго: зараз дістався до неволі, де був 6 літ.

Як монархія впала, одні були задалеко й не встигли, а другі були близько, але їх замало було, щоб боронити Україну. Однак у Січових Стрільцях з Торк воювали за неї Василь Залітач, Тирянський, Іван Яремцьо з Халупок, другий Тиранський. У Галицькій армії воювали інженер Новаковський, інженер Стефан Мадай (інтернований у Яворові), Пашкович, який помер у таборі в Пикуличах, Іван Франко, який теж був у Яворові, Петро Левець, що був інтернований десь під Краковом, Петро Родак і два Дахновські. Може й було їх більше, але не пам'ятаю. Один Махновський, зі ще таким одним, але не з Торк, навіть украли літака десь з лук під Перемишлем, но й прилетіли до Торк. Дахновський прийшов і попрощався зі своїми, а потім відлетіли на Львів. Усі Торки прилетіли дивитися на літак, а вій літав! Зате, летуни потім згнули.

До Червоної Армії мусили піти служити: Стефан Горечко, Михайло Олешко, Петро Станько, Сенько Яремцьо, Микола Микитишин, Ілько Салук, Михайло Маличівський, Андрій

Журавський, Микола Кшик, два брати Новаковські, три брати Риваки – Стефан, Дмитро та Іван (Дмитро та Іван згинули), Стефан Ривак, Данько Сидор, Михайло Яремцьо зі Складу, Стефан Онисик, Дмитро Олешко, Василь Горечко, Олекса Чіснок, Іван Ривак, Іван Тиранський, Михайло Павлуцький, Стефан Дякович зі Складу.

Були й такі, що їм удалося з тої армії втекти, а то були: Василь Горечко, Іван Наконечний, Олекса Головід, Митро Яремцьо, Сенько Левець, Петро Маличівський, Сенько Гожий, Микола Касприк, Михайло Маличівський, Іван Маличівський, Федько Горечко, Чуба Михайло (утік ранений), Филип Микитишин, Дмитро Павлина, Стефан Родак, Павло Мадай, Сенько Журавський, Михайло Журавський, Василь Щурко (утік ранений), Стефан Левець, Василь Родак, Стефан Яремцьо, Методій Маличівський, Петро Муштук, Олекса Підлужний.

Но й були такі, що пройшли фронт та вернулися до рідного села, а то мали таке щастя від Бога: Василь Кривейку (з полону), Василь Хитра (ранений), Микола Серба, Стефан Наконечний, Михайло В'єндз, Петро В'єндз, Андрій Левець, Сенько Гавришко, Стефан Станько, Івась Сидор, Стефан Костик (інвалід), Іван Станько (інвалід), Владик Гелета, Стефан Москалик, Мирон Родак, Василь Левець, Іван Яремцьо, Михайло Гелета, Іван Муштук, Кавецький (інвалід), Стефан Сидор (убитий потім в облаві), Василь Худьо, Іван Румінський, Стефан Павлуцький, Петро Пелех, Михайло Пелех, Стефан

Мігаль, Михайло Смотрич зі Складу. Цілком не взяв зброї в руки баптист Василь Журавський („Длябуже”).

На війну з німцями пішли восени 1939 року: Павло Микитишин, Митро Олешко, Олекса Бордовський, Іван Муштук, Сенько Яремцьо, Андрій Микитишин, Стефан Ривак, Стефан Захарко, Михайло Левець, брати Риваки Стефан і Дмитро, брати Маличівські Михайло, Іван та Стефан, брати Горечки Стефан і Петро, Дмитро Павлина, Андрій Зарічний, Стефан Мадай, Стефан Сидор, Журавський Микола, який потім служив в армії Андерса, Михайло Цікала, Михайло Пусьо, брати Дяковичі Стефан і Дмитро, Василь Родак, Стефан Онисик, Василь Яремцьо, Михайло Горечко, Василь Каспрук, Петро Пелех, Стефан Маличівський, який був у 1945 році вбитий, коли вивозили в Україну, Стефан Іванцьо, Стефан Чіснок, Іван Тиранський, Ілько Наконечний та Василь Худьо. І ніхто з них не згинув, а цілими і здоровими вернулися до Торк.

До Торк іде війна

Війна висить на волоску — так сказав десь у липні 1939 року один полковник польської армії, австрієць, який приїжджав до нас на Сян рибу ловити й мешкав тоді в нашій хаті. Радше ночував, бо приїжджав у суботу, а як половив то й переспав ніч. У неділю сходилися до нього ветерани Першої світової війни (тоді ще не було відомо, чи буде друга така світова війна...): Онисик

Стефан, Чісок Василь, інженер Мадай Стефан, Родак Стефан но й мій батько. Засівши в кружку при чарці, вони політикували. Полковник перестерігав перед Гітлером (і мав рацію, бо його жінку жидівку німці вбили зараз, як зайняли Перемишль).

Якби на правдивість тих слів полковникових, поляки почали арешти серед нашої інтелігенції. Узяли собі Миколу та Анну Риваків (Василь був арештований ще скоріше й сидів уже в Березі-Картузькій), Мадаю Василя та Мадаю Андрія, Дябогу Івана й Хитру, Ксеню Родак, Катерину Левець, Стефанію Олешко й, може, декого ще, але вже не знаю. У Медиці „грізно” машерували члени „Стшельца”, поляки муштрувалися, бо в нас уже була недавно Карпатська Русь-Україна. Правда, задалеко, щоб поляки не взяли рекрута. Зробили мобілізацію. Був кінець серпня. По Торках плач, плачуть і жінки, і дівчата, а не, як колись, тільки дівчата. Як брали самих хлопців, їх молодь відпровожувала до загального хреста, який стояв, поставлений коштом громади, півтора кілометра від села від сторони Халупок. Тепер пішли всі, які підлягали службі та які надавалися. Тільки лікарі в Перемишлі могли ще когось від воячки відсунути, як сказали, що не надається, бо хворів. Надавалося з Торк на війну щось 40 мужчин.

До Селиськ кликали з кіньми й возами, щоб транспортувати для війська. У нас узяли коня, воза та упряж. Удень по небі літали німецькі літаки. Нелегко було їх побачити, але ми довго вдивлялися й, нарешті, побачили, коли очі вже добре звикнули. Польща літаків майже не мала, то мусили літати німецькі літаки.

Стоять: Михайло Олешко, Стефанія Грициняк, Михайло Горечко, сидять: Марія Муштук, Петро Станько, Марія Чісок; прибл. 1944 р.

Не знаю котрого вересня пішли ми в школу в Медиці. Польським дітям наказали сформуватися в одну колону, українським у другу. Поляків повели до костела, до якого було з 500 метрів. Нас, українців, до церкви, до неї було зі 100 метрів. І надлетів німецький літак, скинув бомби. Одна з них вибухнула на чолі колони й упав від неї директор школи Леопольд Федик. Це була перша бомба й перша жертва.

Торк війна 1939 року не зачіпила. Тільки раз якийсь німець для жарту кинув через комин гранату в Колодієву хату й та граната розвалила кухню.

Десь по тижні війни понад Сяном уже втікали польські вояки. Одні зі зброєю, другі без зброї, але йшли на Львів, де хотіли боронити Польщі, бо вірили в поміч Франції та Англії. А потім щораз більше їх кидало зброю в лозах, просило цивільного одягу та з мотикою чи кошиком, удаючи селян, ішли над Сян і, кинувши мотики й кошики, пливли на той берег і добувалися додому. Бачили ми навіть офіцерів, і то на конях. Люди розпитували їх, з яких полків, чи не знають чогось про торських вояків. Не чули, не знали.

У неділю, як солтис давав розпорядження на майдані про працю громади на наступний тиждень, від сторони Перемишля надійшов жовнір без зброї. Підійшовши, зняв шапку та йшов далі. Підбіг до нього, звільнений з перемиської в'язниці на початку війни, брат о. Гури Адам та вдарив його по лиці. Господарі накричали на Адама, жовніра взяли й нагодували. Люди казали, що Адама дуже у в'язниці били, а тому він так віддав.

Десь по 10 вересня від сторони Поздзяч приїхали мотоциклом німці. Люди кидали їм квіти. Німці наказали віддавати зброю. Зброї було багато, бо як польські вояки втікали, лишали понад Сяном у лозах карабіни, набої, гранати. Люди зносили зброю, німці забирали з карабінів замки, ломили приклади, а люфи викидали в рів. Потім над їхала ціла колона німців, знову обсипали їх квітами, а німці сміялися й сипали дітям цукерки. Як переїхала колона, уже ми німців у Торках не бачили. Ще летіли на Львів їхні літаки, ще втікали польські жовніри, але видно було кінець програної Польщею війни.

Москалі

Одного ранку я ще спав, як почув, що тато, вернувшись з водою, сказав до мами дати хліба й до хліба, тому що десь там *солдати просять їсти*. Я й усі діти зараз поскакали з ліжок і за татом оглядати їх (до школи ми не ходили — війна). Біля криниці ріс великий корч бузковий. У ньому сиділи солдати. Тато дали туди хліб, а ми почули слово *спасіба*. Ми солдата не бачили, а тільки його руку й чули то одне слово, а вернувшись у хату зараз багато разів повторювали. Мама відповіли, що *не спасіба, а спаси, Боже, бо так казали солдати, як стояли в Торках у Першу війну*.

Однак то вже були інші солдати. Ми їх годували, і люди годували, може й понад 10 днів. Вони спали по стайнях та стодах,

ховалися перед німцями. Однак німці стояли за Сяном і солдатами не займались. Зате, потім зайнялися нами москалі. Приїхали десь по двох тижнях від вибуху війни. Приїхала погранична застава й відразу зайняла для себе Народний Дім, будинок „Просвіти” й кооперативу. І зачали впроваджувати свій порядок.

Скинули солтиса, вибрали нового. Початково хотів до тої влади Іван Станько й Данько Журавський, але вони щось пронюхали, що воно не так, як за Польщі, і викрутилися. Головою, але вже не села, а сільської ради, став Андрій Крицький („Пізьо”). Поки села не виселили від Сяну, осідок сільради був у Горечка, його хата була пуста. Притягнули туди й телефон, і Торки по черзі в кожну ніч тримали при ньому сторожу. Андрій разом з секретаркою Салькою Гарина визначав тепер господарям норми: тому рови копати, тому дерево возити. Скінчив одну норму, діставав другу, на своє поле ні в кого вже не ставало часу, а все на укріплення совітів. Не була Андрієва вина за московські бункери й рови, але він свою владу переживав, став мовчазним, уникав людей на вулиці. Казали люди, що або щось знає, або щось підписав.

Москалі створили також міліцію, а на селян наклали „налог” — податок: гроші, бульба, м’ясо, яйця, молоко. Як хтось сплатив, давали домір. Сплатив домір, давали добавку. На щастя, Торки були багаті й усе виконували. Так, Торки були багаті. На 1940 рік були готові будувати нову „Просвіту”, разом з кооперативою, ощадною касою й молочарнею. У 1939 році нагасили вапна в ямах.

Родина Олекси Луня; 1916 р.

Весною 1940 року зробили від Сяну 800-метрову пограничну полосу. Усі мусили покинути свої хати, якщо лежали на полосі. У москаля границя — річ свята! Поселилися люди одні в польські хати по колоністах, вивезених москалями в Сибір зимою, до Плешавич під Дубину, до Буцева під Биків, дехто до родини до Поздяч, Медики чи на другу половину Торк. Ми пішли до діда Чіснока Олекси. Пізніше від сторони Поздяч, на пасовиську, москалі дозволили будувати хати на виділених 40-арових ділянках. Ті хати то були розібрані хати з полоси. Отак Торки змінили свою мапу, а нова частина була названа Колонія.

У полосі залишилася церква. Наклали на неї податок. Ми платили, але поволі не було з чого, бо земля переважно залишилася в полосі, тому що торська земля була надсянська. Село скоро бідніло, багато молоді втікало за Сян, втікала інтелігенція, а навіть жиди. Ще поки нас виселили з-над Сяну, через нашу хату перейшли десятки людей, щоб переправитися на той бік річки. Одного разу зловили Сенька Гавришка, Михайла Смотрича, Сенька Румінського. Убити мали Стефана Мадая („Арія”).

Відкрили москалі школу. До війни я скінчив 5 класу в Медиці, але я заново ходив до 5 класу, бо совітська наука мала бути на вищому рівні, ніж польська. Уже не було в школі релігії, писали дітей у піонери, а хто записався, той діставав „галстук”, тобто червону хустку на шию. Старших записували в комсомол, дехто туди йшов. З Торк ні до піонерів, ні до комсомолу ніхто не пішов.

На тлі могили Борцям за волю України стоять: Михайло Олешко, Дмитро Павлина („Гаврила”), Стефан Левець („Гоцку”), Олекса Головід; лежать: Василь Родак, Михайло Горечко й Стефан Залітач (згодом пс. „Щурко”); поч. 40-рр.

У нас дома нещастя. По-перше, не мешкали ми в себе, а по-друге, якраз у нас той правдивий дім москалі знищили. Наш тато ніяк не хотіли розбирати будинків, які залишилися в полосі. Він усе обіцяв розібрати, і все зволікав, аж москалі приїхали сталінцями й наших 5 будинків господарських розтягли. Дерево забрали трохи до Селиськ до колхозу, а з хати бляху і дубові підлоги на школу, яку плянували будувати на колонії.

Пішли поміж людей арешти. З Поздзяч узяли Цимбалка й Чіснока, а з Торк капітана нашої футбольної команди Гавришка Петра. Усі пропали.

Була неділя, як німецькі літаки полетіли на схід, на Союз. Щезла не знати коли совітська погранзастива. Пополудні багато солдат окопалося на старому кориті Сяну, але, коли під вечір з'явився німець, вони не стріляли. Уночі відійшли. Зате десь пропали наші тато, ще з рана. Знайшлися під вечір: зловили його вранці німці, як пішов оглядати поле, мусив доносити кулі до гармати, а тепер його випустили.

У понеділок руські стріляли на село з Шегинь і Селиськ. Убили чи не 7 німців, а німці поклади на Обширі 7 червоноармійців. Німці своїх забрали, а наші чомусь похоронили руських не на цвинтарі, а на Болонні при гостинці, як був місток на Обшир. (По них паслася худоба. Чому їх не пошанували?) Були й цивільні жертви: Яновський Василь, Журавський Стефан, Муштук Сенько, Малаховський з жінкою. Згоріло від гармат з 20 хат на колонії, зруйнована була церковна баня й кілька хат серед села.

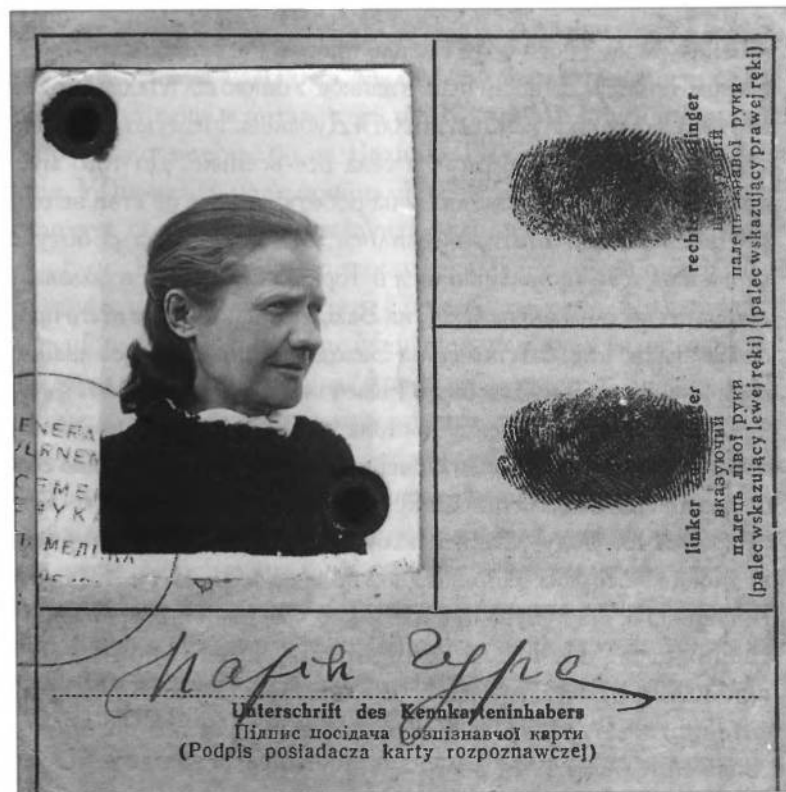
Однак фронт уже посунувся на Львів. Я навмисне пішов до Медики, щоб там разом з моїм стриком Семеном Олешком подивитися на німців, як їхали цісарським трактом. Німці їхали танками, автами, кіньми та йшли пішки з засуканими рукавами. Були горді, а може трохи й підпиті. Стрико сказав: *дивись, наші стрічали німців у 39-му квітамі, а тепер і поляки кидають їм квіти*. І не дивно, бо, певно, поляки більше боялися Сибіру, ніж німця.

Не буде України

Як фронт по кількох днях добре віддалився на схід, до Торк приїхали якісь цивільні особи й під вечір у Народному Домі скликали всіх мужчин. Ті незнані люди, як потім я довідався, були з так званих Похідних груп. Вони мали завдання організувати українське державне життя на зайнятих німцями теренах, мала бути Україна. Вони тоді сказали про українське військо, яке воює разом з німцями, а хто хоче, той може до нього вписатися. Відразу вписалося 60 чоловік! Підшукали для них старшин з австрійської та польської армій та давай муштрувати. По нашій стороні вчив Онисик Стефан, а по поздзяцькій Микитишин Андрій. Була створена також українська поліція. Не знаю, чи так вправлялися наші хлопці один місяць чи довше, але нарешті німці те наше військо розігнали. Торки прийняли це дуже эле й проти німців

насторожилися. А німці першого забрали Крицького Андрія, потім Дахновського й Левця Івана — до табору в Освенцімі. Пережив з тої трійки Дахновський, але вийшов і скоро таки помер. Німці не дармували. У Турці розстріляли Горечка Андрія, члена ОУН. У Львові заарештували уряд Стецька й люди зрозуміли, що німецький приятель є просто німецьким ворогом. Стали брати контингент. І то не тільки м'ясом чи молоком, але й людьми! Багато торчан утекло вже за більшовиків, а й тепер мусили втікати, бо німці стали примусово брати на роботу. Узяли Микитишин Гелену, Ладило Катерину з синами. Дехто сам їхав, декого ловили облавою. Село тратило все найкраще. На початку війни з більшовиками ще біля Мадея на пасовиську висипали могилу борцям за Україну. Посвятили її, але потім усе завмерло. Ніякого освітнього життя, ніяких сходин, бо не було кому вести.

На щастя, можна було вертатися на старі місця над Сяном. Люди будували хати, беручи вапно, підготоване в ямах на будову нової „Просвіти”. З солтиства відійшов Андрій Крицький. Забрали його німці аж у Освенцім, де й згинув. Згинула й попередня секретарка Сальця. Люди казали про якісь знайдені в сільраді папери на вивіз Торк у Сибір. Може, тому Андрій так журився?.. Німець став шукати нового кандидата на торського голову й на свого співпрацівника. Наперед люди намовляли мого батька, але мама відразу сказали ні, тому що в перші дні війни бачила вбивство в Перемишлі жидівки — лікарки, жінки полковника, а та жидівка маму лікувала. Вибрали збори Івана Залітача, він добре знав

Кенкарта Марії Гури, жінки о. С. Гури; поч.. 40-х рр.

німецьку мову (його брат Василь пропав у Січових Стрільцях, а Стефан помер). До війни Іван, з жінкою Анною від Мадаєв, тримали парубка, мали поле на Передпіллі й Дубакові. Нелегко було також Залітачеві. Німець витягав з села все-всеньке. До того мусив висилати людей до Німеччини на роботу, а через це став не одній родині ворогом. Потім виявилось, що ті взяті на роботу всі пережили, а ті, що залишилися в Торках, були вбиті в облавах, у Карпатах або вигнані на Схід і на Захід. Однак тоді ще ніхто про те не міг знати. І він сам помер на Заході, у Сипневі, і ще казав, що якби знав, то сам виїхав би до Німеччини.

У 1941 році в Медиці постала станиця української поліції, комендантом був Михайло Крись. Десь так у маю або червні серед білого дня його вбили при столі. Офіційно наші не довідалися, хто це зробив, але додумувалися польської роботи. Наша поліція дала відповідь: у Торках зловили двох поляків з Вишатич Жолдака й Висоцького, які купували в нас м'ясо, але наші підозрювали їх у співпраці з АК. Після того затихло. Новим комендантом призначили Володимира Щигельського, пізнішого славного сотенного „Бурлаку”. Така тиша панувала аж до приходу „визволителів” у 1944 році.

За німців торські хлопці служили в різних допоміжних службах німецької воєнної машини. У поліції служили Сенько Тирянський, Іван Салук, Іван Кавецький, Сенько Новаковський та Іван Длябога. У баншущах, то є в сторожах, служили Павло Микитишин, Іван Яремцьо та Василь Горечко.

Михайло Олешко (пропав в облаві 1944 р.); поч. 40-х рр.

Настав 1943 рік. Знову приїхали вербувати до української армії. Багато знову записалося, бо жила надія на самостійну Україну. У Перемишлі на спортовому майдані відслужена була в наміренні українських вояків польова Служба Божа. Потім перед трибуною з почесними гістьми маширували новобранці, а з гучномовця казали, яке село якраз переходить. Як підійшли Торки — 16 хлопців (з чого два під Бродами впали неживими). Однак таки більша частина тих, що на початку зголосилися, потім у дивізії не служила.

До дивізії „Галичина” пішло воювати понад 30 хлопців, між іншими: Іван Ривак, Михайло Маличівський, Іван Стахняк, Сенько Путажний, Сенько Новаковський, Стефан Ривак, Петро Левець (колись вояк УГА), Михайло Дябога (був сотником), Володимир Дябога, Іван Головід, Каспрік Іван, Стефан Кшик, Павло Маличівський та Василь Дябога. З-поміж тих дивізіяників Михайло Маличівський, Сенько Путажний, Петро Левець, Василь Дябога попали в неволю й відбували в'язницю в ССРСР. Іван Ривак, Стефан Ривак, Михайло Дябога, Володимир Дябога, Іван Каспрік, Стефан Кшик — ті дісталися по Бродах на Захід. У битві під Бродами полягли Павло Маличівський та Іван Стахняк. Якимось добилися до Торк Іван Головід та Санько Новаковський, якого пізніше зліквідувала Служба Безпеки ОУН за крадіж корови у свого стрика. А Михайло Дябога став потім співавтором спогадів „Броди”, які були видані в Лондоні.

Тимчасом на сході вже діялося щось інше. У 1943 році в Стефана Онисика й Данька Маличівського затрималося двох хлопців — утікачів з потягу десь під Краковом. Німці везли їх, волиняків, до лагерів, бо на Волині УПА вже воювала проти німців. У Торках їх люди прийняли як своїх, але як хлопці стали наставляти людей збройно ставати проти німців, їх торчани просто відкинули. Вони нам, підросткам, жалілися, що люди їх не розуміють, що німця треба бити й поляків так само. По якомусь часі відійшли на свою Волинь. Мені ще запам'яталось, що один з них дуже гарно читав в церкві Апостола.

У нас до 1945 року переважали прихильники Андрія Мельника, але як прийшли комуністи, люди перейшли на сторону бандерівців і так трималися до 1947 року, коли нам поломили хребет.

Ще згадаю, що восени 1943 року настала в нас така велика пляга жаб, що не можна було дорогою перейти: усюди лежали роз'їхані чи розтопані жаби. Цікаве те, що всі ті жаби пхалися на захід. Люди здогадалися зрозуміти це як знак аж у наступному році, коли в нас появилася наступна пошесть — червоноармійська.

З весни 1944 року німці зайняли пасовиська Торк і Поздзяк, бо вони лучилися й були добрі під летовище. Погнали людей з кіньми, возами й лопатами будувати, а самі стали на квартирах у обох селах. На обід завжди стояла бочка мармоляди й німці людям за роботу їсти давали. А мені дали тільки пару гум через плече, бо я приїхав на мармоляду, а не привіз з Сяну піску. Будували й будували, але тільки один літак зі знаком Червоного Хреста

приземлився — і вже наблизилися більшовики. Отож німці все зроблене тепер мінували й уночі з суботи на неділю висадили в повітря.

З того часу був ще смішний випадок у Левцьової. У неї на квартирі стояв німецький офіцер, він рубав їй дрова й помагав. Вона хотіла його пригостити, а не знала по-німецьки говорити. Запиталася в Івана Сливинського. Той каже, що хай усе нарихтує на стіл, а потім візьме під руку й скаже: *ком шайсен*. Вона так і зробила, німець розреготався, а справу зрозумів, як вона показала накритий стіл, і повів їй, що *ісь нісьт шайсен*.

По німцях залишився нам такий рахунок: у Освенцімі згинули Андрій Крицький та Іван Левець, а вернувся, але зараз і помер, Дахновський. Десь там пропали брат о. Гури Адам Гура, Стефан Малічівський, Михайло Цікала, Михайло Пусьо, Василь Тиранський. Вертався з німецької неволі Стефан Горечко, але, дійшовши до Бушкович, там десь пропав.

„Визволення”

Не пам'ятаю дати ні дня, але був початок липня, як до Торк від сторони Поздяч влилися тисячі червоноармійців. Вони в кілька годин з'їли все в садах і на городах. Це була сарана! Вони з'їли й пішли на Перемишль, а в нас залишили „владу рад”: що не взяв німець — узяв москаль. У нас відразу дві корови. Лишилася одна на 10 осіб у родині (Василь ще не народився).

На тлі зруйнованої могили Борцям за волю України сидять: Стефан Сливинський, Олекса Костик, Василь Залітач та Богдан Мадай; 1946 р.

Фронт відсунувся в Карпати. Чомусь вернулися хлопці, що втікали разом з німцями. А москалі змобілізували хлопців з села до армії. Узяли щось 80-х і 28 серпня погнали їх через Медику, Биків на Плешавичі. Наймолодший був з 1926 р., пішов і мій брат Стефан. Люди відпроваджували їх до Медики, а вранці між Медикою і Торками москалі зробили границю. Торки лишились у Польщі, але без доїзду через Медицькі Халупки до Перемишля.

Москалі, як увійшли, зараз погнали народ десь аж за Мостиська. Там наші села через кілька днів зробили летовище. Німці робили таке летовище кілька неділь, а червоноармійці — нами, як волами! — кілька днів і відразу прилетіли „істребительні” літаки. Офіцери-летуни квартирували по хатах, солдати й дівчата — по землянках. А тоді якраз почали тікати наші хлопці з совітської армії. Роблять криївки й ховаються перед офіцерами, але декого офіцери застають. Хлопці не признаються, кажуть, що прийшли на роботу. Сенька Журавського офіцер застав при обіді й каже: *я знаю, што ти син хазяя і што ти пашол з нашої армії. Ти іди й бий комуну.* Семен каже, що нема чим, бо нема зброї. Офіцер приніс йому десятизарядку й каже, що в тебе вже є зброя, а як ще раз тебе тут побачу, то сам уб'ю.

По криївках скривалися хлопці далі. Вечорами виходили та йшли щось з'їсти. Сенько Маличівський жив від поля, у нього кількох скривалося, однак не могли вечором зайти до хати, тому що туди завжди заходила стара мати Івана Родака, яку звали

Фіямончиха. Як це їм сприкрилося, Стефан Левець каже, що вона більше вже вечором ніде не прийде. Того вечора він надів на себе темного плаща й став на хвіртці Фіямончихи чекати, і замочив руки у воді. Вона прийшла, вечір темний. Як узяла за хвіртку, Стефан захропив і легко торкнув її лице мокрими руками. Баба як страшенно не закричала й побігла додому. Там сказала, що *щось злоє на хвіртці чекаї і помастило мене по лиці!* На щастя, ніякого знаку не було, але стара вже додому не хотіла вертатися. Маличівська її відпровадила. Наступного дня вже цілі Торки знали, що Фіялимончиху чорт помастив... і хлопці мали спокій.

Москалі знову призначили владу — на голову села вибрали, чи так настановили, Стефана Зарічного. Ще не було кордону між Торками і Медикою, правив у нас, отже, „батько” Сталін, а москалі будували летовище. Аби нам легше працювалося, приїхав до нас хор, мабуть, „Вірьовки”. З його виступу в „Просвіті” запам'ятав я „Ой Дніпро, Дніпро”. Люди плакали, бо то був свій спів. Хоч москалі переконували, що вони вже не ті, що в 1939-1941 роках, бо тепер не мають трикутників на комірцях, а пагони, на співі закінчилися. За кілька днів — пішли хлопці до армії, а Торки відразу знайшлися в Польщі, а не в Україні. І Зарічний з голови знову став солтисом. Він був останнім торським солтисом. Добре правив, бо вже були за Сяном напади. Настановив щоночі половину села на варту. І сам ходив перевіряти, чи не спить. Але поки бої були в Карпатах і десь коло Сандомира, у нас був спокій. Поляки ще не мали доступу. Стояли ж у нас московські офіцери

й солдати, то польської влади не було. Однак москалі восени від'їхали.

Польська влада — перша облава

З польською владою то було так: наїздило військо з Перемишля або міліція зі Стібна. Приїжджають, грабують, нап'ються й поїдуть. Ще не так эле, бо нікому кривди не роблять. Наші хлопці й далі ховаються. І ті, що втекли з армії, і ті, що підлягають поборові, бо хоч ми в Польщі й польські громадяни, то жовніри, як впадуть, зловлять когось — беруть до стану, бо як їдуть на фронт, то все хтось з відділу втече й треба доповнювати його. Якось нікого в нас не взяли з собою, хоч зловили не одного хлопця, бо їх підпоять, підкуплять, а хлопці тимчасом утечуть.

Десь під кінець листопада або на початку грудня чекав я на стрика й ще одного товариша. Ми мали лізти разом до криївки, але замість них почув у кухні *здраствуй*. Увійшли солдати й питають у батька, чи є хтось чужий удома. Тато кажуть, що тільки свої. Я в чоботах скочив до Петра на ліжку, увійшли два вояки, лямпкою посвітили й питають: *с какова ти года?* Я кажу, що з 1928. Ну, *сні*. Пошукали по скринях, забрали що хотіли й пішли. Я роззувся, стрико не прийшов.

Уранці пішов я до сусіда спитати, чи когось зловили. А з мною прийшов міліціант зі Стібна В'єндзик з двома солдатами й забрали мене до Народного Дому, де вже було 50 осіб: жінок і

чоловіків. Між ними 4 хлопців — утікачів з армії: Сидор Степан, Олешко Михайло, Левець Семен, Кавецький. Плач там був і жарти. По обіді звільняють. Звільнили всіх, лишили тільки дезертирів і мене, бо не мав кенкарти, яку взяв В'єндзик. Садять на воза. Тато підійшли до воза й мене стягнули. Командир з батьком свариться. Тато кажуть, що вже одного сина дав, але він підлягав війську, а той ще не має літ. Командир до мене по документи. Я їх не маю, то він посилає вояка шукати того, хто взяв. Пішов я з ним пізнавати, але де його знайдеш, а всі мені кажуть утікати. Нарешті знайшлася добра хвилинка і я втік. От був початок польської влади.

Друга облава

У мене нема жодного документу — ніде не віддаляюсь, бо по селі все крутиться військо. І знову, як восени: червоноармійці обступили село й роблять обшук. Кого знайдуть — стріляють. Першого вбили Муштука Івана. Він устав рано покормити худобу, пішов до стодоли по пашу, там його знайшли та вбили. Коли розійшлося по селі, що Муштука вбили, усі чоловіки ховаються. Ми жили над Сяном, на віддалі від села (сусіди не всі вернулися на старі місця по виселенні з полоси, була перерва між хатами). Ми нічого не знали, то як знову прийшов В'єндзик, узяв мене й сусіда Сладана Федька, хоч ані я, ані Сладан армії не підлягали. Жене нас В'єндзик з солдатами селом. Мій товариш Горечко

Степан побачив, як мене женуть, сховався з батьком у курнику. Його молодшого брата Івана вчителька разом з іншими дітьми пустила зі школи. То брат Іван бачив, де поліз батько з братом, а як прийшли солдати й спитали, де чоловік, жінка Горечкова відповіла, що вона вдова. Солдати далі шукають, питають у Івася, а той каже, що там. У курнику їх постріляли, хоч не підлягали армії, батька й сина.

Тримають нас у „Просвіті”. Людей більше, як у першій облаві, щохвила когось приводять. Плач і голосна молитва була в той час між нашими людьми. Не знати, чим воно скінчилося б, але вийшов наш отець Гура з палицею. Напроти „Просвіти” зустрівся з комендантом облави й вони стали сваритися. За що? Не знати, але ми бачили їх обох червоних, а кінць під комендантом крутився. Ми думали, що солдат застрілить нашого пароха, але так не сталось. Заграла сурма й облава скінчилася. Нас усіх пустили, забрали одного чоловіка, який був десь з України.

Потім був похорон. Не дзвонив дзвін, як їх несли до церкви по одному. Усі спочили в братській могилі. Не було прощального слова, тільки „Вічная пам'ять”.

Облавою керував бувший начальник погранзастави з 1940-1941 рр. Піторов, а мала вона місце 22 березня 1945 року. Застрілили тоді 8 осіб: Івана Муштука, Михайла Муштука, Петра Кулика, Миколу Левця, Михайла Горечка, Стефана Горечка, який був сином убитого також Павла Горечка, Івана Фоцу й Стефана Сидора, а дев'ятого, Стефана Онисика, тяжко поранили, але він вижив.

Була весна 1945 року. Моя родина жила в новій хаті, побудованій на старому смітті з-перед 1939 р., яке вимели москалі в 1940 р., як установляли пограничну полосу при Сяні. Хата ще не була викінчена, так само стодола й стайня, але все було, щоб жити. Брат був ще у війську, але ні вістки про нього. Одного весняного вечора, а то був теплий вечір, наша родина лягла спати. Ніч тепла, вікно було відкрите. Над раном хтось з-за Сяну кличе перевозу. Тато кличуть мене й Петра, але нам не хочеться. Пішли тато. По якомусь часі вбіг до хати чоловік з дитиною на руках. Він бігав і мов божевільний кричав: *всіх порізали! всіх! всіх! порізулишии!* І він бігав і бігав, тулив дитину до грудей. По хвилині ще двоє старих зайшло до хати. Ми в хаті боялися, не знали, у чому річ. А він далі бігав і кричав: *я їм цього не дарую!* Мама його просили, щоб заспокоївся, але він попросив опіки над дитиною, а сам вийшов. Це були люди з Малкович, де поляки в ту ніч вирізали десь 150 осіб.

А Сяном цього дня плили й плили хлопці, десь їх там угорі Сяну замордованих у воду кидали, а вони плили, може, біля своєї хати перепливали. Затримувалися при берегах, але їх люди відпихали, щоб плили Сяном далі. Усе їх бачу, хоч минуло понад пів століття. Скільки я вас, убитих і несених Сяном бачив?..

Кінець війни

Газети й радіо оповідають про останні стріли під Берліном. Люди в Торках чекають листів. Уже дехто й дістав, що той і той *упав за Родину*. Служилися в селі молебні й панахиди. Ті, що нічого не дістали, вірили, що їх син усе ще живий. Нарешті й кінець війни. Дехто каже: ні, ще будуть Англія й Америка бити більшовиків, бо не можуть більшовики бути в серці Європи, буде Третя світова війна.

Вертаються наші торські хлопці: з 80 чи 82 вернулося щось понад 50, а 25 не вернулося ніколи. Упали за Сталіна, ніхто ніколи не довідався про їхні могили. Ох як того Сталіна в нас проклинали! Дехто з тих, що вернулися, розповідав про упалих. Про нашого Стефана ніхто нічого не знав.

Вийшла амнесія для тих, хто втік, а було їх 26. Одні вже були в селі, інші ще ні.

Тепер настала вже правдива польська влада. Беруть форшпани до Перемишля, де будують дерев'яний міст через Сян. Треба з гір возити дерево й землю на під'їзд. По вози приїздило військо, але не всі возами вертали, хоч ними з села виїжджали. Утікали люди, лишаючи коней і вози, а виносячи життя.

Будуть виселяти Торки

Доспівали збіжжя на полях, як оголосили зібрання цілого села. Пішов і я. Зібрання в школі. Не всі там змістились, дехто стояв

під відкритими вікнами. Приїхали два цивільні поляки та червоноармійський офіцер Шкляр з солдатами (пізніше квартирував у мого вуйка Стефана Чіснока). Це, разом узявши, була польсько-українська переселенська комісія. Зібрання відкрив солтис Стефан Зарічний і віддав слово капітанові, а капітан з'ясував у чому річ: війна скінчилася, границя усталена й будуть переселяти українців і поляків на свої землі, а тут, у Торках, є Польща й українці мусять виїхати в Україну.

Почався шум: *то наші, а не польські землі, ми їх не лишимо!* Капітан сказав, що це все має бути добровільно, але ми є з України й повинні там їхати. Поляки голосу не брали. По часі капітан питає, чи є хто охочий на виїзд. Нікого нема, ніхто не зголосився. Тільки хтось кричав знадвору, що він інвалід, вернув з війни: *маю кидати хату й землю, то за що я воював!?* Тоді капітан сказав незабуті слова: *хто не поїде на схід, поїде на захід*, але тоді ніхто його не спитав, де є той захід.

Люди розійшлися. Капітан знайшов собі квартиру в Стефана Чіснока, їздив на дальші села, агітував, чекав, чи хто себе зголосить, але з Торк ніхто й далі не голосився. Хто був у Перемишлі, то привозив вістки, що в горах польське військо виселяє наших людей, приходять до села, бере фірманки й силою виганяє. А потім так само сталося в нас. Військо прийшло до села, узяло фірманки й поїхало до Гаїв, Нінович. Зігнали їх до Торк, у нас реєструють і на половині між Торками й Медикою

Шкільний будинок: тут відбулися збори перед вигнанням до УРСР у 1945 р.

женуть до границі. По дорозі дехто втікав і ховався в нашому селі, але гнаних на схід людей було все більше й більше.

Розстріляння Барича

Одного дня дожинали ми останнє збіжжя. Це було десь у серпні, як почули гарматні постріли від Барича. Канонада тривала якийсь час. Ми з поля бачили дим, але не знали, що горить, доперва під вечір до нашого сусіда Пуся прийшов його син Микола з ріднею й ще кілька людей. Той Пусь, що женився до Барича, розповів, що польське військо в білий день під'їхало з гарматами під село і його обстріляло. Люди втекли до Поздяч і Торк, село згоріло. Барич перестав існувати, люди мусили виїхати в Україну. Коли я в 1946 р. був на Баричі, стояла там церква й школа. Чи була якась родина — не знаю.

Торки виїжджають

У Торках повірили, що й нас виїзд не омине, а як будемо опиратися, то будуть жертви. Навіть такі авторитети, як о. Гура, Стефан Онисик, Михайло Пекляк казали: *виїзд*. Наш парох пізніше змінив погляд і на проповіді сказав: *не той герой, що виїздить, а той, хто лишитьсь на своїй землі, але ці слова були сказані найменше місяць запізно*. Торки вже були вреєстровані й вивозили своє добро в Україну, а як жодне село мало близько до

границі. Як їхали зареєстровані на кордон з тим добром, брали на границі перепустку, потім у Медиці в родини або в знайомих добро лишали й верталися назад, перепустку віддавали, а на другий чи третій день знову везли й так возили докінця, аж накінець віддавали реєстраційний папір і їх більше до Торк не пускали. Контрольний пункт був у полі, біля каплиці, яку звали Гардова. Там польське військо тримало їх дві неділі в дощі та снізі.

Торки були пребагаті, люди возили й возили свою працю туди, звідки люди, загнані ще в листопаді минулого року, устигли втекти й сказати про тамтешній „рай”. Наша родина вивезла все, навіть дерево на будову, якої вже ми ніколи не скінчили. Стрико Сенько сказав мені: *як уже вийдете з хати, то ти все підпали*. Вечором прийшли хлопці з УПА забрати в нас папери на виїзд, але як тато розповіли, що ми вже все вивезли, навіть сіль, а нас 10 осіб, то паперів у нас не віднімали. Однак мені сказали, що я маю лишитись, якби не послухав та виїхав — знайдуть мене в Україні... Тато не хотіли, щоб я лишався сам, і самі виїздити не хотіли (вони ні разу не возили добра в Україну — усе я возив).

Цього вечора застрілили польку Гелетику, бо вона показала криївку, як була друга облава й упало в ній 3 чоловіків. Чи то була правда — не знаю. Наші були в польських уніформах і говорили польською мовою. Сяном пливуть трупи, зачіпляються попід корчами по 2-3 разом. Я мельдував про це Зарічному. Спочатку брали їх до трупарні на цвинтарі, але пізніше Зарічний вислав когось відпихати трупів від берега, хоч наперед жінки й

Останні хрестини в Торках – Стефана Наконечного; середина травня 1946 р.

мій вуйко Василь лізли у воду, з зав'язаною на вустах хусткою з часником, відвертали трупів, оглядали чи не син, чи не брат, а потім пускали пливти далі. Трупи пливли Сяном понад три місяці.

З Торк ми не їдемо, стрики Олешки з Поздзяч, Андрій, Сенько і Михайло сказали, що як силою нас викинуть, то поїдуть. Тато їх трохи рятував, а вони казали, що як удасться від виїзду врятуватись, то колись і нам допоможуть. І так ми лишаємось.

А через Торки щодень женуть до кордону по кілька родин, по дорозі беруть дві-три родини з нашого села. Воно щораз менше.

Як був один такий переїзд, убили Маличівського Стефана, який був на війні 1939 р., був ранений, пережив німецькі лагри, вернув по війні додому, а в 1945 р. його вбили на ліжку, а хату пограбували.

У останню акцію вояки забрали о. Гуру й кількох господарів. Нам удається скритися. Шукаємо по стодолах немолоченого збіжжя по тих, що їх уже нема, бо треба якось пережити до нового збіжжя (поле тато на всякий випадок обсіяли, якби ми вернули з України). Найшли ми того збіжжя досить. А село далі грабують, ще дехто лишився, але небагато.

Одного разу зайшов до нас такий Томек з Вишатич, служив у польській міліції, прийшов з карабіном. Ходив до нас до Анни Наконечної, мав женитися, але вона виїхала в Україну. Тепер сіли з татом, покурили й пішли на Сян. По якомусь часі Стефан кличе бігти над Сян, бо там крик. Побачив я, що Томек б'є тата, вони були на тому боці. Нічого не міг я зробити, але надбiг якийсь поляк,

що робив там кіньми й відібрав у Томка карабіна. Він перевіз тата на нашу сторону. Я в тата запитався, чого мали з Томком зачіпку. *Казав, чому я польський хліб їм, чому не поїхав на Україну, а я йому сказав, що я свій хліб їм, ще і його кормлю, то він мене вдарив по руці та зломив мені руку* — сказали тато.

Торки горять

З виїзду в Україну лишилося, може, десь 40 родин, а чи не понад 200 виїхало. Поляки, наші сусіди з Медики, Шегинь, а також з Перемишля — приходять і оглядають наші хати. Урешті три їхні родини поселилися: Войнарович з Медицьких Халупок, Тарнавський і Гурняк з Медики. Войнарович оселився в нашого сусіда Дмитра Цікалі. Приходив до нас позичати, бо поправляв собі хату, яка була зі стодоли, бо Дмитро не успів по переселенні з полоси поставити нової хати.

Я був у Стефана Сливинськвго, як за мною зайшов Володимир Мадай, викликав на подвір'я й каже: *тебе звивають на Обшер*. Обшер то було поле, а як я там зайшов, побачив з сотку стрільців з УПА. До мене підійшов Іван Салук — „Сніг” (булавний у сотні „Крука”) з кількома стрільцями й каже: *зайди під Широку Мураву, там зробіть заставу*. Хлопці з двома дегтярами, третій з „песиком”, пішли, я з ними, але без зброї. Там, над старим коритом Сяну залягли й слухаємо, чи хто не йде від сторони Вишатич. Чекаємо вже з півтора години, ніч місячна,

Стоять висселені в Україні: подружжя Федора Горечка, НН. Сенько Павлуцький, Михайло Пекляк, Микола Мадай, Розалія Костик; сидять: жінка М. Пекляка, Розалія Павлуцька, бабуся Ф. Горечка, Анна Гавришко: 1954 р.

кінець грудня або початок листопада. Широка Мурава віддалена від села з 200 метрів. Аж нараз чути: *пали!* — в одній хвилі Торки загоріли від Онисика по Шарганівку. Луна блискавкою піднялася в небо. Будинки сухі, довший час не було дощу. Усе видно. Ми лежали ще якийсь час, коли на Шарганівці тихо заграла сурма. Хлопці взяли зброю й побігли туди, а мені казали вертатися до хати. Я пішов біля вуйка Чіснока. Там Анна Гавришко гасила оліярню, щоб не зайнялася її стайня. Далі Фоца Михайло гасив у Мулярчика хату, бо вона біля його стодоли. І йому я поміг. Іду додому. Будинки вже догорають. У нас темно. Як відчинив двері, побачив у кухні за столом нашого сусіда Войнаровича з жінкою, кухня повна стрільців, у покої так само. Один (був з Болестрашич, але не пам'ятаю псевда), став на мене кричати, що вже так довго ждуть, а мене нема. На мене мурашки полізли, бо поляк у хаті, стійки надворі нема. Я знав, що треба їх перевезти через Сян. Так і зробив.

Войнарович сидів у нас кілька днів. Ходив на згарище й чогось шукав, а він шукав годинника. Наші його пробудили, усе з хати винесли й хату підпалили, а годинник лишився. Однак Войнарович його не знайшов.

Торки ще з тиждень курились, аж поки не впав дощ зі снігом, але він уже не впав на Торки, наші Торки пропали навіки!

Як зустрів я потім „Сніга”, запитав, як можна так робити, а „Сніг” відповів: *ми хочемо, щоб поляки опам'ятались, щоб не викидали народу звідси, де від віків жив, хай знають, що як*

викинуть нас, зістане спалена земля. А я плакав, як побачив, що пропало моє село.

Тато кажуть розбирати у вуйка бляху по спаленій стодолі, бо поляки з Вишатич заберуть. Ми полізли розбирати, аж дивимося: летять коні з возом! Вони влетіли на подвір'я Пекляка. Там навіть паркану не було, але коні не змилися. З воза скочив Пекляк. Він упав на землю, цілував її, ревів, як божевільний! Пекляк — один з перших господарів, провадив у нас Ощадну касу, був давніше в Америці, вернув, поставив усі будинки нові, тепер застав попіл. А він з'явився, бо як вивезли о. Гуру, москалі пустили кілька возів по бульбу на клібанію, одним возом Пекляк приїхав — і на те, щоб на власні очі побачити свою працю. Він клячав й зносив руки до неба. Ми не могли дивитися й повтікали.

Конспірація

По війні, але десь чи не на початку 1945 року, почалася в Торках конспірація, якої вчив нас Богдан Мадай — „Ігор”. Я вже давніше перевозив якихось наших людей через Сян, але до організації не належав. А тепер учився від „Ігоря” історії ОУН, УПА, вивчив декалог ОУН, і одної неділі над Сяном він узяв у нас, сімох хлопців, присягу.

Ми стали збирати всякі продукти, гроші, шпирт, а хтось передавав це організаційним зв'язком на Ярославщину, бо в нас потреби на такі речі не було — сотні не діяли на нашому терені.

Під ту пору в УПА служило кількох торських хлопців, а між ними Михайло Горечко, який був харчовим у сотні „Крука”, а потім, у 1947 році, отримав у Ряшеві смертну кару; Іван Салук — „Сніг”, булавний у сотні „Крука”, потім перейшов в Україну й жив під чужим прізвищем; Стефан Залітач — „Щурко” не був у відділах, але був провідником І району ОУН після „Рога”, згинув під Ришковою Волею в 1946 році; Іван Дябога мав псевдонім „Ігор”, служив за господарника в І районі надрайону „Холодний Яр”, згадує про нього „Droga do piąąd”; в ОУН був Богдан Мадай — згинув у Єленій Горі в 1947 році, працював у видавництві „Лісовик”; Андрій Горечко був розстріляний у Турції в 1943 році за участь в ОУН. Натомість ОУН видало наказ смерти на згаданого вже Новаківського Сенька, а також жінку Юрка Гелети й Петра Дябогу з сестрою.

Одного разу куштовий з Поздзяч Цимбалко Михайло викликав мене до себе й розпитав, чи перевозжу людей через Сян. Він про це вже знав, але тепер він, тобто „Романчук” та інші, ще трохи мене повчили, дали псевдонім „Весло” та наказали перепливти до Вірка й пізнати дівчину — зв’язкову, від якої мав брати або якій мав давати штафети (виявилося, що не зробив я потім так ні разу).

По якомусь часі людина на пседво „Коник” узяла мене до Вірка й у третій хаті від Сяну познайомила з одною дівчиною, також зв’язковою. Узгіднивши з нею кличку, я вернувся додому. Аж по роках, коли нас виселили й вигнали, довідався, що вона була полькою, але зробила великі заслуги для УПА. А довідався

Ксеня та Марія Головід, усередині Стефан Залітач (пс. „Щурко”); припл. 1945 р.

цього від Володимира Пісуляка з Вірка та книжки Дмитра Грицька — „Цяпки” „Горить ліс”.

Зв'язкових та кур'єрів перевозив я через Сян досить часто. Переважно стояв у stodолі й чекав на сигнал з того боку. Якщо все було в порядку на нашій стороні, брав човна й перевозив відповідних людей. Найчастіше був це „Коник”, незнана мені людина зі шкіряною торбою, мабуть, з якимись повстанськими документами.

У зв'язкової у Вірку був я чотири рази, носив штафети й брав від неї та віддавав Богданові Мадаєві або поздязькому станичному Мазурчикові Панькові. Одного разу арештували Мадая. Я непокоївся: „всипле” чи ні? У Перемишлі під цю пору вже стояла переселенська комісія, а батько Богдана якось вистарався за папери для нього й на тих паперах батько Богдана записав свою родину до виїзду в Україну. Тоді Богдана звільнили, але ні родина, ні Богдан в Україну не поїхали.

У грудні 1945 року (або на початку 1946 року) у двірській стайні в Наклі впало під час бою кількох стрільців УПА а також з Червоної Армії. Наші прийшли з України, за ними гналися руські з погранзастави. Обступили їх у тій стайні. Тоді вийшов наш старшина, проти нього совітський, і вони себе постріляли. Більшовики взяли своїх та відійшли.

У 1946 році Торки збирали гроші, щоб викупитися від виселення в Україну. Зробили зібрання в хаті бувшого комуніста Янтошка Дябоги. Вирішили збирати гроші, не пам'ятаю, скільки

вирішили дати, бо мене викликали з сіней, тому що найшлася корова, що її вкрав Сенько Стахняк („Самуйлік”) на Бандаках у свого вуйка. За зібрані гроші купили дві свині й багато самогону. Свині Іван Мадай порізав, зробив з них, що треба й разом з самогоном повезли це до Перемишля передвоєнний писар Петро Родак, бувший комуніст Дябога і Микола Захарко, якого брат служив у Андерса. У Перемишлі хтось гроші взяв, випив і закусив, хоч не знаю хто. Потім, тиждень перед акцією „Вісла” Родака повідомили про виселення, хоч не знали докладної дати й місяця. Він вирішив не чекати й виїхав до Свіноуйсьця.

Наша конспірація трималася ненайгірше. Одного разу я був у Стефана Журавського й бачив, як кілька возів поїхало на Сян, але по якомусь часі вернулися, бо лід заслабий. А на тих возах везли бомби в Карпати. Поховали їх по лозах, уранці робили шнури, зі шнурів носилки. Я пішов до зв'язкової у Вірку, щоб увечері були готові вози на перевезення бомб далі. Як стемніло, хлопці позганяли з цілого села мужчин (разом з солтисом Петрушкою зі Стібна) й призначили до тих бомб: до 50-кілограмової по 2, а до 100-кілограмової по 4 мужчин. На плечах, полем, Сяном і знову полем, але вже вишатицьким — до Вірка. Там на вози й далі. Серед людьми пішла потім вістка, що то були бомби до літаків УПА в Карпатах.

На Різдво 1946 року ввечері вийшов я над Сян. Не дуже сподівався когось, але таки вийшов. І були. Один з Селиськ, другий з Корівник, котрийсь мав псевдо „Сагайдак”. Вони

прийшли відвідати дочок о. Гури Надію та Дарію, яких знали з якоїсь там школи.

Здається, що то було в січні 1946 року, як перевіз я знову з того берега на наш „Коника” з друзями. Вони поспішали. Узявши воза в Петра Яремця, від’їхали на Барич. Я пішов до Стефана Журавського й там знайшов мене задиханий „Сніг”. Запитав про „Коника”, я сказав, що він недавно від’їхав, а тоді „Сніг” крикнуч: *коня!*, мені казав не відходити й погнав. На подвір’ї тимчасом побачив я багато озброєних упівців, між ними Стефана Залітача — „Щурка”. Жоден ні слова про те, що діється. По якомусь часі вернувся „Сніг” і взяв мене до сусідньої хати. За столом, при заслонених вікнах, сиділо там кількох мужчин. „Сніг” мене зголосив. Один з мужчин запитався, чи знаю німецьку мову. Я відповів, що не знаю. — *А чи вмієте читати мапу?* — *Так.* На столі лежала штабова мала Торк. Казав підійти та показати місце, де переправляю зв’язок. Я показав. Тоді він показав мені зробити переправу в іншому місці. І то зараз. „Сніг” відразу скликав хлопців. Бігом над Сян. Витягнули човна зі стодоли, занесли на це місце і я став перевозити. Людей було чи не понад 50, а тому брав по двох, як уміли плавати, а по одному, якщо досі води не бачив. На тому березі човна на плечі й бігом, оминаючи плати снігу, до Вірка. У Вірку я з двома перевізся й зайшов до дівчини, яка була здивована, бо недавно перевозила „Коника”. Однак відразу встала й пішла на Сян до свого човна. Зачала переправу. Мені дали чотирьох хлопців нести назад мого човна. Вони несли

човна, а я за ними два кулемети „дігтярі”. Ми були змучені й сіли відпочити. Устали й пішли далі, підійшли до Вишатич. Котрийсь з хлопців показав мені церкву. Я трохи поблудив, бо лежав туман. Бігом відбилися ми до Сяну. Зробили переправу на торський берег, затопили човна й лозами добралися до нашої хати. Обидва партизани чекали до вечора наступного дня в криївці на повернення своїх, але, не дочекавшись, відійшли. Аж по якомусь часі я довідався, що то йшов на південь „Стяг” зі своєю охороною.

Однак скільки ж я перевіз наших партизан? Десятки, сотні. Порвав останні чоботи, бо по болоті й по снігу все було ходити. Найгірше наставало тоді, як Сян добре не замерз. Треба було класти дошки й на животах по них лізти, щоб у воду не провалитися. І не раз витягав-таки друга з води, бо я, вихований на воді, не впав у зимний Сян ні разу. А вони, мокрі, мушили йти далі, а я вертався до хати. І ні одного з перевезених я не зустрів уже ніколи.

Прийшла весна 1946 року. Вода на Сяні мала, то кур’ери та зв’язкові переходили річку самі, знали броди, а я мав спокій. Зате збирав разом з іншими гроші й харчі, а взамін давали посвідки з тризубами. Десь у червні приїхало до Торк польське прикордонне військо ВОП. Стали на клібанії. Під їх охороною насувають польські репатріанти зі Сходу й займають неспалені хати. Уже їх прибуло понад 10 родин. Зате менше наїздить і грабує міліція.

Одного разу в нас удома сиділи два стрільці з „Коником” —

аж ідуть ляхи! Утікати запізно. Я крикнув: *під ліжку!* Полізли, але ноги видно. Засунув на те місце джку, у якій мама місили та колиску з Василем, який недавно народився. Він зараз почав кричати (хоч раз тоді, коли було треба). Жовніри ввійшли, глянули до другої кімнати й вийшли. *Слава Богу, відізався один з-під ліжка, бо я тримав відбезпечену гранату, живим узяти б не дався, але ще хтось міг згинути.*

Стефан Журавський каже, що зробимо забаву. Поговорили з кущовим — згода. Поговорив з ВОП-ом, також згода. Дали коней, привезли ми пива, оркестру з Вишатич. Наїхало людей з Поздяч, з Вишатич та околиці, бо то була перша забаву по війні на всю околицю. Почали продавати пиво, але ще перед тим Стефан каже: *давай води.* Приніс я відро, а він його до бочки. Потім ще друге й третє. Аж один з Вишатич каже: *нех вас шляк трафит, ви і воду за гроші продаєте!* А гроші були потрібні на УПА. Отак ВОП охороняв забаву, яка служила нашій боротьбі.

Десь на початку квітня, уже не було снігу, кущовий викликав мене до Поздяч. Там доручив мені відвезти по зв'язку пораненого стрільця до Дунькович. Узнявши зброю та Михася Костецького, разом з раненим вийшли за село. Раптом від Стібенця почули черги з автоматів та окремі стріли з крісів. Ранений далі не хотів уже йти й вернулися до Поздяч, де лікував його Олешко Андрій, колишній австрійський санітар. Той ранений звався Колодій, походив з України. Кілька днів раніше разом зі „Щурком” та ще одним ішли на північ. Казав, що в Ришковій Волі сіли до стола,

аж тут узявся поляк та крикнув: *руки вгору!* „Щурко” був при вікні й скочив, за ним другий, а Колодій уже не дав ради, зате підбив полякові зброю, але вона випалила й порох випік йому око та зранив половину лиця. „Щурко” тимчасом утік на лісок, за ним і той другий, але на них чекала там польська застава, яка з кулемета засікла „Щурка” й поранила його товариша. По кількох днях ми знову пішли до Дунькович, але вже через Барич. Зайшли по зв'язку до дівчини в Дуньковичах. Вона сказала, що чекали на нас кілька днів, але відійшли. Залишили ми їй Колодія, а самі назад. Вертаючись, побачили від Радимна авто. Ми могли ще перелетіти міст через Вишню, але почекали. Авто затрималося при мості, висіли жовніри, ходили, а потім авто повернуло й відїхало. Ми встали й рушили до мосту, як побачили під ним вогонь. Засідка! Вернулися відразу до дівчини у Вірку. Колодія вже не було. Отож вернулися назад, на інше місце, але річку Вишню треба було переходити вбід, мій товариш боявся води і ... ніс я його на плечах. Мабуть, ніхто не мав такого „переїзду” Вишнею, як він!

Цікавила мене історія того Колодія з моїх пліч. На зїзді політичних в'язнів у Білому Борі в липні 1992 року знайшов я „Дона” з сотні „Крука” та Анну Зельонку. Не знали, де впав „Щурко” — я про це знав, а потім запитався в них, чи не знали, хто з ним ходив. Сказали, що ходив бльондин, псевдо „Ксьондз”. Студіював у Перемишлі теологію, а як семінарію розігнали, він разом з двома іншими прийшли до о. Гури. Перебували в нього з

місяць. Колодій — „Ксьондз” пішов до УПА, а його друзі не знати куди. Що з ним потім сталося?

Погано сталося з нашим братом Стефаном. Він служив у Червоній Армії. Вернувся з Кавказу, там лікувався. Писав, що як тільки дістане протезу, зараз вернеться. Ми не знали, що таке протеза, але потім довідалися: Стефан лишив ногу під чеською Прагою. Однак вернувся, а інші земляки залишилися там навічно. Він казав, що бачив трьох торчан убитих на фронті: Данька Сидора, братів Петра та Івана Родаків.

1947 рік — „Вісла”

У неділю 27 квітня ВОП зробив забаву в Народному Домі. Рознеслося по селах, наїхалося молоді, прийшли також репатріанти, з якими взагалі не хотіли ми приставати. Грав, як завжди, Ямник з Вишатич, бо він мав таку малу оркестру. Аж раптом перерва, надворі хтось ніби б’ється, поляки кажуть, що кінець забави. Я пішов відпровадити Марисю Маличівську, а потім забрався додому. Удома військо. Не питали, де я був, а сказали, що будуть виселяти. — *Всіх?* — *Не знаємо.* О п’ятій годині вранці наказали татові йти на збори. Вернулися тато й кажуть, що він є на списку й за дві години маємо спакуватися й бути готовими виїжджати. Вояки пішли, а ми пакуємося. Тільки мій брат Стефан узяв на себе радянську уніформу, причепив два

медалі до грудей та поскакав на милицях до польського штабу. Ми пакувалися далі, виносили з хати на один віз те, що потрібне для 11 осіб: 9 дітей, тато й мама. Вернувся Стефан та сказав: *прийшов я до штабу, відпняв медалі, поклав на стіл й спитав, за що я воював?* Вони запитали прізвище й сказали, що наша родина лишається. Однак за хвилину приїхали два вози й три жовніри: таки мали ми їхати. Дали пів години. Кидаємо все на три вози (один віз — наш). Фірманки були з Поздзяч. Виселяли нашого тата двоюрідні брати Сенько та Михайло Олешки. Як спакувалися, мама закликали до хати. Усі пішли, там клякнули й помолилися. Тоді мама зняли ікони й ми покинули нашу рідну надсянську хату в селі Торках.

Я взяв фляшку самогону й сів на лавці. Дав двом жовнірам (третій кудись подівся). Випили, аж тут вертається той третій і несе... магазинок від десятизарядки. Капраль узяв магазинок та й кинув у кукурудзу, що вже пробивалася в городі. Однак жовнір пішов, підняв і сказав, щоб привели мене та молодшого брата Петра до штабу. Капраль сказав: *він хоче мати аванс, але я мушу тепер вас повести.* По дорозі офіцер наказав пустити Петра назад, капраль мене вчив не признаватися до магазинка, як будуть про нього в штабі питати. Штаб стояв у Дмитра Маличівського. На столі вже чекав на мене магазинок. Під стіною лежав покалічений побоями Михайло Маличівський. Вартівник казав сісти. На столі появилися три горнятка, бутель і шинка. У когось украли. Три старшини налили собі, випили й закусили, а

тоді спитали в мене, чий магазинок знайшли в нас удома. Не відповідаю. Ще раз налили, випили й спитали, чий магазинок. Тиша. Налили третій раз — третій раз випили та закусили, і знову спитали, а як я нічого не відповів, один заїхав мені тим магазинком по голові й розірвав її до кости. І кинулися всі три — уже з грубими киями, били та лили воду й питали, де криївки, бандерівці, зброя. Я тратив притомність і вертав до неї від води, а вони все били — аж поломили свої палиці. Могли бити далі — я не чув болю, потім зомлів. Як опритомнів, не побачив навіть вартівника, а тільки закривавленого, як і я, Михайла Маличівського під стіною. Він плакав. На столі лежала пістоля. Я знав, що вона ненабита, що то провокація й чекав, аж повернуться ті нелюди.

Вернулися. Закрутили дроти на пальці й підлучили електричний струм. Зачало рвати за тіло аж по коліна. Знову запитали про зброю та криївки, а як нічого не відповів я, дали більше струму і я знову знепритомнів. Відлили водою, закутили краще дроти й дали — тіло б'ється в страшних скорчах болю. Увійшов поручник, запитався, чи щось уже знають, але відповіли, що ще нічого я не сказав. Третій раз пустили струм у тіло, але тепер один ще й тримав за волосся. Я знову зомлів, а вони знову відлили мене водою. Прийшов поручник і запитався, чи признаюся. *Не маю до чого* — відповів я. Казав мене залишити, а сам вийшов. Жовніри принесли примуса й запалили. Попросив у них напитися. Дали щось біле, як би молоко, я не знав, що то таке, а вони давай лити на мене й знову бити. Прийшов жовнір і сказав, що чекає віз.

Узяли й затягнули. Там уже лежав Михайло прив'язаний. Прив'язали також мене. Рушили, переїхали трохи понад 100 метрів і вертаємося, бо пропав один жовнір. Завели нас до Петра Родака й там знову давай бити. Я заслотив голову й старався кричати, але не мав навіть на крик сили. Хтось крикнув не бити. Перестали. Трохи почекали. Вернувся пропалий жовнір — п'яний. Знову нас прив'язали до воза. Поляки дивилися, але не кричали нічого, бо нас уже знали. У Поздяхах люди при дорозі плакали. Побачив я свого кривняка Михася Костецького. Попросив у нього пити. Михась приніс води та хліба, попросив жовніра, а жовнір погодився покласти на віз. Ідемо далі, тягнемо ноги за возом. Михась ще встиг скрутити цигарку й всунути мені до вуст.

Як зайшли до Стібна, у хатах уже світилося. Попросив я пити, жовнір відв'язав мене від воза. Пішли до хати. Знайшов свою матір, якраз перев'язували Василя. Побачила мене — упала. Жовнір зараз вивів мене з хати й ми поїхали до Дунькович. Водив нас цілий день по селі, а вечором віддав на постерунок. Як жовнір вийшов, узявши посвідку про передання мене комендантові, комендант запитався, чому мене так покалічили. Наказав своїй жінці гріти воду, приніс великого цebra й помагав роздягатися. Сорочка прилипла до ран, він шарпнув, а я в крик! Однак сорочка вже була в його руках. Комендант мене помив, а потім дав свою сорочку й поклав у ліжку. *Я був в Освенцімі, німці зловили мене зі зброєю в руках, але чогось такого й там я не бачив* — сказав.

Уранці я знову в руках війська. Узяли також Михайла, який уже не вернувся. Перевели мене на коридор. Жовнір пильнував, не жалів води, яка була мені цілоденним харчем. Увечері прийшов офіцер, запитався, що я тут роблю. Я відповів, що не знаю й він пішов собі геть. По якомусь часі закликали в кімнату. Там сиділо кількох офіцерів, на столі мій нещасний магазинок. Скажеш, де зброя? — питає один. Якби я знав, то давно сказав би й не дав би себе так калічити — відповів я. Вони щось поговорили й наказали вертатися „до своїх”.

А до своїх — то вже починалася проблема: куди? Тривала акція „Вісла” й не знати, що де було. Попросив жовніра щось розповісти про Торки й торчан. Він завів мене до великої стайні, засвітив. На підлозі лежали люди. То лежали Торки на тій підлозі й не підносилися на ноги. Нарешті пізнав мене Іван Головід: — Пустили? Я: — Не знаю, де батько? Показав рукою. Я відразу запитав у тата, де наш віз. Завів, давнув я рукою по возі — намацяв фляшку самогону (була призначена для повстанської шпитальки десь там, але ніхто не зголосився) й випив її додна. І заснув.

Пробудився й почувся трохи ліпше. Біля стайні ще стояло кілька возів. Маму з дітьми взяли автом. А ми вишикувалися коло нашого воза й пішли до Переворська. Перед нами та за ними йшли такі самі як і ми — голодні й замучені вигнанці. Батько тимчасом розповідав: *за Михайла Маличівського його батько продав бика за 35 тисяч і ще додав долярів, і викупив*

Михайла. До мене приходили, щоб я тебе викупив так само, але я їм сказав, що маю лише одну корову та 9 дітей на ту одну корову, але як хочуть, то хай беруть, у мене більш нема нічого. То вони ще покалічили Левця Михайла й вуйка Стефана. Якби не репатріанти, то Левця вже мали вішати, але один репатріант каже, що то не той Левець і його врятував від смерти. А вуйко в штабі питав, чи теж має їхати, ті до нього, „а чому ні?” Вуйко, що як тільки вернув з війни 1939 року, сидів в Нормберзі в лагрі. Жовнір запитав за номер, вуйко сказав, то він каже, що й він там сидів, а тому хай вуйко прийде за годину. Вуйко вернувся додому задоволений, каже тестеві скидати майно з воза, бо офіцер його не дасть вигнати. А офіцера нема й нема, пішов вуйко шукати, але його інші зловили, збили й вже вуйко офіцера не шукав, а сів на воза та й поїхав.

У Торках по акції „Вісла” залишилися жити Микитишин Стефан і Ксеня, Микитишин Каська і Микола, Сливинський Іван з жінкою та сином, Михайло Фоца з жінкою та дочкою, Павлуцький Іван та жінка його й дочка, Катерина Горечко з сином Юрком, що вийшла за поляка Гайдука. Разом було тих невинних 16 осіб!

Безвісти, як для мене, пропали Микола Кавецький і сестра його Пазя, Пазя Пітруньо і така Ганка, яку звали „Капатинка”. Дочки о. Гури Дарія і Надія були тоді в Перемишлі.

Дійшли ми до Переворська. Там списували всі родини й видавали нам переселенські карти. Тепер ми вже не є торські люди,

тепер ми є номер 7348, на який припадає 11 людей, машина до шиття, один віз, один кінь, дві корови. Заладували ми воза на платформу, а коня й корови у вагон. До того самого вагону заладувалися дві родини. У транспорті, крім торчан, були ще люди з Ярославщини, найбільше з Ветлина.

Потяг їхав скоро (як на мене), але щохвилини ставав. Яюсь зайшов офіцер з двома жовнірами й украли два вози й рілничче знаряддя. В Освенцімі потяг стояв найдовше, усі боялися, і то в усіх транспортах, які стояли на станції. Боялися табору в Явожні. Потім через Пілу доїхали до Щецінка. Там трохи постояли та назад до Піли. Там офіцер став ходити по вагонах і розпитувати про хворих... Я зголосився, бо мав пальці, що не гоїлися й гнили, по дротах і струмі. Лікар сказав відтяти, але я не дав. Узяв чимсь помастив та загорнув бандажем. Приїхали ми до Валча й там розладувалися. ПУР став розділяти нас по селах. Наші дістали Надажице, Сипнево, колонію Сипнево, колонію Бжезьніца. До Валча звідти десь до 30 кілометрів. Поїхали ми з татом до Надажиц, але там уже не було місця. Я попросив у солтиса з Сипнева, куди їхало кілька торських родин, щоб дав туди й нашу, на колонію, звідки до Сипнева десь 2 кілометри. Солтис згодився. Родина поїхала туди автом, а я з братом Михайлом возом поїхали окремо. Кінь щохвилини скубав траву при дорозі. Я усвідомив собі тоді, що в потязі корови не ричали, і усвідомив, що вони так само як і ми відчували нашу та свою трагедію. Навколо ліс і

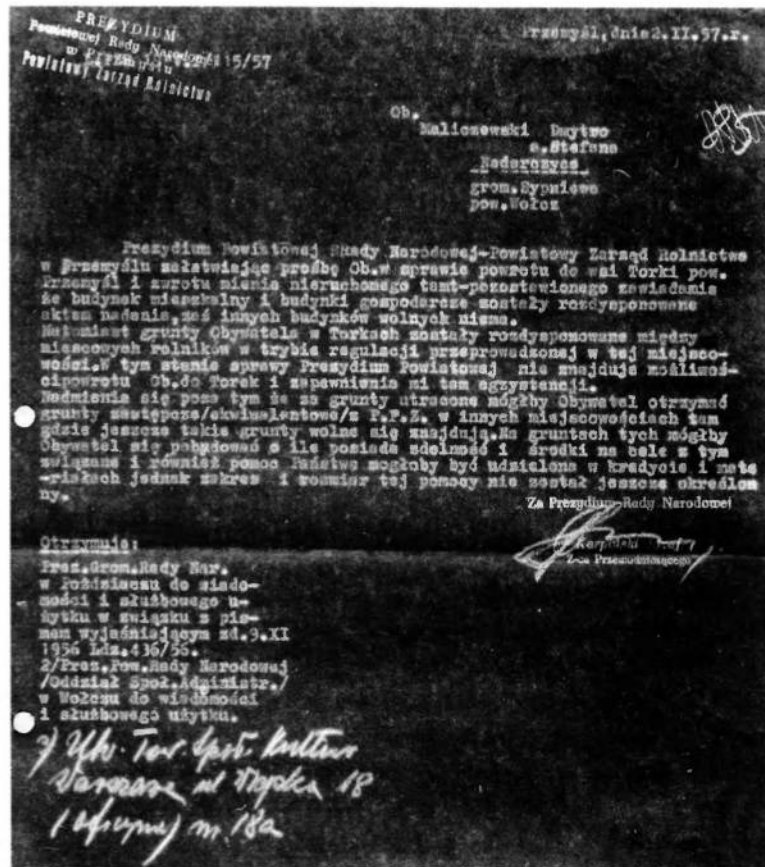
ліс. Нарешті видно світло. То чекали нас солтис з бжезьницької колонії й Залітач. На ніч дали нас до Скури, під ліс. У тих людей дали нам помитися, посадили за стіл, а коня взяли до стайні, маючи на увазі мої слова, щоб не давати йому зерна, бо зголодніла в дорозі тварина могла би впасти. Господар перепросив нас, що не має горілки. Я скочив до воза й приніс фляшку. Щось там випили, а господар знову каже, що мають приїхати якісь бандерівці й він тримає вдома сокиру, бо то мають бути грізні люди. Я відповів, що не чув про тих бандерівців, але як пішли спати, то виліз через вікно, узяв з воза й собі сокиру та сів під дверми. Чекав, що господар прийде рубатися до нашого воза... Як прокинувся, сонце було вже високо. Скуриха дала хліба на дорогу й поїхали ми до Сипнева. Знайшли ми своїх, а потім хату, де потім — потім я написав ті спомини. Треба було її виторгувати, але вдалося. Сіли ми двома родинами, але в хаті не було вікон, дверей, ні печі, ні кухні, зірвана підлога. На щастя, батько був столяр, а потім ми роздивилися й знесли вікна з інших розбитих домів. Полатали двері. Одної ночі обступили нашу хату якісь незнані люди, влізли до дому й стали чогось шукати, нібито мав хтось сховатися. Нікого в нас не знайшли, однак, як потім довідася, у Русінові кількох хлопців з лісу знайшли.

Почали ми жити, і сльози від того життя текли й течуть...

Торки поїхали й поселилися на Західніх землях. Поїхали — мусили. Жили — і не жили. Мало з них я потім бачив, бо не в усіх

місцях міг бути, а про з'їзд моїх односельчан якось ми не подумали. Та й що він дав би? Дав би нам неможливе: вернутися. Однак ніхто не вернувся. Як хтось з торчан і вернувся, то не до самих Торк, а в околицю.

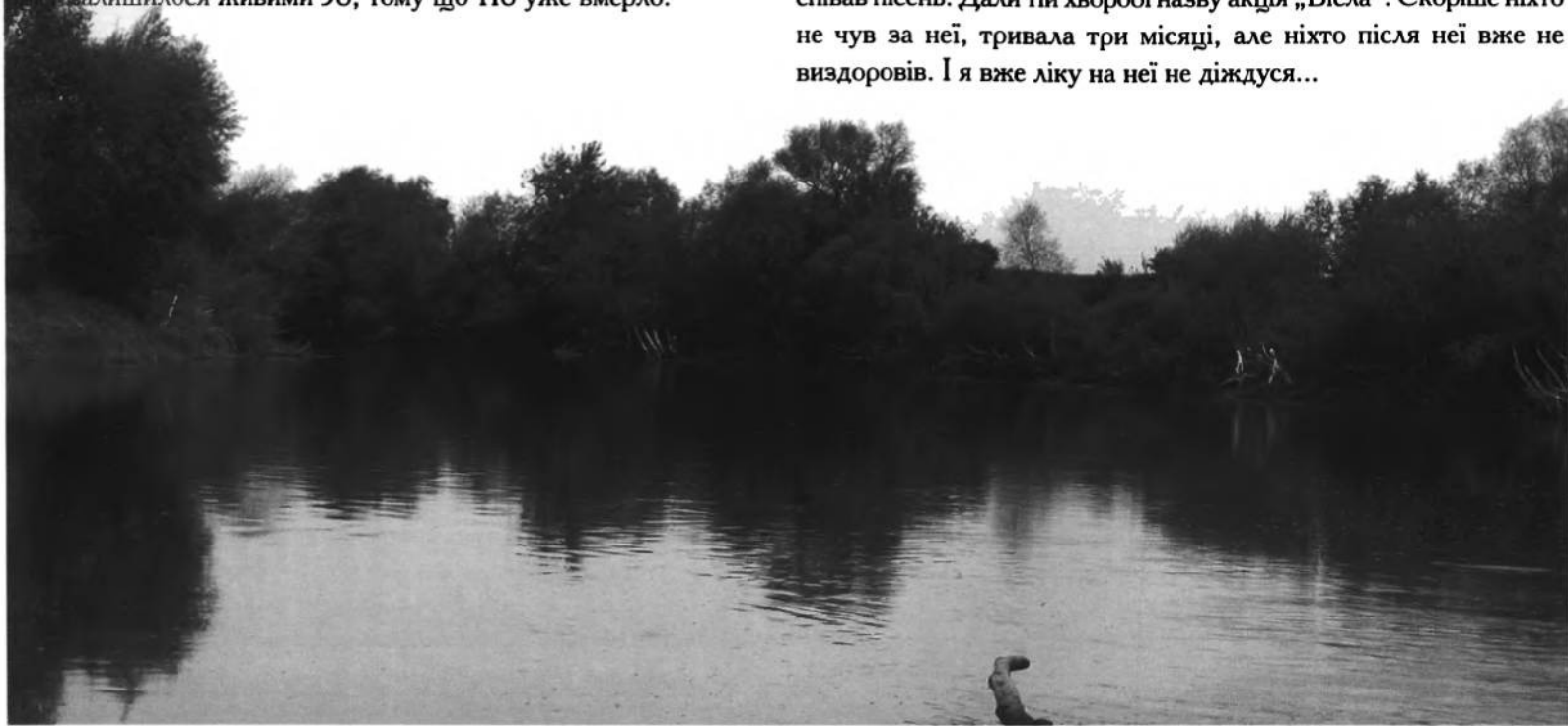
І так Захарко вернувся до Перемишля; дочка Петра Гожого вийшла за Федака й виїхали до Лучич біля Перемишля; Стефан Родак оженився до Журавиці; Маличівський Стефан оженився до Селиськ або Коровник; Наконечний Стефан оженився з Анною Чіснок з Поздич (коли перевозився, спалили йому в Поздичах столу). А всі інші жили в Україні або на Західніх землях. Сіл чи міст тих з України не пізнав я надто добре, однак пам'ятаю, де вигнали нас на чужину. У Надажицях валецького повіту були такі наші вигнанці, як: Анна Яремцьо, Владик Фільц, Стефан Левець, Мадай Іван, Тиранський Іван, Іван Головід, Наконечний Іван, Анна Журавська, Ксенька Новаковська, Касприк Іван, Дмитро Маличівський, Анна Грициняк, Каська Левець, Петро Левець, Ксенька Мадай, Янтошку Дябога, Стефан Левець, Ксенька Головід, Василь Касприк, Стефан Чіснок, Петро Гожий, Теодор Підлужний, Микола Маличівський, Іван Чирхавський, Стефан Журавський, Стефанія Ривак, Яремцю Калівошка, Анна Стахняк; у Сипневі-селі поселили Стефана Горечка, а на сипневській колонії Михайла Чуба, Івана Залітача, Івана Головіда, Івана Костика, Сенька Маличівського, Данька Маличівського, Михайла Левця, Микитишина Теодора і Миколу Касприка.

Відмова Президії Повітової Ради в Перемишлі Дмитрові Маличівському вернутися з Західніх земель у Торки; 2 лютого 1957 р.

У Боболицях біля Кошалина жили: Марія Олешко, Юрко Горечко, Сенько Родак, Петро Яремцьо, Марія Салук, Михайло Журавський; на колонії Бжезьніца коло Валча жили Стах Гожий, Стефан Пилип. На Ольштині жив Микола Захарко. Отож усього на Захід вивезли нас 176 осіб, то є 48 родин. А на березень 2001 року залишилося живими 58, тому що 118 уже вмерло.

Отак сплила за водами людського життя моя розповідь про Торки. У половині минулого століття, ХХ віку, прийшла хвороба, на яку Торки ліку вже не знали. Не поміг ані полин, ані бовкун, ані зброя. Не знали на неї ліку всі українці від Криниці по Білу-Підляську. Захворів на неї кожен, хто мав на ім'я українець і співав пісень. Дали тій хворобі назву акція „Вісла”. Скоріше ніхто не чув за неї, тривала три місяці, але ніхто після неї вже не виздоровів. І я вже ліку на неї не діждуся...

Оповідки торських оригіналів

Тут хочу подати різне смішне, що я запам'ятав про торських людей, не маючи на увазі їх чим-небудь образити, а ще раз, як у Торках бувало, до сліз розсмішити. Подаю те, що сам пережив і те, що почув від інших. Пробую це напис чисто торською мовою, щоб вона ще ліпше показала, які ми були. Наперед про дяків.

Оповідка Феськи Длябоги

Деки

Сонці зійшло з пулудні й хувалусі за ліпи, якій руслі кулу цєркиви. В тіні на рові дек Стах Длябога знев світу та люг на неї, заквив капілюхом чуло від мух і так чиков єгомосьця на вічірню. Хлопці з дівчєтєми худілі пу дурозі, жартуючи між субов.

— *Слава Ісусу Христу* — пувів Іван Захарку, другій дек, ду Стаха, кутрий тиж прийшов на вічірню.

— *А, то ви, кумі?*

— *Я* — пувів Іван і знев з плічий свою світу.

— *Та шо вас, кумі, пригналу?* — питаїсі далі Стах. — *Ви на вечірню малу ходіті.*

— *Та ні все можна, є вдома рубота й кулу худоби, і на пасіці, а дзїсїй день вісолий, ту прийшов їм пумучи сьпіваті.*

— *Лїгай спучивай, а як утець підут, підіму і ми. Алі, кумі, кулу мені ні заробіш, бу за високу тєгніш, і ні всі за тубов можут сьпіваті.*

Іван пулуживсі кулу кума Стаха. Гайвуруни кричєлі, зліталі і знову сідалі на ліпах. Нарешті так зачєлі кричєті, жи Іван ні витримов:

— *Пушо драсі та пташина?! Май тільку місці, можє дєсь пулітіті, а то при Божому домі драсі.*

— *Пташина, як і люді, пу-свому гадаї і пу-свому сваритсі* — Стах їму відпувів.

— *Я ту ні рузумію, як-то можє сваритсі і за шо?* — кажи Іван.

— *Цїлком просту, у вашугу сусіда Гурєчка Юрка все сваретсі і за шо?*

— *Та я жию пу-сусідську і ні чув, а ви дє жиєті і гадаїті, жи чуліті?*

— *Я сам ні чув — люді гадают. А ви, кумі, ліпши знаїті. Гадают, жи, як вуні сваретсі, ту як тутє гайвуруни — всі чуют, а як сваретсі бугачі, лізут ду півніці, жиби ніхто ні чув* — кажи Стах.

— *Знаїті, кумі, я ні рузумію, за шо то сваритсі?* — кажи Іван.

— *Та то, кумі, цїлком просту.*

— *Як — просту? Я ні знаю сваритсі, а кум гадают — просту.*

— *Будай вас, кумі, шляк трафів, як ви ні знаїті сваритсі!*

Тєраз Іван аж сів:

— Ви, кумі, гадайте, жиби міне шляк трафів?
— Та так їм пувів, бу ви ні знайти як сваритисі, і хочиті, жиби я вас навчив.

— Та ти барані! Шо ти можши навчиті, як сам ніч ні знайш! Станіш на крилосі і меліш так, жи ніхто тібе ні рузумій, а потім гадайш, жи ти високу біраш і ніхто ні жиби сьпіваті.

Іван встов:

— Ти дек!? А якби ні я і ні другій, ту як би ти сьпівов?

Хлопці та дівчета аж пуприставалі, як вчулі Захарка піднесиний голус. На дзвініці задзвунів дзвін. Стах встов, паракристівсі, взев світу і пувів:

— Ви, кумі, гадали, жи ні знайти сваритисі? Сваритисі всі знают, і ні за шо сваретсі, а сваретсі. Худім ду церкві, бу єгомосьць юж пішли.

І рушив перший, а Іван троха пустуйов і пішов за Стахум.

Оповідки Стаха Гожого

Як я жинівсі

Я бив іщи мулудий і дурний, алі юж мов дівку і хтів-їм сі вужиніті. А мої родічі й слухаті ні хтілі, а я грошій ні мов, а тра билу на шлюб, на музику, но і на дружбів і дружок, бу я хтів маті нурмальнуй вісіле. Я ні спов — мислів за гроші. Нарешті зачев

шукаті, хто би вкупів курову. Но і здибов такогу. Я казов, жи то тату хочіт придаті, алі жиби мама ні зналі, ту я туту курову привіду сам. Била зіма, ліжев сьніг, наші пішли спаті, а я взев дві пари чобутів, шнуркі іщи за дне нарихтувов, і пішов ду стайні, і давай курову губуваті в чобути, приціж мала припасті біз сьліду. Я сі намучив, алі курову губув, взев за мотуза і пруваджу. На двурі віялу сьнігум, курова путала нугамі, алі якось ішла, то ні билу далеку. Я і заправадів ду стайні тогу, кутрий мов купуваті, і тра знеті чобути, а от є іно єдин!.. Пу дурозі назад я іщи найшов два, а єднугу ні найшов — сьніг замюв.

Рану в халупі сталасі метушне: злодії вкравлі курову! Пішли тату пу сусідах шукаті, алі наперид шукают чобутів. Єднугу чобута німа, сваретсі з мамув де витігла чобіт?! Взелі другій чобути і пішли пу сьлідах, а сьніг добри ні замюв. Пу дурозі найшли чобіт і ніяк ні можут збагнуті, звідкі він на вулиці в сьнігу, алі пішли далі пу сьлідах і трафілі ду той стайні, де я заправадів курову. А курова є!!! Зачелі тату на Муштука кричеті: *Ти вкров курову, злодій Муштук!* — Де, я тібі вкрав? Твій син гадов, жи ти казов так припрувадіті, жиби твоя жінка ні знала! Но і вдвох прийшли ду нас. Взелі міне тату „жиніті”. Так „жинілі”, жи я кілька днів ліжев, ні пуказуовсі людім на вочи. Аж за рік міне вужинілі, юж біз курови вубійшлосі...

Косьць

Гасе Марта мешкала, як іті від Юрка Гуречка в Лутік з правої стуруни. Ладна халупа і куснік гуроода, полі ні малі. Вуна жила, дурублела, жиби сина вигудуваті. Навіт ні билу знаті, чи Гасе, то її назвіску, алі всі гадалі Гасетіна Марта. Марта била вдувов, мала сина Косьця, якій ні навчивсі рубіті, бу мама ніч ні малі, но ту де мов сі навчиті?..

Алі Косьць худів ду жида Байли на Бараку. Там нарубов дров і корчму пузамітов, ту Байла дов му пару грош. А Косьць придівевсі ду жидівскугу гендлю: жид ніч ні робіт, а добри жиє.

Замислів Косьць сам так житі і ніч ні рубіті. Придов татуву світу, пуїхов ду Парамішлі, накупів там кубаси, гусок, піва, лімуняду, но і бамбонів. Приїхов з туварум ду Торк, всьо розлужив на пуліцух, алі ні мов вагі кубасу важиті. Троха пумислів, а жи Байла бив знайомий, взев кубасу і нітку та пішов ду жида важиті. Зважив два дека, эм їрив ніткув і зав їзов гузок, зважив п'єть дека, эм їрив ніткув і знову зрубів гудза. Так сібі Косьць з ніткі зрубів вагу на кубасу (бамбони придавов на штуки, піву мірив гурнеткум). Рузпустів пу сілі язика, жи май sklep. Кавалерка з дівкамі ішли ду Косьця випіті і пусьпіваті, а Косьць гров на вурганках. Інтерес ішов. Він привузів кубасу і ніткув важив, алі кубаса била раз груба, а раз тунка. Як била груба, всі ішли випіті піва і зісті в Косьця кубаси, алі як привіз Косьць тунку, ні йшов ніхто, і, жиби ні марнуваласі, Косьць їв сам. Так Косьць пугіндлювов пару мнісіців і sklep замкнув. Алі покі тримов, усі

Косьця зналі і шанувалі. Потім він виїхов з Торк десь у сьвіт, там, певну, інтерес пішов му ліпши...

Оповідки Стефана Левця „Бешика”

Ні чобути, ні чаравікі

Кулі гвусіні гусподарі викупалі бульбу, хлопці їздлі наніч пасті коні пу полях, де била сіяна куманічина. Ставілі там буди, нучувалі. Спов там єдін раз і Михайло Маличівський, алі збудівсі, бу змерз в ногі. Взев сі руками за ногі, і кажи: *я чубіт ні маю, но ні маю!*. Встов, вугленувсі — ні май, но ні май. *Здає мі сі, жи я приїхов в чобутах, а маю чаравікі. А злодіі спуролі му халяви і замісць чубіт мов чаравікі.*

Сьвіт змінівсі

Раз сідіт курка на гнізді, а я чикаю. Врешті закукудакала. Я взев їйце і йду ду Йоська. Він кулу нас мов sklep. Їце-м придов і взев пару бамбонів, та з'їв. Прийшов вубід, сідают: тату, вуйку, сістра Мариська. Мама кажіт ду тата: *Несласі курка, ти взев їйце?* Тату: *Я іщи нігди з-під куркі їец ні бров.* Мама ду вуйка: *Ви, вуйку, взелі?*

— *Я маю свої гроші і ні пуптрібую твогу їйце* — кажи вуйку. Мариські навіт сі ні питают. Хто взев? *То ти, шибенику, взев?* — ду мені. *Не, ні взев.* Мама взелі кулутовцу, б'ют пу руках, пу

гулуві. *Взев?* — *Ні взев!* Мама б'ют і кажут: *Буду біті ду вечира, покi сі ні признайш.* Я сі мислю: та то є вубід, а де ж вечір? І я сі признав. Курва їго мать! Дівісі, маю внучку, бамбони на стулі, чикуляда в папері, в людій: ейці, маслу, кубаса, шо хочиш біри і їдж, а міне каралі за їйце! О, сьвіт змінівсі...

Як міне жилізним путом кувалі

Я кури́в, но і на дівкі худів, на то треба билу грошій, ту я вдома шось тег і ду жида. Бралі міне в поле, а я втікoв, казов, жи гулува буліт. Нарешті прикулі ду ліжка, жиби я чугось ні путег, а самі пішли в полі. Я, курва, ліжу на підлозі, алі стігнув чаравіка і пумалу витіг ногу з пута. Ду кумори, шось путег і ду жида заніс, гроші є. Ідут з поля, я пумалу пхаю ногу в путо, накладаю чаравіка і плачу: *Нуга буліт!* Я бив батяр, алі в чужогу-м ні кров...

Оповідка Івана Чирхавського

Як і я жинівсі

Я бив пристійний, гарно сьпівов, бив єдинак, алі бідний. Я найшов сібі дівчину в Виштічух. Вуна тиж би́ла єдна і жи́ла з мамою. Дівчина запрусіла міне раз на забаву. Я відмаєвсі, гадов, жи буду́ю хату, всі гроші ідут на будову. Через дуругу стуяла хата Гулувіда, якій її пукрив блехув і виїхав ду Гамерики, в хаті іщи ні билу вікон. Як приїхала ду мені теща з дівкою на угледіні,

я заправадів їх на пудвориску тої хати. Хата віліка, гарна. Парайшлісі сілом, но і кончи юж, жибим я прийшов ду Виштіч. Я пішов. На мені чикалу нуво́й вбранне. Ми пішли на забаву. Так я худів, вубіцев жинячку, алі сі ні жинів. На зіму купілі міні кужух, алі я і в кужусі ні хочу жинітсі.

Мама дівчини рузвідувала в Торках, чи, чісом, ні маю дівчини в Торках. Но і виїшла шилу з мішка! Алі вуні ніч ні пувілі, запрусілі міне ду Виштіч іщи раз, гусьдет і напувають, а я сьпіваю!.. Хочу віртаті, алі вуні міне не пуцуют, хочіт, жибим рану нарубов дров. Я пішов спаті, іщи сі ні розвіднілу, як я встов, хочу зібратісі, а ту ніч німа! Я пубудів вобі й питаю: *Де вбранне?* А її мама питай, чию хату я їм пуказов... Так я з Виштіч в муроз віртoвсі ду Торк в кужусі і калісонах.

А я бим з дівкум сі вужинів, вуна би́ла ладна, ми ду себі пасувалі, алі ми ні малі де дітісі, бу я бив бідний.

Мої, Олекси Костика, оповідки

Довга носяра

Дівчета вечурамі збіралісі пу хатах престі, абу вишиваті. Жиби хлопці ні заваджелі, замикалі хату, докі ні спрелі кужіль чи ні навишивалісі.

Раз би́ла зіма, шибки в хаті Анни Крицкуй, яку називалі „Єна”, замерзлі, на двурі муроз, а дівкі хлопців дудом ні пуцуют. Муштук

Івась бив малий і гурбатий, знев порткі, хлопці піднесли гу ду вікна і постукали в шибку. Дівчета біз замерзлу шибку ні муглі пізнати, шо то такой. Зачелі хухаті, жиби ліпши билу сі відну. Врешті една гадай: *Чиясь твар, алі така широка? І вочий німа.* Хухалі далі. *Дівісі, яка довга носяра!* — знову кутрась гадай, алі зараз пізналі ту „твар” і вдарилі в шибку. А хлопці сі ригуталі й рузнесли на цілой сіло!

Як у виходку баби мудріют

Рудіна Стахнеків біла національно сьвідома, як і всі торські рудіни. Алі єдин Стахнек вужинивсі за Сен, ду Виштіч, якій билі сілом мнішаним. Від Сену мешкалі параважні українці, вижши — пулякі. За цісаре ні різнілісі, алі длятогу, жи сі дутримувалі єднугу ніпісанугу закону: як українці узев польку, вуна вінчеласі в церкві, а сини з пудружже йшли на сторону мужа; як українка вихуділа за пуляка, вінчеласі в кустелі, сини йшли за чулувікум, а дучкі за мамув.

Стахнек до Виштіч вужинівсі іщи за цісаре. Врудівсі в негу син Михайло. Кулі дуріс, батько шуков му жінку й сібі нівістку. Шуков, жиби біла з Торк, алі Міхасю за торськімі дівками ні тегсі — найшов сібі вишітіцку польку. Тату скривівсі, алі вужинитісі синуві ні забурунів. Відгулелі вісіле. Жиют. Єднугу разу в Торках бив фестин. Приїхов Міхасю з жінкув-полькув забавітісі, алі вуна всьо пу-польску гадай. Хлопці з Торк давай Міхася питаті, чи він знай пу-польску „Отче наш”. Забров він жінку й вірнувсі за Сен. Там він мучивсі, ні знов, шо рубіті. Ду

Торк юж ні сьмів їхаті, а жінка пу-українску вміла, алі ні хтіла гадаті. Міхасю її просіт — жінці ніч ні пумагай. Біті її? Жель.

Якось пішла жінка ду виходка. Міхасю підкровсі, й замкнув двері. Сам взев сукіру та й рубай друва. Батько вийшов і питайсі, чо ні йде в полі рубіті, а взевсі друва рубаті. *Зараз іду* — кажи син і рубай далі. Жінка клічи: *Michał, otwórz!* Ніч, іно тріскі літет. *Michał! Dokąd będą siedzieć!?* Міхасю ні чуй, Міхасю рубай пуліна. Нарешті пучув: *Mihasiu, wutwuri!* Він взев, вуттурив, жінку убнев, а потім в Торках упувідов, як він біз сваркі навчив жінку пушани ду українскуй мови.

Мадаєва паліці

Як ми вартувалі від вугню і від польських банд, пішов я раз на варту зі Стіфаном Мадаєм. Він бив дісетнікум і справджев, чи варта ні спіт. А він тиж знов, жи Юрку Гуречку ні замиков на ніч вікон, і знов, на кутрім ліжку він спіт, а на кутрім спіт його жінка. Ми пішли. Стіфан вуттурив вінко і паліцув зачев Юрка штуркаті. Юрку троха збудівсі і ду жінкі гадай: *Де ти сі пхайш, я слабий.* Ми юж ригочиму під вікном, а за хвілю Стіфан знов Юрка штуркнув, аж той зачев сі з жінкум свариті так, жи діті пуставалі. А ми втіклі.

„Бешикова” кубаса

Старий „Бешик” мешкав в сардіні сіла, при густінці. Будинкі ні нувий, алі критий блехув, вусідісьць вузка, довга, зі заду гурод і троха саду. Там, у тім саді зі заду гурода і далеко від дому, він

вудів кубаси. А Василь Залітач у тім знов. Худім, — гадай — діду вудіт, спривуйму.

Пішли ми біз пудвориску Серби, сперлісі на пліт, загладайму, а то билу вечирум. Діду куріт, кашлают, алі пукурилі, пузагладалі, й пішли. Ми ду бочки, витігнулісму єдну кубасу, пусідалі, їмо. *Ици сурува* — гадай Василь. Алі ідут діду, ту ми сі пухувалі.

Діду сідів юж ду кінце, витіг кубаси і ду халупи, а ми за нім. Худім, худім, спривуйті, чи добра кубаса. А ми гадайму, жи добра. *Но, звідкі знайти?* — *Ми юж єдну з'їлі.* — *Вкулі?!* — *Та гудіну тому.* — *Ту вам юж ні дам, алі як ви занюхалі?* — *Дідю, вуна здалека пахні!*

Вінець у Яремця за калужув

У Яремця за калужув малу биті вісіле. Літум ду Яремця біла висипана гребля, пу ній худілі і їзділі, а зімов, як калужа замерзла, худілі біз лід.

Зійшлисі дівчета віті вінець для мулудой. Хлопці під хатув пумерзлі, гадают, підім пу музику, троха пускачиму. Взєлі наперид сукіру і вирубалі ополонку на стежці, присипалі сьнігум. І пішли пу Родака Данька, „Дзяня”, якій гров на скрипці. *Панутец! Знайти, шо в Яремця вінець?* *Ици троха і зулутогу дістаніті, випіті і закусіті, но і заграйті, а ми пускачиму.* Кажі Данько: *Та я від тогу є, жиби смикум тігнуті, біри єдін бубін і ідему.* Пішли. Як підхуділі ду калужі, Андрій кажі: *Панутец! Я вас пруваджу на похурон? Та грайті!* Той

Liber Natorum Parochia S. Iulii ab Anno 1784. Pag. 1.

1784	Mensis	Numerus	NOMEN	Habeo	Sexu	PARENTES		PATRINI et eorum CONDITIO
						PATER	MATER	
17	May	91.	Helena Kormanak.	1.	1.	Andreas Kormanak. de pago S. Iulii.	Kleria Kormanak.	Jeani Kormanak. de pago S. Iulii. et Maria Kormanak. de pago S. Iulii. Capitulationis Piana.
26	May	28.	Konstantin Kormanak.	1.	1.	Domestich Kormanak. de pago S. Iulii.	Helena Kormanak.	Juanes Kormanak. de pago S. Iulii. et Maria Kormanak. de pago S. Iulii. Capitulationis Piana.
26	May	46.	Katerina Kormanak.	1.	1.	Andreas Kormanak. de pago S. Iulii.	Kleria Kormanak.	Juanes Kormanak. de pago S. Iulii. et Maria Kormanak. de pago S. Iulii. Capitulationis Piana.
30	May	5.	Katerina Kormanak.	1.	1.	Andreas Kormanak. de pago S. Iulii.	Kleria Kormanak.	Juanes Kormanak. de pago S. Iulii. et Maria Kormanak. de pago S. Iulii. Capitulationis Piana.
30	May	96.	Katerina Kormanak.	1.	1.	Andreas Kormanak. de pago S. Iulii.	Kleria Kormanak.	Juanes Kormanak. de pago S. Iulii. et Maria Kormanak. de pago S. Iulii. Capitulationis Piana.
30	May	116.	Katerina Kormanak.	1.	1.	Andreas Kormanak. de pago S. Iulii.	Kleria Kormanak.	Juanes Kormanak. de pago S. Iulii. et Maria Kormanak. de pago S. Iulii. Capitulationis Piana.

Kudovic Kormanak.

відпувідай: *Я і сам знаю, де йду — загров марша, ступів іщи пару кроків і впов в ополонку. Я знов, жи ти шось зробиш, алім ні знов шо — гадай з вуди „Дзяню”*. Хлопці зараз гу витігнулі і далі сухой вбранне, жиби ні замерз.

Як Рудакова скрипка сама грала

Рудак Васіль, „Пайпаечка”, гров скрипкою на вечірках. Раз злужив скрипку в футерал і пішов ду хати, а жив на Складі Торскім. Пувісів скрипку на съціні, а сам люг спаті. Будіт іго жінка: *Скрипки грают. — Спі, дурна. Алі зараз сів: грают. Шось злогу є в хаті! Пубіг до Скуруденьскугу. Прийшов Скуруденьській — тіху. Знев футерал, вутвурив, а там — жеба, яку хлопці влужилі ду футералу, нугамі пу струнах загривай.*

Путажний співсі

Аж єднугу разу Путажний добри запів у корчмі, а панував іщи цісар. Запів і заспов, а мов ладний довгій вуса. Для сьміху взелі і єднугу вуса му відтелі. Рану Путажний упамітовсі, загленув у люстро: *а вус де?* Вуса німа! Пулітів ду корчми, дунеслі му, хто то зрубів. Буді давов у суд. Вмавеют, просіт — ні пумагай. Жид гадай даті му гурівкі, жиби знов заспов, і вирівнеті другій вус, як і тамтой вубітетий. Як буді рівну, ту ні буді доказу, жи мов другій вус. Так і зрубілі. Як Путажний рану встов, пумацав мнісці пу „вусах”, загленув у люстру і гадай: *А нех вас шляк трафіт і вуса тиж!* — і згулів їх ду кінце.

Ноти

ПАРАПІЛОНЬКУ МАЛА

1. Парапілоньку мала, парапілоньку мала | x 2
де ж ти будеш ся хузала.
2. Схуваюся під межу, схуваюся під межу | x 2
голувоньку прилежу.
3. А ви господарі знайте, а ви господарі знайте | x 2
кватирку горілки дайте.
4. Бо з нас добрі женці білі, бо з нас добрі женці білі | x 2
за сонця вінець увілі.
5. Благослови вінець Боже, благослови вінець Боже | x 2
а Мати Божа поможе.
6. Просимо женців до хати, просимо женців до хати | x 2
просимо за стіл до хати.

Від автора

За переказом, мій рід, а також Сливинські й Левці не відробляли панщини, були вільними людьми. Одні казали тому, що були в козаках, інші, що добре Польщі служили. Яка правда — не знаю. Якось правда була в поживклих документах у батька, які, однак, позичив перед війною інженер Мадай, щоб прочитати, і пропали.

Пам'яттю про рід не сягаю глибоко. За прадіда не чув нічого. Дідо Стефан мав двох братів, Миколу і Василя та сестри Марію (вийшла заміж за Андрія Чапельського) і другу, що її не пам'ятаю (вийшла за Федаша з Поздзях). У діда Стефана, одруженого з поздзяхською жінкою від Олешків, були сини Петро та Іван. Іван був батьком моїм та ще 12 дітей, але 4 померло малими. Я народився в 1928 році від Єви Чіснок, що її мати походила з Осьмаків. У мого батька було коло 10 гектарів землі (разом з землею сестри Анни, по другім чоловікові бабці Яремцьо і браті Петрі), він гарно господарював, у церкві був провізором, а в селі радником.

Спомини про Торки почав я писати в 80-х роках. Тут дякую панові Юліянові Павлице з Колобжегу, бо він усе намовляв мене писати. Я відповідав: *не вмю*, але він казав: *пиши так, як умієш!* І я написав так, як умів. Писав простою мовою, від любови та з пам'яті. Маю надію, що нікому написаним не зробив кривди.

Хочу подякувати усім торчанам, з якими знався від дитинства. То наша спільна книжка, бо без торчан не було б мене та й книжки. Якби не Стефан Левець, Семен Журавський, Стефан Чіснок, Рузя Левець, то не було б і половини з написаного тут. А якби не Богдан Гук, який якимсь торським чудом про мене довідався (яким — не хоче сказати) і знайшов на сипневській колонії, а потім склав в одно все написане, то годі було б про книжку й думати. Усім вам, торчани, дякую ще раз!!!

Олекса Костик

Автор книжки Олекса Костик пише до редактора Богдана Гука...: 2000 р.

Зміст

Сян	5
Люди — віра — звичаї	17
Історія	103
Оповідки торських оригіналів	139
Ноти	149
Від автора	153

ISBN 83 – 914404 – 4 – 3